

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΛΒΑΝΙΑΣ

ΓΙΑΝΝΕΛΗ ΤΑΝΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΝΤΥΚΕΝ ΜΑΡΙ-ΝΟΕΛ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΒΟΛΟΣ, 2012

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΛΒΑΝΙΑΣ

ΓΙΑΝΝΕΛΗ ΤΑΝΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΝΤΥΚΕΝ ΜΑΡΙ-ΝΟΕΛ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΒΟΛΟΣ, 2012

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε έναν κόσμο εξελιγμένων διατάξεων ασφαλείας, τα σύνορα αποκτούν τεράστια σημασία τα τελευταία χρόνια. Η εργασία αυτή αρχικά εξετάζει πώς έχει προσεγγιστεί και θεωρητικοποιηθεί ο ρόλος των συνόρων τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Στη συνέχεια, γίνεται μία προσπάθεια εννοιολόγησης των συνόρων μέσα από τις καθημερινές πρακτικές. Το κύριο ερευνητικό ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει τους προσδιοριστικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τη διασυνοριακή οικονομική συνεργασία στο ελληνο-αλβανικό σύνορο, εφαρμόζοντας τη μέθοδο της αφηγηματικής ανάλυσης στις προσωπικές συνεντεύξεις-αφηγήσεις. Μέσα από τις αφηγήσεις των τοπικών επιχειρηματιών αναδύονται διαφορετικές- και συχνά αντιφατικές, απόψεις που επεκτείνουν την κατανόηση των συνόρων πέρα από θεσμικές συζητήσεις. Η έρευνα δείχνει ότι το κράτος λειτουργεί ακόμη ως καθοριστικό χωρικό πλαίσιο που κατευθύνει τις κινήσεις στο χώρο, και ότι τα σύνορα- αντί να είναι απλές ουδέτερες γραμμές, αποτελούν σημαντικούς θεσμούς που επηρεάζουν τις επιχειρηματικές πρακτικές.

Λέξεις κλειδιά: Σύνορα, ελληνο-αλβανικό σύνορο, αφηγήσεις, τοπικοί φορείς, πρακτικές, εμπόδια, αντιλήψεις.

ABSTRACT

In a world of advanced security regimes borders have gained immense significance in recent years. This paper will first look at critically how academic scholars have interpreted and theorized the roles of borders in the last two decades. An attempt to conceptualize borders as parts of everyday practices will then be developed. The main research interest is to examine the determinants that shape cross-border economic cooperation, in the context of the Greek-Albanian border, by applying the narrative method to the analysis of individual interviews-narratives. Border narratives of the local entrepreneurs reveal some different- and often contradictory, aspects that expand our understanding of borders beyond institutional discourses. The research demonstrates that the state still acts as a crucial spatial frame that directs movements in space and that borders -instead of being mere neutral lines, are important institutions that influence entrepreneurial practices.

Key words: borders, Greek-Albanian border, narratives, local actors, practices, barriers, perceptions.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ABSTRACT.....	4
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ.....	12
1.1 Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ.....	12
1.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ.....	16
1.2.1 Η ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ.....	17
1.2.2 Η ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ.....	19
1.2.3 Ο ΧΩΡΟΧΡΟΝΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ.....	21
1.3. ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	23
1.3.1 Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑΣ.....	26
1.3.2 Η ΣΧΕΣΙΑΚΗ/ΤΟΠΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	29
1.3.3 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΟ ΕΛΛΗΝΟ-ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΣΥΝΟΡΟ.....	35
2.1 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	35
2.1.1 ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ.....	37
2.1.2 Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	39
2.2 ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟ-ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΡΟΥ.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ.....	46

3.1 ΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	47
3.1.1 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ, ΠΟΛΙΤΙΚΟ, ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΤΟ 1990	47
3.1.2 Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΕΤΑ ΤΟ 1990	48
3.2 ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ.....	52
3.2.1 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΛΒΑΝΟΥΣ	52
3.2.2 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ	57
3.2.3 ΟΙ ΧΩΡΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΟ ΧΩΡΟ.....	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΛΒΑΝΙΑΣ.....	65
4.1. Η ΔΙΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΓΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΑΛΒΑΝΙΑ: ΑΝΑΣΤΑΛΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	66
4.1.1 Η ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΟ ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΟ ΚΛΑΔΟ	67
4.1.2 Η ΑΣΤΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ.....	73
4.1.3 Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΡΝΗΤΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ.....	77
4.2 Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΚΡΑΤΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	86

ΛΙΣΤΑ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1 Γεωγραφική κατανομή Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, βάση απόλυτων αριθμών και συντελεστών συμμετοχής (QL)63

ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 Πολύ-διάστατο εννοιολογικό πλαίσιο24

Πίνακας 2 Οντολογία Συνόρων31

Πίνακας 3 Όνομα και αντικείμενο επιχειρηματικής δραστηριότητας φορέων με τους οποίους διεξήχθησαν ανοιχτές συνεντεύξεις.....41

Πίνακας 4 Όνομα και τομέας δραστηριότητας φορέων με τους οποίους διεξήχθησαν ανοιχτές συνεντεύξεις.....41

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στην επιβλέπουσα καθηγήτρια της παρούσας εργασίας, κυρία Μαρί Νοέλ Ντυκέν, για τη διακριτική καθοδήγηση και την ουσιαστική συμπαράστασή της.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης, το διδάσκοντα του μαθήματος ‘Χωρική Ανάπτυξη Συνοριακών Περιοχών’, κύριο Ελευθέριο Τοπάλογλου για την υποκίνηση να ασχοληθώ με το πεδίο έρευνας των συνόρων.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου και ειδικά στη μητέρα μου, καθώς επίσης στους φίλους και όλους όσους βοήθησαν στην εκπόνηση της διπλωματικής μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε έναν κόσμο όπου, αναδύονται νέες ‘κοινωνίες ελέγχου’ προκειμένου να συμβιβάσουν την ‘ασφάλεια με την κινητικότητα’ και την ‘κυριαρχία με την οικονομία’, τα σύνορα γίνονται ‘πιο διάχυτα από ποτέ’. Δεν ‘εντοπίζονται’ πλέον μόνο στα σύνορα, αλλά ‘επεκτείνονται’ μέσα από εξελιγμένους μηχανισμούς ασφαλείας και πρακτικές κοινωνικού ελέγχου (Johnson κ.α., 2011). Εικονικά σύνορα ‘παραισφρέουν μέσα στην πόλη και τη γειτονιά’, που λειτουργούν παράλληλα με αυτά στα όρια της πολιτείας (Amoore, Marmura, & Salter, 2008). Ένα νέο σύστημα διατάξεων ασφαλείας -‘security dispositif’- με την εφαρμογή διάφορων οπτικών καθεστώτων -‘visual regimes’- επανακαθορίζει τα σύνορα, ενώ παράλληλα λειτουργεί ως μηχανισμός υποκειμενοποίησης για τους φορείς που τα διασχίζουν (Muller, 2011· Amoore και Hall, 2010).

Οι πολιτικές ενσωμάτωσης και αποκλεισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιστοιχούν σε μια ‘διαλεκτική σχέση εδαφοποίησης/αποεδαφιοποίησης’, που διαμορφώνει το γεωπολιτικό ορίζοντα της Ευρώπης, ενώ παράλληλα συνδέονται με τις διαδικασίες διαμόρφωσης των πολιτιστικών διαφορών, συμβάλλοντας στη συγκρότηση της Ευρωπαϊκής ταυτότητας (Balibar, 2009). Οι Kramersch και Boedeltje (2009), μεταξύ άλλων, εξετάζουν τα εξωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κάνοντας λόγο για ‘ηθική διάκριση’. Μία στάση που σχετίζεται με τις διαδικασίες έκδοσης βίζας. Γενικά, η εξωτερική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που συνδέεται με την Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονιάς (ENP), έχει δεχθεί κριτική ως προς την αμφισημία των αποτελεσμάτων της πρακτικής της (Houtum και Boedeltje, 2011) και για το λόγο αυτό, πολλοί μελετητές προσπαθούν να φανταστούν μία ‘μη-ευρωκεντρική’ Πολιτική Γειτονιάς (Emerson κ.α., 2007· Kramersch, 2011).

Τα σύνορα λοιπόν, δε μπορούν να θεωρηθούν ως απλές γραμμές στο χάρτη αλλά ως χώροι με δική τους δύναμη - ‘borderlands’- και ως δυναμικές διαδικασίες που δημιουργούν ή αποτυπώνουν κοινωνικο-χωρικές διαφορές στο χώρο (Houtum, 2005). Η διαδικασία ‘συνороποίησης’ -‘bordering’- δεν αντανakλά μόνο τις πολιτικές οριοθέτησης και ταξινόμησης του κράτους, αλλά ενέχει και μία ‘μετα-εθνική διάσταση’ (Rumford, 2011) που σχετίζεται με τις ‘πρακτικές της ενεργούς ιδιότητας του πολίτη’ (Isin και Nielsen, 2008). Απλοί πολίτες, επιχειρηματίες, μη κυβερνητικές οργανώσεις εμπλέκονται στην κατασκευή, μετακίνηση ή ακόμη και διαγραφή των συνόρων. Τα

σύνορα που τίθενται υπό αμφισβήτηση, δε σχετίζονται κατ' ανάγκη με τα εδαφικά όρια· διαφορετικά είδη 'συνόρων' μπορεί να προβάλλονται σε όλη την κοινωνία, στις πόλεις και στις τοπικές γειτονιές (Rumford, 2011).

Τα σύνορα, όπως γίνεται κατανοητό, υπερβαίνουν τον εδαφικό διαχωρισμό και συνδέονται με ανθρώπινες και βιωματικές διαστάσεις (Paasi, 2011a)· επιτρέπουν ορισμένες εκφάνσεις της ιστορίας να επιβιώνουν ενώ εμποδίζουν κάποιες άλλες, αποδεικνύοντας ότι η μνήμη προσαρμόζει στο δικό της πλαίσιο όσα γεγονότα της ταιριάζουν (Nora, 1989· όπως αναφέρεται από Θεολόγου, 2008). Τα σύνορα, κατ' αυτόν τον τρόπο, αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που δεν επιβάλλονται μόνο 'από πάνω', αλλά επίσης διαιωνίζονται 'από κάτω' (Newman, 2006), μέσα από τη διαλεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ εμπειρίας, αντίληψης και φαντασίας. Γι' αυτό, μία από τις προκλήσεις για τους ερευνητές των συνόρων, όπως επισημαίνει ο Newman, είναι να εστιάσουν στις ατομικές και συλλογικές ιστορίες, ώστε να κατανοήσουν τί σημαίνουν τα σύνορα για τους ανθρώπους, πώς κατανοούνται οι διαφορετικές λειτουργίες ή τα διαφορετικά εμπόδια στο τοπικό επίπεδο, και πώς τα σύνορα επιτελούνται στο χώρο και διατρέχουν το χώρο μέσω των υλικών χωρικών πρακτικών (Newman, 2006).

Με βάση αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η παρούσα έρευνα προσπαθεί να εξετάσει πώς το ελληνο-αλβανικό σύνορο επιδρά στις αντιλήψεις και τις πρακτικές των κατοίκων της Καστοριάς. Κύριος σκοπός της έρευνας είναι να αναδείξει τους προσδιοριστικούς παράγοντες που επηρεάζουν τα πλάνα των επιχειρηματιών της Καστοριάς για ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας στην Αλβανία. Τα βασικά ερευνητικά ζητήματα του εγχειρήματος σχετίζονται με τη σε βάθος διερεύνηση του τρόπου σκέψης των επιχειρηματιών, με στόχο τον προσδιορισμό των παραγόντων που λειτουργούν καθοριστικά στην ανάπτυξη ή όχι διασυνοριακών οικονομικών σχέσεων. Η έρευνα προσπαθεί επίσης να ερμηνεύσει πώς οι διάφοροι πολιτισμικοί, κοινωνικοί, ιστορικοί και συναισθηματικοί παράγοντες επιδρούν στις επιχειρηματικές επιλογές. Η κεντρική υπόθεση γύρω από την οποία οργανώνεται η έρευνα είναι η εξής: Η απόφαση για ανάπτυξη οικονομικής συνεργασίας δεν αποτελεί μία καθαρά οικονομικής φύσεως λογική επιλογή· μη-οικονομικές διαδικασίες ενδέχεται να εμπλέκονται στις επιχειρηματικές αποφάσεις.

Η εργασία χωρίζεται οργανωτικά σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, γίνεται αρχικά μία προσπάθεια να διερευνηθεί πώς έχουν εξελιχθεί τα σύνορα από τις αρχές της δεκαετίας του '90 μέχρι σήμερα και έπειτα, διατυπώνονται μια σειρά θεωρητικών-

φιλοσοφικών ερωτημάτων που ανακύπτουν από τη μεταβαλλόμενη φύση των συνόρων. Στην παρούσα εργασία, τρία είναι τα ερευνητικά ερωτήματα που εξετάζονται, τα οποία προκαλούν μια σειρά επί μέρους ερωτήσεων και ειδικότερα: 1) Οντολογία των συνόρων, 2) Ηθική των συνόρων, 3) Χωροχρόνος των συνόρων. Στη συνέχεια, περιγράφονται κάποιες προσεγγίσεις που θεωρούνται κατάλληλες για τη μελέτη των συνόρων και τέλος, γίνεται μια προσπάθεια εννοιολόγησης των συνόρων μέσα από τις καθημερινές πρακτικές.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στο πεδίο της παρούσας έρευνας: το ελληνο-αλβανικό σύνορο. Αναλύει το ερευνητικό πλαίσιο και πιο συγκεκριμένα, διατυπώνει τον κεντρικό σκοπό της έρευνας και εξηγεί γιατί επιλέγει το δήμο Καστοριάς· περιγράφει τη μέθοδο διερεύνησης και τον τρόπο πρόσβασης στο πεδίο της έρευνας και θέτει τις υποθέσεις εργασίας γύρω από τις οποίες οργανώνεται η έρευνα. Τέλος, εξετάζει συνοπτικά πώς οι δομές και οι διάφορες πρακτικές έχουν αναπτυχθεί ιστορικά στο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο του ελληνοαλβανικού συνόρου.

Το τρίτο κεφάλαιο προσπαθεί να σκιαγραφήσει την ιδιαιτερότητα του ελληνο-αλβανικού συνόρου, όπως διαγράφεται μέσα από τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές των δύο κρατών. Συγκεκριμένα, επιχειρεί -στο πλαίσιο περιορισμών της παρούσας εργασίας- να αναδείξει πώς στον ελληνικό χώρο το ζήτημα της μετανάστευσης 'προβληματικοποιείται' μέσα από τους διαύλους του θεσμικού και άτυπου κοινωνικού ελέγχου, και πώς τα κοινωνικά υποκείμενα προσλαμβάνουν από τα διάφορα δίκτυα εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου το φαινόμενο της μετανάστευσης. Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι να εξετάσει πώς οι κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές που επισυμβαίνουν στο διασυνοριακό χώρο επηρεάζουν τις στάσεις και αντιλήψεις και συμβάλλουν στη διαμόρφωση των τοπικών ταυτοτήτων.

Το τέταρτο κεφάλαιο επιχειρεί να εντοπίσει τις κοινωνικές νόρμες που δομούν την τοπική διασυνοριακή συνεργασία και να κατανοήσει πώς οι εθνικές και τοπικές ταυτότητες συνδέονται με το σύνορο. Στο πλαίσιο αυτό, προσπαθεί από τη μία πλευρά να κατανοήσει τις αφηγήσεις και τις εικόνες των επιχειρηματιών της Καστοριάς και από την άλλη, τις νοητικές κατασκευές, όπως φαντασιακά τοπία και συμβολικές δομές, που πλάθουν νέα νοήματα ή δυνατότητες για χωρικές πρακτικές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ

Η εκτεταμένη ενασχόληση με τα σύνορα τα τελευταία χρόνια έχει εμπλουτίσει τις μελέτες και τη βιβλιογραφία των συνόρων, ωστόσο έχει επισκιάσει το ρόλο και τη σημασία τους. Πράγματι, η θέση του Balibar (1998) ότι ‘τα σύνορα είναι παντού’ που υποδηλώνει ότι οι νέες πρακτικές ‘συνοροποίησης’ (bordering) των κρατών δεν περιορίζονται στα όρια του πολιτικού τους χάρτη, έχει αποκτήσει τεράστια σημασία ενώ αποτελεί επίσης μία στροφή από τις παραδοσιακές μελέτες των συνόρων. Το ερώτημα που τίθεται, λοιπόν, είναι: ‘Πού βρίσκεται το σύνορο στις μελέτες των συνόρων;’ (Johnson κ.α., 2011).

1.1 Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ

Στις αρχές της δεκαετίας του '90, η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία είχε διαμορφωθεί γύρω από τη ‘θριαμβευτική’ θέση πολλών μελετητών, όπως είναι ο Ohmae (1990, 1996), οι οποίοι διατύπωναν ότι στην εποχή της παγκοσμιοποίησης τα σύνορα παύουν να ισχύουν. Η θέση αυτή που εκφράστηκε κυρίως από Αγγλοσάξονες μελετητές, βασιζόταν στην αλλαγή του γεωπολιτικού χώρου που διαχώριζε την Ανατολή από τη Δύση και το άνοιγμα των συνόρων. Ωστόσο, το παράδειγμα Ανατολής-Δύσης γενικεύτηκε σε μία παγκόσμια διαδικασία (Newman και Paasi, 1998), με αποτέλεσμα να παραπέμπει σε ‘πολιτιστικό ιμπεριαλισμό’, όπως συζητήθηκε από τους Bourdieu και Wacquant (1999). Το φαινόμενο αυτό γενικεύει μεμονωμένα παραδείγματα και θεωρεί ότι ισχύουν σε παγκόσμιο επίπεδο, απορρίπτοντας την ιστορική διάσταση του χώρου (Paasi, 2005).

Στο τέλος της δεκαετίας του '90 η αγγλοσαξονική τάση για ένα ‘κόσμο χωρίς σύνορα’ (borderless world) έβρισκε αντίθετους πολλούς γεωγράφους (Newman και Paasi, 1998). Ο Balibar (2002) υποστηρίζει ότι ‘τα σύνορα ‘ταλαντεύονται’, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εξαφανίζονται. Αντίθετα, πολλαπλασιάζονται ενώ ταυτόχρονα μειώνονται ως προς το χωρικό εντοπισμό και τη λειτουργία τους... Η ποιοτική σχέση μεταξύ συνόρων και εδάφους έχει αντιστραφεί. Αυτό σημαίνει ότι τα σύνορα έχουν σταματήσει να ορίζουν τα όρια του πολιτικού χώρου... καθώς ο πολιτικός χώρος επεκτείνεται με διαφορετικά μέσα... Στην πραγματικότητα, τα σύνορα αποτελούν αντικείμενα ή πράγματα μέσα στον ίδιο τον πολιτικό χώρο’ (Balibar, 2002).

Την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα έχει σημειωθεί τεράστια αύξηση του αριθμού των μελετών που εξετάζουν τα σύνορα, κυρίως λόγω της ανάγκης για μία πιο εξελιγμένη εννοιολόγηση των συνόρων. Τα σύνορα γίνονται πλέον αντιληπτά ως τόποι στους οποίους και μέσω των οποίων αναδύονται κοινωνικο-χωρικές διαφορές. Για το λόγο αυτό, η μελέτη των συνόρων εξετάζει τις ανθρώπινες πρακτικές που δημιουργούν ή αποτυπώνουν αυτές τις διαφορές στο χώρο (Houtum, 2005). ‘Το σύνορο γίνεται ένα ενεργό ρήμα’, με την έννοια του ‘bordering’ (Houtum, Kramsch, Zierhofer, 2005: 3).

Το πρόσφατο ενδιαφέρον των μελετητών για τα πολιτικά σύνορα επικεντρώνεται στην ενδυνάμωση των πρακτικών ασφαλείας που εφαρμόζονται για την προστασία των κρατών, ως αποτέλεσμα της αύξησης του τρομοκρατικού κινδύνου (Anderson, 2002· Coleman, 2004· Oza, 2007· Jones, 2009) και της ρευστής διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης (Bauman, 2000). Μετά το 2001, νέα σύνορα αναδύονται¹ (Jones, 2009b), ενώ παράλληλα σημειώνονται αυξημένα φαινόμενα βίας (van Houtum και Boedeltje, 2009· Martinez, 2009).

Εξελιγμένοι μηχανισμοί ασφαλείας - βιομετρικά διαβατήρια (Amoore, 2006), και προηγμένης τεχνολογίας συστήματα ελέγχου (Amoore, 2007) συμβάλλουν στη δημιουργία ενός ‘εικονικού χώρου’, που έχει σχεδιαστεί για να λειτουργεί μακριά από τα εθνικά σύνορα. Γι’ αυτό, η Amoore (2011) κάνει λόγο για ‘χωρική επέκταση’ των συνόρων. Ταυτόχρονα, ο ‘περιορισμός του χρόνου’ που απαιτείται για τον έλεγχο των συνόρων μέσω των ηλεκτρονικών συστημάτων, επιτρέπει την ‘πρόληψη των δυνητικών απειλών’, χωρίς να είναι απαραίτητη η φυσική παρουσία (Amoore, 2011). Η ιδέα του Deleuze σχετικά με τις αναδυόμενες ‘κοινωνίες ελέγχου’ και η ανάλυσή του για τις μοντέρνες τεχνολογίες, ανταποκρίνεται στη νέα εικόνα των συνόρων. Μία νέα κοινωνική τοπολογία διαμορφώνεται με ‘νέες αιωρούμενες, νομαδικές μορφές ελέγχου’ (Mezzadra, 2010).

Οι Friese και Mezzadra (2010), αναδεικνύουν τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στα πολιτικά σύνορα, τονίζοντας ότι ‘η παγκοσμιοποίηση δε σημαίνει το τέλος των συνόρων, αλλά μάλλον αναδεικνύει την κρίση στην κλασική σχέση μεταξύ έθνους-κράτους και εδάφους’. Τα σύνορα δεν περιορίζονται στο χώρο της πολιτικής

¹ Από το 2001, νέοι φράχτες συνόρων αναδύονται μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών-Μεξικού, Ινδίας- Πακιστάν και Ινδίας-Μπαγκλαντες (Jones, 2009b)

κοινότητας, αλλά κατά κάποιο τρόπο ‘καταρρέουν’, καθώς αναπαράγονται στο κέντρο της και, ταυτόχρονα, προβάλλονται στο εξωτερικό της (Friese και Mezzadra, 2010). Έτσι, η σημασία της ‘εδαφοκυριαρχίας’² (territoriality) των συνόρων μάλλον μετατοπίζεται, παρά μειώνεται (Walters, 2006). Η άποψη του Foucault σχετικά με το Νόμο και τις πολιτικές εξουσίας αντανάκλα τη δύναμη των συνόρων. Τα σύνορα μετατρέπονται σε μια αόρατη δύναμη, που βρίσκεται παντού, ωστόσο δεν είναι χωρικά εντοπισμένη και γι’ αυτό βρίσκεται πέρα από την αντίληψη των ανθρώπων (Houtum, 2010a).

Η Ευρώπη, όπως υποστηρίζει ο Beck, δεν είναι μία ‘στατική μονάδα’ αλλά ένα ‘ευέλικτο πλέγμα’, που διαμορφώνεται ανάλογα με την πολιτική που εφαρμόζει η Ευρωπαϊκή Ένωση και τη διαλεκτική σχέση της ενσωμάτωσης και της επέκτασης. ‘Τα σύνορα υπάρχουν και ταυτόχρονα δεν υπάρχουν, λειτουργούν και δε λειτουργούν’, καθώς για τα υποψήφια κράτη-μέλη η Ευρωπαϊκή Ένωση λειτουργεί ως κινητήρια δύναμη για θεσμικές μεταρρυθμίσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Τουρκίας και η προσπάθεια που καταβάλλει για ενσωμάτωση στους κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Beck, 2004).

Ο Balibar (2009) ισχυρίζεται ότι αυτή η διαλεκτική σχέση της εδαφοποίησης και αποεδαφοποίησης, που διαμορφώνει την εικόνα της Ευρώπης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διάκριση των πολιτικών που επηρεάζουν την ίδια στιγμή τον εσωτερικό και τον εξωτερικό της χώρο. Τεκμηριώνει ότι οι πολιτικές ασφαλείας, που αποσκοπούν από τη μία πλευρά στη ρύθμιση και τον έλεγχο των αιτούντων άσυλο στις πύλες εισόδου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και από την άλλη στους μετανάστες που κατοικούν στον ‘ευρωπαϊκό κοινό χώρο’³, συνδέονται με τις διαδικασίες διαμόρφωσης των πολιτιστικών διαφορών, συμβάλλοντας στη συγκρότηση της Ευρωπαϊκής ταυτότητας (Balibar, 2009).

² Η εδαφοκυριαρχία ορίζεται από τον Sack (1992) ως ‘μία χωρική στρατηγική με την οποία οι τόποι γίνονται εργαλεία εξουσίας’ (Sack, 1992· όπως αναφέρεται από Knox and Pinch, 2009: 347).

³ Ο ευρωπαϊκός κοινός χώρος περιλαμβάνει τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς επίσης και ορισμένες άλλες χώρες, οι οποίες έχουν αρνηθεί την ένταξη στην Ένωση, ωστόσο είναι ενταγμένες στο σύστημα ασφαλείας, όπως η Ελβετία (Balibar, 2009).

Κοινωνιολόγοι, όπως ο Dal Lago και ο Mezzadra, και πολιτικοί επιστήμονες, όπως ο Bigo, ασχολούνται με το ζήτημα των μεταναστών και τον αποκλεισμό που υφίστανται όλο και περισσότερο στην Ευρώπη. Τονίζουν ότι οι βίαιες αστυνομικές επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας στρατοπέδων, που εκτελούνται από ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη για λογαριασμό ολόκληρης της κοινότητας, συνθέτουν ένα είδος 'μόνιμου συνοριακού πολέμου ενάντια στους μετανάστες' (Balibar, 2010· Friese και Mezzadra, 2010). Η Fraser (2010) εισάγει την έννοια 'μεταπολιτική αδικία' και προτείνει μια διαφοροποιημένη θεωρία κοινωνικού αποκλεισμού (Fraser, 2010).

Οι Karakayali και Tsianos (2010) παρουσιάζοντας τα αποτελέσματα της εθνογραφικής μελέτης που διεξήγαγαν στην ανατολική Ευρώπη, επικρίνουν το θεσμό 'Fortress Europe' και προτείνουν μια πιο προσεκτική εξέταση της καθημερινής πραγματικότητας των εξωτερικών συνόρων της Ευρώπης. Οι Cvajner και Sciortino (2010) επίσης, αναφέρονται στο μηχανισμό 'Fortress Europe', χρησιμοποιώντας ωστόσο μία συστημική κοινωνική θεωρία. Η ανάπτυξη της παράνομης μετανάστευσης, σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, οφείλεται στη διαρθρωτική αναντιστοιχία μεταξύ των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών για τη μετανάστευση (Cvajner και Sciortino, 2010).

Όπως προκύπτει, νέες αναδυόμενες γεωγραφίες επαναπροσδιορίζουν το χώρο και το χρόνο, στην προσπάθεια να συμβιβάσουν 'την ασφάλεια με την κινητικότητα και την κυριαρχία με την οικονομία' (Amoore, 2011). 'Τα σύνορα γίνονται πιο διάχυτα από ποτέ' και βρίσκονται διαρκώς σε μία 'κατάσταση εξέλιξης', οπότε η σύλληψη τους παραμένει 'προσωρινή'. Τα σύνορα ταυτόχρονα 'επεκτείνονται' μέσα από τη συνεχώς μεταβαλλόμενη φύση τους και τις αλλαγές των πρακτικών κοινωνικού ελέγχου (Mountz, 2011). Γι' αυτό, καθίσταται αναγκαίο ένα νέο βελτιωμένο σύστημα σχέσεων, το οποίο θα στρέφεται προς τους πολύπλοκους και ποικίλους μηχανισμούς τόσο των άμεσων όσο και των έμμεσων πρακτικών 'συνοροποίησης' (Houtum, Kramsch, Zierhofer, 2005: 2).

1.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Τα ερευνητικά ερωτήματα που ανακύπτουν, μπορούν να μελετηθούν σε τρεις άξονες οι οποίοι αν και αναπόφευκτα συγχέονται μεταξύ τους, είναι σε κάποιο βαθμό αναλυτικά διαφορετικοί. Στην παρούσα εργασία, τρία είναι τα ερευνητικά ερωτήματα που εξετάζονται, τα οποία προκαλούν μια σειρά επί μέρους ερωτήσεων και ειδικότερα:

Πρώτο ερώτημα: η οντολογία των συνόρων

Γιατί η ανθρωπότητα παράγει τα σύνορα; Είναι κατά κάποιο τρόπο η διαδικασία συνοροποίησης απαραίτητη από βιολογικής άποψης ή είναι απλώς μια στρατηγική επιλογή; Πού οφείλεται το φαινομενικά επίμονο ανθρώπινο κίνητρο να ονομάζει μία περιοχή ‘δική μας’ εδώ, και ‘δική τους’ εκεί; Είναι η επιθυμία για την κατασκευή μιας κοινωνικο-χωρικής ταυτότητας αναγκαία για το ανθρώπινο είδος ή μπορεί να αποφευχθεί; Με ποιο τρόπο βοηθά η σχεδίαση φανταστικών γραμμών στο χώρο στην αυτοπροβολή; Ποια εναλλακτική έννοια μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την κατανόηση των ταυτοτήτων; Τί ακριβώς προστατεύουν τα σύνορα και ποιος είναι ο λόγος ύπαρξης (raison d'être) των συνόρων;

Δεύτερο ερώτημα: η ηθική των συνόρων

Με ποιόν τρόπο τα σύνορα αποκτούν διαφορετικές πολιτικές και ηθικές διαστάσεις; Πώς τα σύνορα λειτουργούν ως οντότητες/μηχανισμοί που συνδέονται με τη βία, τη δύναμη και τη λογική της ‘εξαίρεσης’ του Agamben; Τί νομιμοποιεί τη διαφορετική αξιολόγηση/αποτίμηση των ανθρώπινων ζώων; Είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ένα νέο εννοιολογικό πλαίσιο το οποίο να υπερασπίζεται τα δικαιώματα του ανθρώπου και να προάγει την πολιτική δικαιοσύνη- με την έννοια της ισότητας όλων ενώπιον του νόμου;

Τρίτο ερώτημα: ο χωροχρόνος των συνόρων

Πώς εξετάζεται ο χώρος και ο χρόνος των συνόρων; Πώς είναι δυνατό να οριστεί σε σχέση με το χρόνο ο χώρος των συνόρων ως δυναμική διαδικασία; Ποιες έννοιες βοηθούν στην κατανόηση του πολύπλοκου σχηματισμού των συνόρων; Ποιες θεωρίες προτείνονται για τη μελέτη, την κατανόηση και την ερμηνεία του χωροχρόνου των συνόρων;

1.2.1 Η ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ

Τα σύνορα αποτελούν κοινωνικά φαινόμενα που παράγονται και αναπαράγονται συνεχώς και, συνεπώς, διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό στην έννοια, τη μορφή και το περιεχόμενο των αναπαραστάσεων καθώς και στην ερμηνεία τους. Με άλλα λόγια, τα σύνορα ενσωματώνουν τόσο το σημαίνον- με τη μορφή αναπαραστάσεων, όσο και το σημααινόμενο- ως αντικείμενο ή ιδέα αυτό καθαυτό (Houtum και Struver, 2002). Ιδιαίτερα σημαντικό για την κατανόηση της οντολογίας των συνόρων δεν είναι το ίδιο το σύνορο (*per se*), δηλαδή η υλική μορφολογία, αλλά η ‘δυναμική διαδικασία αντικειμενοποίησης’ που ενσωματώνουν. Αυτή η δύναμη των συνόρων που υπερβαίνει την υλική μορφή τους, προέρχεται από τις συχνά βίαιες πρακτικές με τις οποίες συνδέονται, ως αποτέλεσμα της συγκεκριμένης ερμηνείας που τους αποδίδεται. Τα εδαφικά σύνορα προβάλλουν μια κανονιστική ιδέα, μία αντίληψη για εδαφική κυριαρχία, η οποία πραγματοποιείται μέσω των καθημερινών κοινωνικών πρακτικών. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι πρακτικές εξουσίας επιδρούν και προσδίδουν νόημα στο χώρο (Houtum, Kramersch, Zierhofer, 2005:3).

Μία ευρύτερη οντολογική προσέγγιση εξετάζει τη διαδικασία ‘συνοροποίησης’ ως μία δυναμική συνιστώσα της κοινωνικής παραγωγής του χώρου, της κατασκευής της ιστορίας και της σύνθεσης της κοινωνίας. Με βάση αυτή τη θεώρηση, ‘τα σύνορα αναπτύσσονται σε μια “οντολογική χορογραφία” που είναι ταυτόχρονα χωρική, ιστορική και κοινωνική’ (Soja, 1996· όπως αναφέρεται από Soja, 2005). Ως εκ τούτου, ‘τα σύνορα αποτελούν κοινωνικά φαινόμενα που μπορούν εύκολα να τροποποιηθούν, να μετατραπούν, να διαγραφούν, να επαναπροσδιοριστούν και να παραβιαστούν’ (Soja, 2005).

Τα σύνορα δημιουργούν και διαμορφώνουν μια κοινωνική πραγματικότητα. Με τον ίδιο τρόπο που τα παράθυρα προσφέρουν μια θέα στον κόσμο, τα σύνορα συνδέονται με μια αντίληψη, μια φαντασίωση για τον κόσμο. Η επιθυμία για την ‘τέλεια κοινότητα’ εκφράζει μια ‘εθνική ουτοπία’ και προσφέρει μια αίσθηση άνεσης και ασφάλειας στο εσωτερικό. Ταυτόχρονα, δημιουργεί μια απόσταση προστασίας από το εξωτερικό (Houtum, Kramersch, Zierhofer, 2005, Houtum, 2010b). Γι’ αυτό, ο Houtum (2010b) ισχυρίζεται ότι τα σύνορα έχουν δύο πρόσωπα σαν τον Ιανό, εκφράζοντας τόσο την επιθυμία για ένταξη σε μια φαντασιακή κοινότητα όσο και το φόβο για αυτό που βρίσκεται έξω από την κοινότητα (Houtum, 2010b). Η πολιτική δύναμη των συνόρων

διατηρείται χάρη στη συνεχή αναπαραγωγή αυτή της φαντασίωσης που την ίδια στιγμή αρνείται ότι είναι φαντασίωση (Cavallaro, 2001· όπως αναφέρεται από Houtum και Struver, 2002).

‘Η ταύτιση με ένα κοινωνικό περιβάλλον και μια κοινότητα, δίνει μια σημαντική αίσθηση αξίας σε κάποιον. Παρότι γίνεται συχνά κατανοητό ότι το έθνος είναι μια ουτοπική κοινότητα, μια φαντασίωση του συλλογικού, εξακολουθεί να θεωρείται απαραίτητο. Η προσωπική ταυτότητα αποκτά συλλογική αξία και γίνεται μέρος της εθνικής. Έτσι, κάποιος γίνεται μέρος μιας ισχυρής εθνικής αφήγησης· κερδίζει ένα εθνικό ανήκειν, μια ιδιότητα μέλους. Η πίστη σε μια φαντασίωση μιας ‘πραγματικής ζωής’ παράγει την απαραίτητη ψευδαίσθηση ότι, αυτό που λείπει από την ταυτότητα κάποιου γεμίζει’. Έτσι, τα σύνορα λειτουργούν ως μάσκα, καλύπτοντας ένα προσωπικό κενό (Houtum, 2010b).

Τα σύνορα λειτουργούν ως ‘ατέλειωτη επιθυμία για ολοκλήρωση του εαυτού’ (Houtum, 2010a). Όπως υποστήριξε ο Kafka (1990), ‘ο φόβος μου είναι η ίδια η ύπαρξη μου, και ίσως το καλύτερο κομμάτι του εαυτού μου’ (Kafka, 1990· όπως αναφέρεται από Houtum, 2010a). Σύμφωνα με τη ψυχαναλυτική προσέγγιση που υιοθετεί ο Houtum, η δημιουργία των συνόρων εκφράζει την επιθυμία κάποιου να αποστασιοποιηθεί από ‘τον άλλον’, ώστε να διατηρήσει τη φαντασίωση του εαυτού μέσα από αισθήματα φόβου και αγωνίας (Houtum, 2005). Συνεπώς, τα σύνορα προβάλλουν μια συνεχή διερώτηση για τους εαυτούς μας και τους άλλους (Houtum, 2010a).

Ο Parker (2009) βασίζεται στη ριζοσπαστική διάταξη του Deleuse, σχετικά με την έννοια της ταυτότητας και της διαφοράς, και προτείνει την οντολογικά θεμελιωμένη κατανόηση των ταυτοτήτων, με την έννοια του ‘περιθωρίου’ (margin). Το περιθώριο είναι η περιοχή της συνεχούς αμφισβητήσιμης διάκρισης μεταξύ των ίδιων των οντοτήτων. ‘Το περιθώριο, υπό αυτή την έννοια, είναι μια εγγενώς σχεσιακή έννοια, λιγότερο καθορισμένη από άλλες έννοιες, όπως η συνοριακή γραμμή (boundary) ή το σύνορο’ και συνιστά ένα εργαλείο για περαιτέρω αναλύσεις (Parker, 2009).

Οι οντότητες σε αυτόν τον ‘οριακό χώρο’ διατηρούν την ‘αυτονομία’ τους. Όταν πρόκειται για ανθρώπινες οντότητες- άτομα ή κοινωνικοπολιτικές ταυτότητες όπως ομάδες ή οργανισμοί, λειτουργούν ως αυτόνομοι φορείς, διαφορετικοί μεταξύ τους και

από το εξωτερικό πλαίσιο στο οποίο ανήκουν. Εάν, όπως υποστηρίζει ο Deleuze, ελέγχεται μόνο κατά πόσο συνάδουν με κάποιες αρχές του εξωτερικού πλαισίου, τότε δεν εξετάζεται η ίδια η ταυτότητα της οντότητας, αλλά του συνόλου στο οποίο εντάσσονται. Ακόμη και στην περίπτωση που οι οντότητες είναι όμοιες σε όλα τα χαρακτηριστικά τους, οφείλουν να είναι διαφορετικές, όχι απλές επαναλήψεις. Η θέση αυτή βασίζεται στη φαινομενολογική διάταξη του Heidegger, η οποία ορίζει ότι οι οντότητες πρέπει να κατανοούνται ‘από μόνες τους’, ανεξάρτητα από άλλες οντότητες (Parker, 2009).

1.2.2 Η ΗΘΙΚΗ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ

Οι Kramersch και Boedeltje (2009) εξηγούν τον τρόπο με το οποίο τα σύνορα αποκτούν πολιτικές και ηθικές προεκτάσεις. Υποστηρίζουν ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση πραγματοποιεί μια ‘ηθική διάκριση’ μεταξύ των ανθρώπων, ανάλογα με την προέλευσή τους. Για το σκοπό αυτό, έχει δημιουργήσει δύο λίστες- μία αρνητική που περιλαμβάνει όλες τις χώρες των οποίων τα μέλη είναι υποχρεωμένα να υποβάλλουν αίτηση για βίζα για να εισέλθουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση και μία θετική που περιλαμβάνει τις υπόλοιπες χώρες για τις οποίες δεν απαιτείται η έκδοση βίζας. Όπως προκύπτει, διαμορφώνονται δύο κατηγορίες, οι ‘ευπρόσδεκτοι επισκέπτες’ και οι ‘πολιτικοί εχθροί’ (Kramersch και Boedeltje, 2009).

Θεωρούν ότι το πρόβλημα της ταξινόμησης των ανθρώπινων ζώων βασίζεται σε μια ‘συναινετική άποψη μη ισότιμης πολιτικής διαφοράς’. Ο διακριτικός παράγοντας εδώ είναι το ‘ενδιαφέρον’ (Badiou 2005a: 97· όπως αναφέρεται από Kramersch και Boedeltje, 2009). Το ενδιαφέρον σε πολιτικό πλαίσιο σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τη ‘μη-ισότιμη προστασία’. Αυτή η πολιτική διαφορά είναι ‘ηθική’, δεδομένου ότι έχει χωρίσει τους ανθρώπους σε αναγνωρίσιμους, πολιτισμένους και σε εκείνους που έχουν εκ των προτέρων αναγνωριστεί ως απολίτιστοι, αδιάφοροι. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει άτομα που συχνά αναφέρονται ως παράνομοι μετανάστες, άνθρωποι χωρίς όνομα ή χωρίς χαρτιά- ‘sans papiers’ (Kramersch και Boedeltje, 2009).

Ο Badiou (2005a) αναφέρεται στο ‘Νόμο’, ως ‘δικαίωμα για δίκαιη τάξη’. Η διάκριση των ατόμων είναι το αποτέλεσμα μιας επίμονης ιδεολογίας ‘ηθικής’. Σύμφωνα με το Badiou, αυτή η ιδεολογία του Νόμου αποφασίζει ποια άτομα είναι αποδεκτά,

φυσιολογικά και ποια άτομα είναι απαγορευμένα, μη φυσιολογικά, παράνομα (Badiou, 2005b:28-29· όπως αναφέρεται από Kramersch και Boedeltje,2009).

Ο Schmitt υποστηρίζει ότι η απόδοση δικαίου από το κράτος βασίζεται στην απόφαση που ορίζει τι είναι ‘κανονικό’- δηλαδή υπακούει στο νόμο, και τι αντιβαίνει στο νόμο και άρα αποτελεί ‘εξαίρεση’. Η ιδέα της ‘ταξινόμησης του χώρου’ περιλαμβάνει την απόφαση που προβλέπει τι είναι εντός και τι εκτός του νόμου (Schmitt, 1985· όπως αναφέρεται από Belcher κ.α., 2008). Η κατάσταση της εξαίρεσης, σύμφωνα με το Schmitt, ορίζεται ως ‘μια ζώνη ελεύθερου και κενού χώρου’, όπου δηλαδή, ‘αναστέλλονται όλοι οι νόμοι για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα και για ένα συγκεκριμένο χώρο’. Για το Schmitt, ως εκ τούτου, η απόφαση για την εξαίρεση αποτελεί μια νομική και εδαφική εντολή ταυτόχρονα, καθώς οριοθετεί ένα συγκεκριμένο χώρο, το χώρο της εξαίρεσης (Schmitt, 2003· όπως αναφέρεται από Belcher κ.α., 2008).

Ο Agamben στο έργο του ‘State of Exception’ υποστηρίζει ότι η κατάσταση της εξαίρεσης αποτελεί μία ‘αρχή εδαφοποίησης’, η οποία ωστόσο δεν εντοπίζεται χωρικά (Coleman, 2007). Συνιστά μία ‘τεχνική της κυβέρνησης που παράγει μία τοπολογική σχέση μεταξύ του εντός και εκτός του νόμου’ (Agamben, 2005· όπως αναφέρεται από Belcher κ.α., 2008). Αυτό σημαίνει ότι η κατάσταση της εξαίρεσης βρίσκεται στο ‘όριο της υλικότητας’, έχοντας τη ‘δυνατότητα’ να υλοποιήσει ή να μην υλοποιήσει πραγματικούς χώρους εξαίρεσης (Belcher κ.α., 2008). Τα σύνορα, ως εκ τούτου, συνιστούν ένα ‘έξτρα-πολιτικό πουθενά’ όπου το κράτος έχει τη δυνατότητα να αποφασίζει (Salter, 2007). Η δυνατότητα αυτή προσδίδει στο κράτος μια μορφή κυριαρχίας, καθώς τα όρια μεταξύ βίας και νόμου γίνονται δυσδιάκριτα (Coleman, 2007).

Ο Papastergiadis (2006) ισχυρίζεται ότι η σύγχρονη γεωπολιτική των δυνάμεων προωθεί την άνοδο ενός ‘νέου αυταρχισμού’ και για το λόγο αυτό εισάγει ένα νέο εννοιολογικό πλαίσιο, το οποίο ονομάζει ‘πολύπλοκη εισβολή’. Πρόκειται για ένα ‘εννοιολογικό υβρίδιο’ που αντλεί στοιχεία από τη ψυχαναλυτική θεωρία, τη θεωρία των πολύπλοκων συστημάτων και την ανάλυση της κυριαρχίας του Agamben, με σκοπό να εξηγήσει την έντονη ανησυχία για τα σύνορα και τη νομιμοποίηση της βίας εις βάρος των προσφύγων και των μεταναστών (Papastergiadis, 2006).

Λαμβάνοντας υπόψη την αξία, τις εφαρμογές και τους περιορισμούς της ανάλυσης του Agamben, ο Papastergiadis (2006) υποστηρίζει ότι τόσο η κρατικο-κεντρική ηθική συζήτηση σχετικά με τον έλεγχο των συνόρων όσο και η μέθοδος του Agamben έχουν την τάση να απορρίπτουν το ρόλο της πολυπλοκότητας. Ισχυρίζεται ότι οι εχθρικές αντιδράσεις αποτελούν μια πολύπλοκη αλληλεπίδραση ανάμεσα σε παλιές φοβίες και νέες φαντασιώσεις. Καταλήγει, προτείνοντας ένα νέο παράδειγμα- μια πιθανή πολιτική που αναγνωρίζει τη σύνθετη δυναμική των παγκόσμιων ροών, που βασίζεται στα δικαιώματα του ανθρώπου και όχι του πολίτη (Papastergiadis, 2006).

1.2.3 Ο ΧΩΡΟΧΡΟΝΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ

Ο χώρος, καθώς επίσης και ο χρόνος, έχουν ‘προσωρινό’ χαρακτήρα· κατά αυτόν τον τρόπο, οι παραδοσιακές τρεις διαστάσεις του χώρου καθώς και μία επιπλέον διάσταση, του χρόνου, συγχωνεύονται σε έναν ενιαίο ‘χωροχρόνο’, με τέσσερις διαστάσεις. Όπως προκύπτει, ένα σημείο στο χώρο μετατρέπεται σε ένα ‘γεγονός’ (event) ή μια στιγμή στο χωροχρόνο (Jones, 2009).

Ο Bakhtin παρουσιάζει την έννοια ‘χρονότοπο’ (chronotope), που αρχικά βασίζεται στο ‘χωροχρόνο’ του Αϊνστάϊν, ενώ αργότερα διαχωρίζεται από τη νέα φυσική και χρησιμοποιείται για τη μελέτη ιστορικών ποιημάτων. Ο Lawson (2011) υπογραμμίζει ότι οι χρονότοποι συνιστούν ένα αξιόλογο εργαλείο για τις κοινωνικές επιστήμες, το οποίο δεν έχει χρησιμοποιηθεί αρκετά έως σήμερα. Σε γενικό επίπεδο, οι χρονότοποι ανταποκρίνονται στις πρόσφατες εξελίξεις των κοινωνικών επιστημών και τη στροφή τόσο προς μια χωροχρονική αντίληψη όσο και προς τον ιστορικό-γεωγραφικό υλισμό (Lawson, 2011).

Ο Bakhtin βασίζεται σε μια σχεσιακή οντολογία, η οποία δίνει έμφαση στις έννοιες της ροής και της εξέλιξης ενώ ταυτόχρονα απομακρύνεται από τις σταθερές κατηγορίες πραγμάτων και τις ιεραρχικές δυαδικές σχέσεις. Αυτή η τάση εξηγεί το λόγο για τον οποίο οι χρονότοποι συνηθίζεται να αναφέρονται συνήθως στον πληθυντικό και σε συνάρτηση μεταξύ τους. Επίσης, δικαιολογεί εν μέρει την ενθουσιώδη υποδοχή του Bakhtin από τον κύκλο των μεταμοντέρνων και μετα-στρουκτουραλιστικών επιστημόνων (Lawson, 2011).

Ο Radu (2010) στην προσπάθεια να ορίσει τον προσωρινό χαρακτήρα των συνόρων,

προτείνει δύο θεωρίες- την ανάλυση της κατάστασης και του γεγονότος του Max Gluckman και τη θεωρία δράστη-δικτύου. Τα γεγονότα και οι καταστάσεις, όπως υποστηρίζει ο Radu, ‘εντοπίζουν’ και ‘διαχέουν’ τα σύνορα την ίδια στιγμή, με αποτέλεσμα να βρίσκονται συνεχώς σε μια κατάσταση εξέλιξης. Τα γεγονότα επίσης, ‘εκτοπίζουν’ και ‘διαταράσσουν’ τα σύνορα, συμβάλλοντας στο γρήγορο μετασχηματισμό και στον προσωρινό τους χαρακτήρα. Η έννοια της ‘συμβαντοποίησης’ (eventalization), όπως αποδίδεται από τον Foucault (1996), βοηθά στην ερμηνεία των συνόρων· τα σύνορα ως διαδικασίες περιλαμβάνουν μία σειρά από δράστες, πρακτικές και λόγους (discourses) που μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα μέσα από τα γεγονότα. ‘Η εξέταση των συνόρων με βάση τα γεγονότα αμφισβητεί τον αυταρχικό λόγο του κράτους και διευκολύνει την “αποπραγμοποίηση” (de-reifying) των συνόρων και του κράτους’ (Radu, 2010).

Η έμφαση στο γεγονός, τη διαδικασία, και τη συνεχή σύνθεση των συνόρων, και όχι στη στάση, τη μορφή, και την ουσία, υπογραμμίζει ότι ο χώρος των συνόρων βρίσκεται σε μια κατάσταση εξέλιξης, σε ένα διαρκή μετασχηματισμό. Η έννοια του ‘γεγονότος’, όπως έχει οριστεί από τον Deleuze (1990) είναι σχετική. Ο Badiou (2007), αναφερόμενος στον Deleuze, επισημαίνει ότι: ‘Το γεγονός δεν ανήκει ούτε στο παρελθόν ούτε στο μέλλον. Μας καθιστά παρόντες στο παρόν’ (Badiou, 2007: 38· όπως αναφέρεται από Radu, 2010).

1.3. ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ο Lefebvre ήδη από το 1974 είχε δώσει έμφαση στην πολυπλοκότητα του χώρου και κατ' επέκταση την αδυναμία αυτού να μελετηθεί εξετάζοντας μία από τις πολλές διαστάσεις του. Ωστόσο, οι περισσότεροι μελετητές τα τελευταία τριάντα χρόνια υπογράμμισαν ή επέλεξαν μία χωρική διάσταση, με αποτέλεσμα να έχουν δημιουργηθεί διάφορες διαμάχες μεταξύ των μελετητών που χρησιμοποιούν διαφορετικές προσεγγίσεις. Οι διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις αντανακλούν τις διαφορετικές κοινωνικο-χωρικές συνθήκες στην προσπάθεια των μελετητών να απαντήσουν σε ερωτήματα, που σχετίζονται με τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς και τις κοινωνικές διαμάχες, που παρατηρούνται στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. (Mayer, 2008).

Η αρχή του εδάφους (territory), όπως υποστηρίζει ο Mayer, βοήθησε στην κατανόηση του μεταβαλλόμενου ρόλου του κράτους σε μια αναδυόμενη παγκόσμια αγορά. Η αρχή του τόπου (place) προσπάθησε να ερμηνεύσει την ολόενα και πιο διαφοροποιημένη χωρική οργάνωση- κέντρο/περιφέρεια, αστική/αγροτική περιοχή, που επέφερε η νέα χωρική επέκταση του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας. Η αρχή του επιπέδου (level) βοήθησε ώστε να αποτυπωθεί η νέα κοινωνικο-χωρική οργάνωση, η οποία ενσωματώνει το υπερεθνικό και το υποεθνικό πεδίο στην προηγούμενη διάρθρωση σε παγκόσμιο, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Τέλος, η αρχή του δικτύου (network), έδωσε έμφαση στα κοινωνικά, οικονομικά δίκτυα που εμφανίζονται στο χώρο και συχνά τέμνουν τις ιεραρχικές κλίμακες (Mayer, 2008).

Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Massey, (2010) 'ο κόσμος δεν είναι τόσο μικρός, ώστε να υπάρχει χώρος μόνο για μία ιστορία', η οποία στηρίζεται μονομερώς στα δίκτυα, στην αρχή του εδάφους ή του επιπέδου. 'Οι μεταβαλλόμενες χωρικές διαστάσεις της ανθρώπινης ζωής και σκέψης δημιουργούν την ανάγκη για μια νέα πολιτική του χώρου' (Massey, 2010). Η παρέμβαση των Jessop κ.α. (2008) καταρρίπτει τη μονοδιάστατη ανάλυση του χώρου και προτείνει ένα εννοιολογικό πλαίσιο μέσω του οποίου 'μία πολύμορφη, στρατηγική-σχεσιακή ανάλυση των κοινωνικο-χωρικών διαδικασιών μπορεί να επιτευχθεί' (Jessop κ.α., 2008). Όπως υποστηρίζει ο Paasi (2008) η χωρικότητα μοιάζει με έναν κύβο του Rubik, όπου υπάρχουν διαφορετικοί πιθανοί συνδυασμοί που εκδηλώνονται μέσω ποικίλων δράσεων σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εξουσίας (Paasi, 2008). Οι Jessop κ.α. (2008) προτείνουν ένα πολύ-διάστατο σχήμα 'TPSN (Territory, Place, Scale, Network)', το οποίο μπορεί να αποδειχθεί αρκετά

χρήσιμο για την ερμηνεία πολύπλοκων, χωρικά ευαίσθητων φαινομένων (Jessop κ.α., 2008).

Πίνακας 1 Πολύ-διάστατο εννοιολογικό πλαίσιο

Δομικές αρχές	Λειτουργικοί τομείς			
	Έδαφος	Τόπος	Επίπεδο	Δίκτυα
Έδαφος	Παρελθόν, παρόν, αναδυόμενα σύνορα	Διακριτοί τόποι σε συγκεκριμένο έδαφος	Πολύ-επίπεδη διακυβέρνηση	Διακρατικά συστήματα, συμμαχίες κρατών, πολύ-τοπική διακυβέρνηση
Τόπος	Κέντρο-Περιφέρεια, συνοριακές περιοχές	Περιοχές, τόποι, πόλεις	Καταμερισμός της εργασίας	Τοπική/αστική διακυβέρνηση, εταιρικές σχέσεις
Επίπεδο	Κατανομή διοικητικής εξουσίας	Τοπικό, παγκόσμιο επίπεδο, χωρική κατανομή εργασίας	Κάθετη οντολογία, πολύπλοκες ιεραρχίες	Παράλληλα δίκτυα εξουσίας, μη κυβερνητικά διεθνή συστήματα
Δίκτυα	Διασυνοριακές περιοχές, διακρατικά συστήματα	Παγκόσμια δίκτυα πόλεων	Οριζόντια οντολογία με πολλαπλά σημεία εισόδου	Δίκτυα των δικτύων, ροές, ριζώμα

Πηγή: Jessop, Brenner και Jones (2008), ίδια επεξεργασία

Παρότι το μοντέλο ‘TPSN’ είναι αρκετά προκλητικό και σίγουρα πιο σύνθετο από τα μονοδιάστατα παραδείγματα ανάλυσης των χωρικών σχέσεων, ο Casey (2008) τονίζει δύο βασικά προβλήματα. Το πρώτο, βασίζεται στον αριθμό των κατηγοριών του πλαισίου. Στη βάση αυτή, ο Shapiro (2008) επισημαίνει ότι οι Jessop κ.α. (2008) υιοθετούν μία πλουραλιστική προσέγγιση, η οποία βασίζεται στη λογική ότι όσες περισσότερες διαστάσεις εξετάζει μία χωρική θεωρία, τόσο μεγαλύτερη είναι η επεξηγηματική της δύναμη (Shapiro, 2008). Το δεύτερο ερώτημα που προβάλλει ο Casey (2008) σχετίζεται με το κοινωνικό περιεχόμενο καθεμιάς από τις προτεινόμενες έννοιες του σχήματος ‘TPSN’. Σύμφωνα με τον Casey, η διάσταση του ‘τόπου’ καθίσταται η πιο σημαντική παράμετρος, καθώς ‘δομεί από μέσα’ τις άλλες παραμέτρους και άρα αποτελεί συστατικό αυτών. Όπως προκύπτει, οι τέσσερις κατηγορίες του πλαισίου ‘TPSN’ παραμένουν ‘φαινομενικά ίσες’ ως προς την ισχύ τους (Casey, 2008).

Η κριτική του Paasi (2008) συμφωνεί με του Casey (2008) και τονίζει ότι οι διαστάσεις του πλαισίου δεν εντάσσονται σε ένα συγκεκριμένο εννοιολογικό πλαίσιο, με αποτέλεσμα να παραμένουν ‘γενικές’ και ‘αφηρημένες’. Ο Paasi (2008) προτείνει, για την περαιτέρω ανάπτυξη του μοντέλου, να διαμορφωθεί μία επιπλέον κατηγορία, αυτή της ιδεολογίας, έτσι ώστε να διερευνηθεί το νόημα των τεσσάρων εννοιών σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο (Paasi, 2008). Διαφορετικά, το σχήμα ‘TPSN’ θα συνθέτει διαφορετικές και αντιφατικές κοινωνικο-θεωρητικές παραδοχές, με αποτέλεσμα να διακρίνεται από εσωτερικές αντιφάσεις (Mayer, 2008).

Ο Werlen (2005) υποστηρίζει ότι τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει σημειωθεί μία στροφή στις αναλύσεις που μελετούν το χώρο και ως αποτέλεσμα προσανατολίζονται πλέον προς τη δράση. Σε αντίθεση με πολλές επιστημονικές μελέτες που εστιάζουν στην εδαφική σημασία του χώρου, θεωρεί το χώρο ως συστατικό της δράσης και όχι τη δράση ως συστατικό του χώρου. Όπως σημειώνει, οι δράστες διαχωρίζονται από τη φυσική τους παρουσία και άρα ο χώρος ως αντικείμενο-με την έννοια του φυσικού περιβάλλοντος των ανθρώπινων σωμάτων, δεν είναι σε θέση να καθορίσει τόσο τις δράσεις όσο και το πλαίσιο αναφοράς των δραστών (Werlen, 2005).

Η μεθοδολογική προσέγγιση που προτείνει ο Werlen, έρχεται σε αντίθεση με τον παραδοσιακό πυρήνα της γεωγραφικής έρευνας που ασχολήθηκε με τη μελέτη των φυσικών χώρων και αντιμετωπίζει το χώρο ως ‘πράγμα’, σαν κάτι που προϋπάρχει οποιασδήποτε κοινωνικής δράσης. Σύμφωνα με τον Werlen (2005), οι δραστηριότητες καθορίζουν τις κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις και όχι ο ίδιος ο χώρος. Ο χώρος αντί αυτού, λειτουργεί ως πλαίσιο αναφοράς και είναι αποτέλεσμα των δράσεων, ειδικά των επικοινωνιών (Werlen, 2005).

Όπως επισημαίνει ο Paasi (2011b), ιδιαίτερα σημαντικό για την εξέλιξη των μελετών του χώρου είναι το ‘πάντρεμα’ του ‘γενικού εννοιολογικού πλαισίου’ που λαμβάνεται, με το ‘συγκεκριμένο πλαίσιο’, στο οποίο εντάσσεται ο χώρος που μελετάται (Paasi, 2011b). Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε προσέγγιση που θεωρείται χρήσιμη για την ερμηνεία των χωρικών σχέσεων, θα πρέπει να εξετάζει ταυτόχρονα το ‘σύνθετο’ και το ‘συγκεκριμένο’ πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται (Murdoch, 2006· όπως αναφέρεται από Paasi, 2011b).

1.3.1 Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑΣ

Η θεωρία της πολυπλοκότητας (complexity theory) βασίστηκε στη θεωρία δράστη-δικτύου, η οποία διαμορφώθηκε αρχικά τη δεκαετία του 1980, κυρίως από τους Latour και Callon, και υποστηρίχτηκε αργότερα τόσο από το γαλλικό όσο και από το αγγλικό κοινωνιολογικό ρεύμα. Η κατανόηση και η εφαρμογή της πολυπλοκότητας τέθηκε από τον Law, στα τέλη της δεκαετίας του 1990, ο οποίος σε συνεργασία με τους Mol και Urry ανέπτυξε την ‘κοινωνιολογία των ροών ή των κινήσεων’ με έδρα το Πανεπιστήμιο του Lancaster στην Αγγλία (Γεωργοπούλου, 2007).

Η θεωρία της πολυπλοκότητας υιοθετεί την αναστοχαστική προσέγγιση και εντάσσεται στη μετανεωτερικτική επιστήμη. Θέτει ως κεντρικό ζήτημα κοινωνικής ανάλυσης την πολυπλοκότητα και τη ρευστότητα του κοινωνικού χώρου, ενώ έμφαση δίνεται στις έννοιες της κατασκευής και της ερμηνείας παρά στις έννοιες της ουσίας και της υπόστασης (Τσέκερης, 2006).

Ο Rosenau, ένας από τους πιο ενθουσιώδεις χρήστες της θεωρίας της πολυπλοκότητας επισημαίνει ότι τα εργαλεία και οι τεχνικές για την αναπαράσταση των κοινωνικών φαινομένων αδυνατούν να προσαρμοστούν στη δυναμική των κοινωνικών αλλαγών (Papastergiadis, 2010). Παράλληλα, όμως, υποστηρίζει ότι η θεωρία της πολυπλοκότητας υιοθετεί μια πιο αισιόδοξη άποψη για την κινητικότητα, καθώς επιχειρεί να συνδέσει δημιουργικά την έννοια της ‘τάξης’ (order) και της ‘διαταραχής’ (disorder). Έτσι, η διαταραχή ορίζεται με μία πιο ανοιχτή προσέγγιση ως ‘μη τάξη’ (not order) (Hayles, 1991· όπως αναφέρεται από Papastergiadis, 2010). Με την προοπτική αυτή, η πολυπλοκότητα αναφέρεται ως μια διαδικασία σχεσιακής αλληλεπίδρασης που υπάρχει μεταξύ και εντός του ‘κλειστού’ χώρου της δομής και του ‘ανοικτού’ χώρου της τύχης. Ροές και σχήματα αναδύονται μέσα από ένα δίκτυο κυκλοφορίας και τροποποίησης. Ο Urry προβάλλει ως κεντρική, την ιδέα της ‘ανάδυσης’ (emergence) στη θεωρία της πολυπλοκότητας (Urry, 2005).

Ένα πολύπλοκο σύστημα είναι μη γραμμικό. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει αναλογική σχέση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος. ‘Τα αποτελέσματα δεν προκύπτουν από μοναδικές αιτίες, αλλά από πολλαπλές αιτίες, και αυτές οι αιτίες συνήθως αλληλεπιδρούν με τρόπο μη προσθετικό. Με άλλα λόγια, το συνδυασμένο αποτέλεσμα δεν είναι κατ’ ανάγκη το άθροισμα των μερών του’ (Papastergiadis, 2010).

Μέσω αυτής της προσέγγισης αναδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο η 'τάξη' και η 'διαταραχή' υπάρχει σε όλα τα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα. Η τάξη και το χάος βρίσκονται σε μία 'σχετική ισορροπία', όπου τα επιμέρους στοιχεία δεν είναι σταθερά στη θέση τους, χωρίς να είναι πλήρως ασταθή. Έτσι, τα πολύπλοκα συστήματα βρίσκονται 'στην άκρη του χάους' (Urry, 2005). Τα στοιχεία μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα βρίσκονται σε δυναμική αλληλεπίδραση, χωρίς την ύπαρξη κεντρικής ιεραρχικής δομής που να καθορίζει τα αποτελέσματα. Όπως υπογραμμίζει ο Urry (2005), η ιδέα της ανάδυσης συνεπάγεται ότι η λειτουργία ενός επιμέρους στοιχείου προκαλεί την παραγωγή ή τη διαμόρφωση άλλων στοιχείων μέσα στο σύστημα. Ο Prigogine περιγράφει τις επιπτώσεις ενός συστήματος σαν έναν 'κόσμο μη κανονικών, χαοτικών κινήσεων' (Law και Urry, 2004).

Ο Urry στο έργο του 'Moving on the Mobility Turn' υποστηρίζει ότι η κινητικότητα έχει αποκτήσει κεντρική θέση στις κοινωνικές επιστήμες και έχει αλλάξει ριζικά τον τρόπο μελέτης αυτών. Η 'στροφή προς την κινητικότητα' (mobility turn) υπερβαίνει τη διχοτομία μεταξύ της επιστήμης των μεταφορών και της κοινωνικής έρευνας (Sheller και Urry, 2006). Οι Cunningham και Heyman (2004) υποστηρίζουν ότι βασικό νήμα στις μελέτες των συνόρων είναι η μετακίνηση των ανθρώπων και των πραγμάτων σε πολιτικά καθορισμένα γεωγραφικά σύνορα ή το αντίστροφο, η δημιουργία εμποδίων για τη συγκεκριμένη μετακίνηση. Σε αυτήν τη λογική, αναπτύσσουν την κίνηση ως ένα οργανωτικό πλαίσιο μελέτης των συνόρων, καθώς τα εθνικά σύνορα είναι πράγματι περιοχές όπου η παραγωγή της κίνησης είναι μία πρωταρχική εμπειρία για για πολλούς διαφορετικούς κοινωνικούς φορείς (Cunningham και Heyman, 2004).

Το 'νέο παράδειγμα κινητικότητας' (new mobilities paradigm) εισάγει ένα σύνθετο πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων, το οποίο συνδέει τους διάφορους τρόπους μετακίνησης με νέες μορφές επικοινωνίας από απόσταση (Sheller και Urry, 2006). Το νέο μοντέλο διαμορφώνεται υπό την επίδραση διαφορετικών επιστημών, όπως είναι η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, η γεωγραφία, οι πολιτισμικές επιστήμες, οι μεταφορές και η τεχνολογία (Ahmed κ.α., 2003· Amin και Thrift, 2002· Appadurai, 1996· Cresswell, 2001· Kaufmann, 2002· Sheller και Urry, 2000· Urry, 2000).

Το νέο παράδειγμα κινητικότητας ασκεί κριτική σε δύο θεωρίες που επηρεάζουν μεγάλο τμήμα των κοινωνικών ερευνών. Σε πρώτο στάδιο, η κριτική επικεντρώνεται

στις στατικές θεωρίες, οι οποίες αποτελούν εθνοκεντρικές προσεγγίσεις που προάγουν έννοιες, όπως αυτές του έθνους και της εθνικής ταυτότητας, ως βασικές συνιστώσες των κοινωνικών μελετών. Οι Sheller και Urry (2000) υπογραμμίζουν την αποτυχία των στατικών θεωριών, επισημαίνοντας την αδυναμία αυτών να εξετάσουν τον τρόπο με τον οποίο το αυτοκίνητο εισήγαγε μια νέα διάσταση στην ερμηνεία του χώρου και του χρόνου. Το νέο παράδειγμα κινητικότητας, σε αντίθεση με τις προηγούμενες, που είναι συνδεδεμένες με την εδαφική επικράτεια, υπερβαίνει τις χωρικά καθορισμένες μονάδες και θέτει υπό εξέταση την έννοια της κλίμακας και την κατάταξη σε επίπεδα, όπως τοπικό/παγκόσμιο (Sheller και Urry, 2006).

Σε δεύτερο στάδιο, η κριτική εστιάζεται στις ‘αποεδαφοποιημένες’ προσεγγίσεις, οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με τις στατικές, υπογραμμίζοντας τη ‘ρευστότητα’ των σημερινών κοινωνιών. Το νέο παράδειγμα κινητικότητας ξεφεύγει από την απλή ερμηνεία της ‘ρευστής νεωτερικότητας’ (Bauman, 2000) και προτείνει ένα πλαίσιο συγκεκριμένων ερωτημάτων, θεωριών και μεθοδολογιών. Επιπλέον, διερευνά ποια είναι τα κατάλληλα υποκείμενα και αντικείμενα των κοινωνικών ερευνών (Sheller και Urry, 2006).

Ο Beck στο άρθρο του ‘Mobility and the Cosmopolitan Perspective’ συμφωνεί με τον Urry και δηλώνει ότι στην εποχή της παγκοσμιοποίησης η διάκριση σε τοπικό/παγκόσμιο είναι παρωχημένη. Προτείνει την επανεξέταση των κοινωνικών επιστημών πέρα από το ‘μεθοδολογικό εθνικισμό’ και σύμφωνα με ένα νέο πλαίσιο το ‘μεθοδολογικό κοσμοπολιτισμό’. Τα βασικά θέματα που προβάλλει, είναι η διαδικασία του ‘εξευρωπαϊσμού’ και του ‘κοσμοπολιτισμού’ των τόπων. Η πρώτη σχετίζεται με την πολιτική ενσωμάτωσης και επέκτασης που εφαρμόζει η Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ η δεύτερη συνδέεται με μία κοσμοπολίτικη προσέγγιση, η οποία ενσωματώνει μια νέα αντίληψη σχετικά τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις πολιτισμικές διαφορές και τις κοινωνικές ταυτότητες. Η απομάκρυνση από τις εθνικές συλλογικές ταυτότητες και η αποδοχή της πολιτισμικής διαφοροποίησης διαμορφώνουν ένα ρευστό χαρακτήρα, που απομακρύνεται από τα στενά όρια των εδαφικών μονάδων και επιχειρεί να εισάγει ένα νέο εννοιολογικό πλαίσιο κάτω από μια κοσμοπολίτικη ματιά (Beck, 2004).

Οι Mignolo και Tostanova (2006) επισημαίνουν ότι ο διαχωρισμός σε παγκόσμιο και τοπικό επίπεδο βασίζεται σε μια εδαφική γνωσιολογία, θεωρώντας ως παγκόσμιο ότι προέρχεται από τη δυτική Ευρώπη και την Αμερική. Η διαδικασία της

παγκοσμιοποίησης λαμβάνεται ως ένα άθροισμα διαδικασιών που απορρέουν από τη δυτική Ευρώπη και την Αμερική και εφαρμόζονται στον υπόλοιπο κόσμο. Ωστόσο, η γνώση και η κατανόηση των συνόρων συνάδουν με την ιστορική διάσταση του χώρου και ως αποτέλεσμα δεν εντάσσονται αυτόματα σε παγκόσμια πρότυπα (Mignolo και Tlostanova, 2006).

Στη λογική αυτή, προτείνουν έναν ‘κριτικό τρόπο σκέψης των συνόρων’, ο οποίος διαμορφώνεται ‘μέσα από τα ίδια τα σύνορα’ με ‘ευελιξία και όχι καθολικότητα’. Τα σύνορα, όπως υποστηρίζουν, ‘δεν είναι μόνο γεωγραφικά, αλλά και πολιτικά, πολιτισμικά και γνωσιολογικά, καθώς η έννοια του συνόρου περιλαμβάνει την ύπαρξη ανθρώπων, γλωσσών, θρησκειών και γνώσης και στις δύο πλευρές’ (Mignolo και Tlostanova, 2006).

1.3.2 Η ΣΧΕΣΙΑΚΗ/ΤΟΠΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η σχεσιακή (relational) αίσθηση του χώρου λειτουργεί με την οντολογία της ροής, της συνδεσιμότητας και των πολλαπλών γεωγραφικών εκφράσεων. Οι πόλεις σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία αποτελούν ‘σχεσιακά δίκτυα’ -όχι απαραίτητα τοπικά συνδεδεμένα- ‘πορώδεις οντότητες’ ή ‘χωρικούς σχηματισμούς’, που αλλάζουν συνεχώς δομή, χαρακτήρα και εμβέλεια. Όπως προκύπτει, δεν έχουν σαφή και καθορισμένα όρια. Έτσι, θα πρέπει να λαμβάνονται ως ‘προσωρινές τοποθεσίες συνεχούς κινούμενου υλικού’, ‘στοιχειώματα πραγμάτων που έχουν προχωρήσει αλλά άφησαν το σημάδι τους’ (Amin, 2004).

Ο όρος ‘συννοριακοί χώροι’ (borderlands) ανταποκρίνεται σε αυτήν ακριβώς τη χωρική οντολογία, καθώς δεν παραπέμπει σε μία δεδομένη τοπογραφική περιοχή ανάμεσα σε δύο άλλες τοπικότητες- έθνη, κοινωνίες, κουλτούρες, αλλά συνιστά ‘μία ενδιάμεση ζώνη εκτοπισμού και απεδαφοποίησης, ένα μέρος ασύμμετρων αντιθέσεων’ (Gurta και Ferguson, 2006). Ο Paasi (2011a) τονίζει την ιδιαίτερα σημαντική επίδραση της σχεσιακής σύλληψης του χώρου για τη μελέτη των συνόρων (Paasi, 2011a).

Μία σχεσιακή ανάγνωση των τόπων, όπως υποστηρίζει ο Amin (2004), προσφέρει μία πολύ διαφορετική ερμηνεία του πολιτικού χώρου. Μπορεί να θεωρηθεί ότι η προσέγγιση αυτή δεν είναι ‘εδαφική’ (territorial), με την έννοια ότι περιορίζεται στο τοπικό επίπεδο, ούτε ‘α-χωρική’ (a-spatial), όπου το τοπικό επίπεδο σχεδόν

παραβλέπεται. Πρόκειται για μία ‘τοπολογική’ (topological) ερμηνεία, στην οποία ο χώρος συγκροτείται σχεσιακά, δηλαδή αποτελείται από μία σειρά σχέσεων που συνδέουν ή/και διαιρούν τα διαφορετικά χωρικά επίπεδα (Amin, 2004). Η τοπολογική ερμηνεία διαταράσσει την αίσθηση για το τι είναι κοντά και τι είναι μακριά· η εγγύτητα και η εμβέλεια εναλλάσσονται με ποικίλους τρόπους, γεφυρώνοντας τα φυσικά εμπόδια της απόστασης (Allen και Cochrane, 2010).

Η τοπολογία, ταυτόχρονα, προσθέτει μια νέα διάσταση για την κατανόηση της έννοιας του χώρου και της δύναμης. Σύμφωνα με την τοπολογική άποψη, οι σχέσεις εξουσίας δεν εντοπίζονται στο χώρο, αλλά ‘συνθέτουν’ το χώρο, του οποίου είναι μέρος (Rajchman 2000· όπως αναφέρεται από Allen, 2009). Κατά αυτόν τον τρόπο, η έννοια της χωρικότητας αποκτά η ίδια δύναμη. Η εγγύτητα και η απόσταση δε μπορούν να διαχωριστούν από τις πρακτικές της εξουσίας που τις ορίζουν και η απόσταση γίνεται αντιληπτή ως αποτέλεσμα αυτών των σχέσεων εξουσίας και όχι ως κάτι μετρήσιμο (Allen, 2009).

Πρόσφατες έρευνες που ωθούν τη θεωρία δράστη-δικτύου πιο πέρα (Law, 1999· Callon και Law, 2004) υιοθετούν μία παρόμοια σχεσιακή έννοια της απόστασης. Οι συνδέσεις των δικτύων δεν είναι πλέον αντιληπτές με απλούς γεωμετρικούς όρους, αλλά τοπολογικά- ως ‘εντατικές’ σχέσεις μεταξύ των φορέων. Κατά αυτόν τον τρόπο, η χωρική ολοκλήρωση των δικτύων βασίζεται στην ικανότητα των φορέων να είναι ‘παρόντες’ στις αλληλεπιδράσεις των δικτύων (Law, 1999· όπως αναφέρεται από Allen, 2009). Η χρήση νέων τεχνολογιών για παράδειγμα, δίνει τη δυνατότητα εικονικής παρουσίας σε πραγματικό χρόνο, χωρίς να είναι απαραίτητη η φυσική παρουσία φορέων εξουσίας. Όπως γίνεται κατανοητό, η εξουσία, με βάση την τοπολογική προσέγγιση, εγγράφει την παρουσία της με διάφορους εντατικούς και όχι εκτατικούς τρόπους (Allen και Cochrane, 2010).

Η τοπολογική ερμηνεία βρίσκει άμεση εφαρμογή στις διασυνοριακές περιοχές, παρέχοντας τη δυνατότητα σε απομακρυσμένους κεντρικούς φορείς να είναι κατά έναν παράδοξο τρόπο παρόντες στις συγκεκριμένες περιοχές, ενώ ταυτόχρονα αυξάνει τη δύναμη των τοπικών φορέων όσον αφορά στην άσκηση εξουσίας και επιρροής. Κατά αυτόν τον τρόπο, η ιεραρχική οργάνωση των επιπέδων σχεδιασμού μετατρέπεται σε μία αλληλεπίδραση μεταξύ των κεντρικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών. Σε αυτή τη βάση, ο Gramsch (2002) αναφερόμενος στη διασυνοριακή διακυβέρνηση,

προτείνει ένα μοντέλο πολιτικής, όπου τα διαφορετικά επίπεδα θεωρούνται αναλυτικά και λειτουργικά ισοδύναμες κατηγορίες. Συνεπώς, ‘το χωρικό επίπεδο αντιλαμβάνεται ουσιαστικά ανεξάρτητα από το κοινωνικό περιεχόμενο’ (Sayer, 1988· όπως αναφέρεται από Kramersch, 2002).

Ο Kramersch (2002) αντλώντας από τον Hall (1994), υιοθετεί μια ‘τοπολογική χωρική φαντασία’ (Hall, 1994:396· όπως αναφέρεται από Kramersch, 2002): ‘Το πολιτιστικό παιχνίδι [δε μπορεί] να αναπαρασταθεί κινηματογραφικά, ως μία απλή, δυαδική αντίθεση-“παρελθόν/παρόν”, “αυτοί/εμείς”. Η πολυπλοκότητα των συνόρων υπερβαίνει αυτή τη δυαδική δομή της αναπαράστασης [...] Τα σύνορα, κατά καιρούς και σύμφωνα με ερωτήματα που τίθενται, επανατοποθετούνται. Γίνονται όχι μόνο αυτό που έχουν γίνει συχνά- κοινά αποκλειόμενες κατηγορίες, αλλά και αυτό που μερικές φορές είναι- διαφοροποιημένα σημεία με βάση μια προοδευτική κλίμακα’.

Ο Shields (2006) υποστηρίζει ότι τα σύνορα δεν μπορούν να αναλυθούν επαρκώς με δυαδικές αντιθέσεις, όπως πραγματικά/ιδανικά ή ακόμα πιο στενά, υλικά/αφηρημένα. Στην προσπάθεια να γεφυρώσει αυτήν τη βαθιά αντιπαράθεση με έμφαση στον ένα ή τον άλλο πόλο των παραπάνω αντιθέσεων, προτείνει ένα ευρύτερο δυναμικό πλαίσιο- μια οντολογία από τέσσερα μέρη (Shields, 2006).

Πίνακας 2 Οντολογία Συνόρων

	Πραγματικά	Ενδεχόμενα
Ιδανικά	εικονικά	αφηρημένα
	άυλα αλλά πραγματικά επιπτώσεις διαχωριστικής γραμμής- πολιτισμικές διαφορές	ιδέες και αντιλήψεις για τα σύνορα, ασφάλεια, εδαφική κυριαρχία
Πραγματοποιήσιμα	υλικά	πιθανά
	πραγματοποιήσιμα στο παρόν τοίχος, φράκτης	ανταπόκριση σε κινδύνους μηχανισμοί ασφαλείας

Πηγή: Shields (2006), ίδια επεξεργασία.

Τα σύνορα δεν είναι μόνο υλικά ή συγκεκριμένα (material or concrete), αλλά ενσωματώνουν επίσης αφηρημένες (abstract) έννοιες- ιδέες και αντιλήψεις σχετικά με την ασφάλεια, την εδαφική κυριαρχία. Ταυτόχρονα, τα σύνορα μπορεί να είναι εικονικά (virtual), εκφράζοντας τις επιπτώσεις των διαχωριστικών γραμμών στη διαμόρφωση

ταυτοτήτων, πολιτισμικών διαφορών. Η εικονική πτυχή των συνόρων δεν αναφέρεται σε μια αφηρημένη ιδέα· δίνει κυρίως έμφαση στη σταθερότητα/ανθεκτικότητα των κοινωνικών θεσμών και του πολιτισμού. Με αυτήν την έννοια, τα σύνορα συνεχίζουν να παραμένουν εικονικά στο χώρο ακόμη και όταν μετακινούνται ή διαγράφονται. Τέλος, τα σύνορα ανταποκρίνονται στους πιθανούς (probable) κινδύνους με την εφαρμογή προηγμένων μηχανισμών ασφαλείας (Shields, 2006).

1.3.3 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Στην προσπάθεια να κατηγοριοποιήσει τις μελέτες συνόρων, ο Jones (2009a) αναφέρει ότι 'τα όρια της ομάδας μελετών που εξετάζει τα σύνορα συνεχώς μετακινούνται και αλλάζουν' (Jones, 2009a). Ο Paasi (2011a) υποστηρίζει ότι παρά το αυξημένο ενδιαφέρον των ερευνητών, δεν έχει σχηματιστεί μία ολοκληρωμένη θεωρία, καθώς τα σύνορα αποτελούν πολύπλοκους σχηματισμούς που συνδέονται με τοπικές, εθνικές και υπερεθνικές διαδικασίες. Ο ίδιος αναφέρει τους παράγοντες που καθιστούν 'ανέφικτη και ίσως ανεπιθύμητη μία γενική θεωρία συνόρων'. Πρώτον, το ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσης κάθε συνόρου είναι διαφορετικό και χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένες δυνάμεις εξουσίας. Δεύτερον, η αντίληψη, που σχηματίζεται γύρω από το σύνορο, εκδηλώνεται με ποικίλες μορφές στην καθημερινή ζωή, στις εθνικές πρακτικές καθώς και σε θεσμούς, όπως είναι η γλώσσα, ο πολιτισμός, η νομοθεσία και η οικονομία. Έτσι, η πολυπλοκότητα των συνόρων καθιστά αδύνατη μία ενιαία θεωρία, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε περίπτωση (Paasi, 2011a).

Πρόσφατα, το ενδιαφέρον των ερευνητών έχει στραφεί στην εννοιολόγηση των συνόρων 'από κάτω' μέσα από τις αφηγήσεις των κατοίκων και τις πρακτικές που επιδρούν στην καθημερινή ζωή (Paasi, 2005· Struver, 2005b· Newman, 2006· Paasi και Prokkola, 2008· Doevenspeck, 2011). Όπως επισημαίνει ο Newman (2006): 'Εάν θέλουμε να δούμε πραγματικά τι σημαίνουν τα σύνορα για τους ανθρώπους, τότε θα πρέπει να ακούσουμε τις δικές τους αφηγήσεις. Η σύνδεση αυτών των αφηγήσεων μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε τις έννοιες της 'διαφοράς' και 'του άλλου' στην πραγματική καθημερινή ζωή των ανθρώπων και όχι ως αφηρημένες κοινωνιολογικές δομές' (Newman, 2006).

Το επιχείρημα που αναπτύσσεται από τους Cooper και Perkins (2012), συνιστά μία θεωρία που δείχνει ιδιαίτερη ‘αναλυτική ευαισθησία’ στις πρακτικές των πολλαπλών φορέων που συμμετέχουν στη διαδικασία ‘συνοροποίησης’, περιλαμβάνοντας αλλά χωρίς να περιορίζεται στο ρόλο και στις πολιτικές του κράτους. Η θεωρία αυτή δίνει ιδιαίτερη σημασία στις ‘πραγματικές μεθόδους’ με τις οποίες οι άνθρωποι δημιουργούν, αμφισβητούν ή χρησιμοποιούν για ευεργετικό σκοπό τα σύνορα. Η διαδικασία ‘συνοροποίησης’, επομένως, γίνεται κατανοητή ως μία ‘πρακτική δραστηριότητα’, που επιτελείται τόσο από το κράτος όσο και από ‘απλούς ανθρώπους’ (Cooper και Perkins, 2012).

Το επιχείρημα που προβάλλεται εδώ, βρίσκεται σε συμφωνία με τη θέση του Balibar (2002) και τον ‘πολυσημικό’ χαρακτήρα των συνόρων· την ιδέα, δηλαδή, ότι τα σύνορα αναπαριστούν διαφορετικά πράγματα για κάθε άνθρωπο. Επιπλέον, η θέση που αναπτύσσεται, χρησιμοποιεί την έννοια ‘borderwork’, που εισήγαγε ο Rumford (2006, 2008) προεκτείνοντας την ιδέα του Balibar, η οποία ενσωματώνει την αντίληψη ότι ‘απλοί άνθρωποι’- πολίτες, επιχειρηματίες, μη κυβερνητικές οργανώσεις, έχουν τη δύναμη να εμπλέκονται στη δημιουργία ‘απτών’ αλλά ‘σημαντικών’ συνόρων.

Η Struver (2005a) έχοντας ως στόχο να ερμηνεύσει τη μικρή διασυνοριακή κινητικότητα που παρατηρείται στο ολλανδο-γερμανικό σύνορο, δανείζεται την έννοια της ‘καθημερινής πρακτικής’ του de Certeau και εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους οι εικόνες, οι αφηγήσεις και η κουλτούρα των κατοίκων της διασυνοριακής περιοχής ενσωματώνονται στην καθημερινή τους ζωή. Σύμφωνα με τον de Certeau, η καθημερινή ζωή σχετίζεται με τις ‘επαναλαμβανόμενες μετακινήσεις’, τις οποίες ονομάζει ‘τακτικές’ και σχετίζονται με τις ‘πρακτικές που παράγουν και οργανώνουν το χώρο’ (de Certeau, 1984: 107· όπως αναφέρεται από Struver, 2005a). Σε αντιστοιχία με τον Bourdieu, ο de Certeau ισχυρίζεται ότι οι πρακτικές δεν είναι το αποτέλεσμα ορθολογικής σκέψης (Struver, 2005b).

Η λογική της ‘πρακτικής’, με την έννοια του Bourdieu (2007), ‘δεν είναι εγγεγραμμένη σε καθολικές αρχές της νόησης, αλλά είναι εγγενής σε ένα ιστορικό σύστημα κοινωνικών σχέσεων κατατεθειμένων εντός των υποκειμένων υπό τη μορφή νοητικών και σωματικών σχημάτων’. Επομένως, οι πρακτικές των δρώντων μπορεί να είναι λογικές (reasonable) χωρίς να είναι ορθολογικές (rational)· να μη στηρίζονται δηλαδή σε ένα συνειδητό υπολογισμό των ευκαιριών, αλλά να είναι αποδοτικές όντας προϊόν

μιας πρακτικής γνώσης του κόσμου (Bourdieu, 2007: 109-114).

Ο Bourdieu ισχυρίζεται ότι οι πρακτικές των ανθρώπων δημιουργούνται και ρυθμίζονται από το 'habitus' (Struver, 2005a). Το habitus ή έξη, για τον Bourdieu, αναφέρεται σε 'συστήματα διαρκών και μεταθέσιμων προδιαθέσεων, δομημένες δομές προδιατεθειμένες να λειτουργούν ως οργανωτικές αρχές των πρακτικών και των αναπαραστάσεων' (Bourdieu, 2007). Το habitus, όπως αναφέρει η Χάρη (2006), 'εγγράφει την υποκειμενικότητα του κοινωνικού ατόμου στο έδαφος της πράξης'. Γι' αυτό, είναι σημαντικό να διερευνηθεί πώς ο χώρος διαμορφώνεται μέσω των ανθρώπινων πρακτικών· γιατί, 'κανένα έτοιμο σύστημα, καμία δομή δε μπορεί να επικαλύψει την καθημερινότητα που παράγει χαρτογραφούμενα εδάφη' (de Certeau, 1984· όπως αναφέρεται από Χάρη, 2006).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΟ ΕΛΛΗΝΟ-ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΣΥΝΟΡΟ

Τα σύνορα αναδύονται μέσα από ένα συνονθύλευμα καθημερινών πρακτικών και αναπαραστάσεων (Lavie και Swedenberg, 2001). Για το λόγο αυτό, μια από τις προκλήσεις για τους ερευνητές των συνόρων είναι να εστιάσουν στις λειτουργίες και τις ερμηνείες των συνόρων στην τοπική καθημερινή ζωή και στην ‘καθημερινή χωροποίηση’ των συνόρων (Werlen, 2005· Newman, 2006). Ο Paasi (2005) τονίζει την ανάγκη υιοθέτησης νέων ευαίσθητων μεθόδων έρευνας για τη μελέτη του ρόλου των συνόρων στη διαμόρφωση ταυτοτήτων ταυτοτήτων μεταξύ διαφορετικών χωρικών επιπέδων καθώς και για τη σχέση του κράτους με άλλα κοινωνικά-συμβολικά σύνορα. Ένα σύνθετο αναλυτικό πλαίσιο που συνδυάζει παραδοσιακές επιστημονικές προσεγγίσεις με διάφορα ερευνητικά εργαλεία, όπως είναι οι συνεντεύξεις σε βάθος, η ανάλυση των αφηγήσεων αλλά και η σύνδεση με τη λογοτεχνία, μπορεί να προβάλλει τον τρόπο με τον οποίο τα σύνορα δομούνται στις καθημερινές κοινωνικές πρακτικές, εμπλέκονται δηλαδή στη διαδικασία δομοποίησης διαφορετικών πτυχών της κοινωνικής ζωής- πολιτιστικές αναπαραστάσεις του έθνους, εξωτερική και μεταναστευτική πολιτική (Paasi, 2005).

2.1 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η έρευνα που διεξήχθη από τον Ιανουάριο μέχρι τον Αύγουστο του 2011 στην πόλη της Καστοριάς προσπαθήσε να εξετάσει πώς το ελληνο-αλβανικό σύνορο επιδρά στις αντιλήψεις και τις πρακτικές των κατοίκων. Κύριος σκοπός της έρευνας ήταν να αναδείξει τους προσδιοριστικούς παράγοντες που επηρεάζουν τα επιχειρηματικά πλάνα για ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας στην Αλβανία. Τα βασικά ερευνητικά ζητήματα του εγχειρήματος σχετίζονταν με τη σε βάθος διερεύνηση του τρόπου σκέψης των επιχειρηματιών, με στόχο τον προσδιορισμό των παραγόντων που λειτουργούν καθοριστικά στην ανάπτυξη ή όχι διασυνοριακών οικονομικών σχέσεων. Η έρευνα περιλάμβανε επίσης, μία σαφή συγκριτική διάσταση, καθώς προσπάθησε να ερμηνεύσει πώς οι διάφοροι πολιτισμικοί, κοινωνικοί, ιστορικοί και συναισθηματικοί παράγοντες επιδρούν στις επιχειρηματικές επιλογές.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων- τριάντα, που δραστηριοποιούνται στην Καστοριά, δεδομένου ότι η μεθοδολογική προσέγγιση που επιλέχθηκε βασίζεται στη μέθοδο της αφηγηματικής ανάλυσης. Η μέθοδος αυτή εστιάζει στις πραγματικές αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων και αντιμετωπίζει με ιδιαίτερη ευαισθησία συγκεκριμένες καταστάσεις πάνω στις οποίες, αναπτύσσονται οι διάφοροι λόγοι (discourses) γύρω από τα σύνορα (Paasi και Prokkola, 2008). Γιατί, όπως υποστηρίζει ο Vila (2003), '[δ]εν είναι μόνο το γεγονός ότι διαφορετικοί άνθρωποι κατασκευάζουν διαφορετικά σύνορα και διακριτές ταυτότητες γύρω από συγκεκριμένα σύνορα, αλλά ότι αυτά τα διαφορετικά σύνορα αποκτούν ξεχωριστό βάρος ανάλογα με τις θέσεις των υποκειμένων και τις αφηγήσεις που εσωκλείονται μέσα στις θέσεις αυτές' (Vila, 2003).

Για τη διενέργεια της συγκεκριμένης μεθοδολογικής προσέγγισης, επελέγη ένας δήμος που βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της χώρας, σε κοντινή απόσταση από το ελληνο-αλβανικό σύνορο. Η γεωγραφική και πολιτισμική εγγύτητα των περιοχών εκατέρωθεν του συνόρου, το ιστορικό υπόβαθρο των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων αλλά και των μετακινήσεων από τη μία στην άλλη περιοχή, καθώς επίσης η ρευστότητα των ταυτοτήτων στο παρελθόν αλλά ως ένα βαθμό και στο παρόν σε ότι αφορά ένα μεγάλο μέρος του αλβανικού πληθυσμού- κυρίως Αλβανούς ορθόδοξους, διαμορφώνουν 'ένα κοινωνικό πεδίο το οποίο τέμνει το εθνικό σύνορο' (Νιτσιάκος, 2010) και αποτελεί πρόκληση για τον ερευνητή. Επίσης, το γεγονός ότι η πόλη της Καστοριάς αποτελεί τον τόπο καταγωγής του ερευνητή βοήθησε σημαντικά στην άντληση πληροφοριών εμπιστευτικού χαρακτήρα. Πρόκειται για 'ένα βλέμμα από τα μέσα' (Κακλαμάνη και Ντυκέν, 2008) και επομένως ικανό να διακρίνει τις διαφορετικές σημασίες των συνόρων στο τοπικό επίπεδο.

Ο πληθυσμός του δήμου στον οποίο διενεργήθηκε η έρευνα είναι σε γενικό βαθμό νεανικός, ωστόσο παρουσιάζει έντονο πρόβλημα ανεργίας⁴ και μείωση πληθυσμού. Η Ντυκέν (2009) με βάση τη συστηματική ανάλυση των οικισμών άνω των 5000 κατοίκων αναδεικνύει ότι η Καστορία αποτελεί μία από τις πέντε πρωτεύουσες νομών της χώρας που χάνουν πληθυσμό. Επίσης, σε μια πρώτη κριτική ανάλυση των προσωρινών αποτελεσμάτων της απογραφής του 2011, οι Κοτζαμάνης και Ντυκέν

⁴ Με βάση την απογραφή του 2001, ο δείκτης γήρανσης του συγκεκριμένου δήμου είναι 0,85 ενώ το ποσοστό ανεργίας δίνεται κατά προσέγγιση 20-25% (Ιορδανού κ.α., 2009).

δείχνουν ότι ο συγκεκριμένος δήμος παρουσιάζει ‘περιορισμένη μείωση’ μόνιμου πληθυσμού μεταξύ των ετών 2001 και 2011⁵ (Κοτζαμάνης και Ντυκέν, 2012).

Η τοπική οικονομία του δήμου στηρίζεται παραδοσιακά στο μεταποιητικό κλάδο και ειδικότερα στη γουνοποιία. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια ο κλάδος της γούνας στην Καστοριά υφίσταται σημαντική πτώση, κυρίως λόγω της εισόδου της Κίνας στην παγκόσμια αγορά της γούνας (Χεμικόγλου, 2011). Οι μορφές εκσυγχρονισμού της τοπικής οικονομίας έχουν ενισχύσει την ανάπτυξη της γεωργίας τόσο στην παραγωγή όσο και στην τυποποίηση τοπικών προϊόντων⁶. Παράλληλα, ο τουρισμός καθ’ όλη τη διάρκεια του έτους αποτελεί σημαντική συνιστώσα της τοπικής οικονομικής ζωής.

2.1.1 ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ

Η πρόσβαση στο πεδίο έρευνας ήταν εξαρχής δύσκολη, καθώς οι τοπικές επιχειρήσεις αντιμετώπιζαν με φόβο και καχυποψία το κεντρικό θέμα της έρευνας. Η δυνατότητα εισόδου στο ερευνητικό πεδίο ξεκίνησε από κάποιες αρχικές επαφές που είχαν ήδη αναπτύξει συνεργασία με την Αλβανία. Η τεχνική της χιονοστιβάδας (Gomez και Jones III: 81, 2010) κατά την οποία οι αρχικές επαφές οδήγησαν σε άλλες, στηρίχτηκε κυρίως στα συγγενικά, οικογενειακά και κοινωνικά δίκτυα. Η τεχνική αυτή ήταν αρκετά δύσκολη και χρονοβόρα, ωστόσο κατάφερε να εξασφαλίσει την είσοδο σε ένα αρχικά ‘κλειστό’ πεδίο έρευνας, όπου οι συμμετέχοντες αντιμετώπιζαν επιφυλακτικά τους στόχους της έρευνας.

Απαραίτητο στοιχείο για την ανατροπή του αρνητικού κλίματος που επικρατούσε, ήταν η υιοθέτηση μίας συγκεκριμένης ‘ερευνητικής ηθικής’ που εξασφάλιζε την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα των στοιχείων των επιχειρήσεων (Neuman: 57-58, 2007). Επιπλέον, έμφαση δόθηκε στην προσπάθεια κατανόησης από την πλευρά των επιχειρηματιών του πραγματικού ενδιαφέροντος για τη θέαση της κοινωνικής

⁵ Με βάση τα προσωρινά αποτελέσματα της απογραφής του 2011, ο μόνιμος πληθυσμός του καλλικρατικού δήμου Καστοριάς ανέρχεται σε 35.830 κατοίκους. Η περιορισμένη μείωση αναφέρεται σε εύρος ποσοστιαίας μεταβολής του πληθυσμού που κυμαίνεται μεταξύ -9% έως -1,6% (Κοτζαμάνης και Ντυκέν, 2012).

⁶ Αξιόλογη είναι η προσπάθεια της εταιρείας ‘ΑΡΟΣΙΣ’, η οποία παράγει και συσκευάζει όσπρια ενώ τα τελευταία χρόνια αναπτύσσει σημαντική εξαγωγική δραστηριότητα, <<http://www.arosis.gr>> [πρόσβαση 12 Οκτωβρίου 2011]

πραγματικότητας από τη δική τους οπτική γωνία. Ακολουθώντας μία τέτοια στάση, η έρευνα προχώρησε αποτελεσματικά ενώ έγινε δυνατή η άντληση χρήσιμων στοιχείων και πληροφοριών. Στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιήθηκαν ανοιχτές συνεντεύξεις με πληροφορητές οι οποίοι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην τοπική κοινωνία, στο επίπεδο των κύριων οικονομικών δραστηριοτήτων.

Αρχικά, θεωρήθηκε σημαντικό για την υλοποίηση των συνεντεύξεων να επιλεγούν μερικές από τις μεγαλύτερες και πιο δραστήριες επιχειρήσεις στο γουνοποιητικό κλάδο. Λόγω της δυσκολίας που παρουσιάστηκε να γίνει επαφή με τους μετόχους των εν λόγω εταιρειών, κρίθηκε αναγκαίο να πραγματοποιηθούν οι απαραίτητες συνεντεύξεις με τους υπεύθυνους λογιστές. Στη συνέχεια, έγιναν αρκετές επαφές με υπεύθυνους ατομικών γουνοποιητικών επιχειρήσεων, δεδομένου του γεγονότος ότι οι επιχειρήσεις αυτού του είδους αποτελούν την επιχειρηματική βάση της πόλης της Καστοριάς. Αξίζει να σημειωθεί ότι η είσοδος στο συγκεκριμένο πεδίο της έρευνας εξασφαλίστηκε χάρη στη βοήθεια των υπεύθυνων λογιστών με τους οποίους, έγιναν πολύτιμες συζητήσεις σε ένα πρώτο στάδιο, πριν από τις συναντήσεις με τους υπεύθυνους των ατομικών επιχειρήσεων. Για τη διενέργεια των συνεντεύξεων με τους υπεύθυνους των υπόλοιπων κλάδων, κρίθηκε σημαντικό να επιλεγούν τόσο επιχειρήσεις που έχουν αναπτύξει ή αναπτύσσουν οικονομική δραστηριότητα στην Αλβανία όσο και επιχειρήσεις που έχουν εκδηλώσει ενδιαφέρον για διασυνοριακή συνεργασία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, έγινε προσπάθεια να αποτυπωθούν οι πραγματικές συνθήκες του οικονομικού περιβάλλοντος της όμορης χώρας καθώς επίσης να ερμηνευθούν οι παράγοντες που λειτουργούν ως εμπόδια για ανάπτυξη διασυνοριακών σχέσεων.

2.1.2 Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η υιοθέτηση της ποιοτικής διερεύνησης (approche exploratoire) έγινε κυρίως για λόγους που σχετίζονται με τη φύση των γενικότερων ερευνητικών στόχων και την προσπάθεια απάντησης των συγκεκριμένων ερευνητικών ερωτημάτων. 'Η ποιοτική μέθοδος επιτρέπει να γίνουν αντιληπτές υποκειμενικές και δι-υποκειμενικές συμπεριφορές, με αφετηρία την πρόσληψη και τις δράσεις των διαφόρων φορέων που είναι παρόντες' (Hlady Rispal 2002· όπως αναφέρεται από Κακλαμάνη-Ντυκέν, 2008).

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τις συνεντεύξεις μπορεί να περιγραφεί ως ανοιχτή συνέντευξη ή, ακριβέστερα, 'συνέντευξη-αφήγηση' κατά την οποία, ο ερευνητής προσπάθησε να ωθήσει το ερωτώμενο πρόσωπο να μοιραστεί τις δικές του αντιλήψεις και εμπειρίες που σχετίζονται με το σύνορο (Prokkola, 2009). Η μέθοδος αυτή επιλέχθηκε, κυρίως λόγω της αδυναμίας 'μέτρησης' του ιδιαίτερα ρευστού κοινωνικού περιεχομένου της έρευνας. Στο πλαίσιο αυτό, διεξήχθησαν τριάντα πέντε ανοιχτές συνεντεύξεις, οι οποίες είχαν ως στόχο να αναδείξουν διαφορετικές απόψεις που μπορεί να συμπληρώνουν ή να αναιρούν η μία την άλλη, καθώς επίσης να επηρεάζουν το ρόλο και τη σημασία του συνόρου στο τοπικό επίπεδο. Οι συνεντεύξεις είχαν διάρκεια από μία έως τέσσερις ώρες, ωστόσο συχνά επεκτείνονταν, οδηγώντας σε ενδιαφέρουσες συζητήσεις με κεντρικό άξονα τα σύνορα και την επιχειρηματικότητα της Καστοριάς. Οι περισσότερες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο χώρο εργασίας των επιχειρηματιών· αποτελούν, συνεπώς, αφηγήσεις που έχουν πραγματοποιηθεί σε συγκεκριμένο χώρο, μεταξύ του ερευνητή και του ερωτώμενου (Sin, 2003) και ακολουθούν μία χαλαρή πλοκή.

Από τις συνεντεύξεις αυτές αντλήθηκαν πολύτιμα στοιχεία για τους ποιοτικούς παράγοντες που επηρεάζουν τις αποφάσεις των επιχειρηματιών, για τις σχέσεις χώρου και εργασίας που αναπτύσσονται στην Καστοριά, αλλά και γενικότερα στοιχεία για το επιχειρηματικό προφίλ της Καστοριάς που διαμορφώνουν μία σύνθετη κοινωνική πραγματικότητα. Η διερεύνηση των θεμάτων αυτών μέσα από την εφαρμογή μιας πιο ελεύθερης και αδόμητης αλληλεπίδρασης μεταξύ του ερευνητή και των επιχειρηματιών οδήγησε στον εμπλουτισμό των κεντρικών ζητημάτων της έρευνας με ζητήματα που τέθηκαν από τους ίδιους τους συμμετέχοντες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η έρευνα προχώρησε σε περισσότερο βάθος και έγινε πιο ουσιαστική, κάτι που θα ήταν αδύνατο

να συμβεί, για παράδειγμα, με την εφαρμογή κλασικών δομημένων ερωτηματολογίων. Στο πλαίσιο αυτού του τύπου της προσέγγισης, η διενέργεια των συνεντεύξεων οργανώθηκε γύρω από τις ακόλουθες υποθέσεις:

- Η απόφαση για ανάπτυξη οικονομικής συνεργασίας δεν αποτελεί μία καθαρά οικονομικής φύσεως λογική επιλογή· μη-οικονομικές διαδικασίες ενδέχεται να εμπλέκονται στις επιχειρηματικές αποφάσεις.
- Οι κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές που επισυμβαίνουν στο διασυνοριακό χώρο επηρεάζουν τις πρακτικές των επιχειρηματιών. Η δυναμική διαδικασία της μετανάστευσης λειτουργεί ως επικαθοριστικός παράγοντας στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων της τοπικής κοινωνίας. Αυτές οι διαμορφωμένες εικόνες συνδέονται με τις γνωστικές και συναισθηματικές σημασίες του συνόρου και επιδρούν στις αποφάσεις των επιχειρηματιών.
- Η τοπική οικονομία- παραδοσιακά στραμμένη στον κλάδο της γουνοποιίας, φαίνεται να είναι συνδεδεμένη με τη 'ρουτίνα της καθημερινής ζωής' (Bourdieu, 1977) πάνω στην οποία, δομείται η κουλτούρα και η ταυτότητα του τόπου (Hall, 1996: 439). Οι κοινές συνήθειες αποτελούν ίσως τη βάση για μια 'ευρύτερη αίσθηση του ανήκειν' (Herzfeld, 1997: 5-6· όπως αναφέρεται από Edensor, 2006), που 'εντοπίζει' τα άτομα και λειτουργεί ως εμπόδιο στην ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας στην Αλβανία.

Πίνακας 3 Όνομα και αντικείμενο επιχειρηματικής δραστηριότητας φορέων με τους οποίους διεξήχθησαν ανοιχτές συνεντεύξεις

Όνομα	Αντικείμενο επιχειρηματικής δραστηριότητας
Δεληγιάνης Ιωάννης	Λογιστής γουνοποιητικής επιχείρησης “DTS AE”
Ζαχόπουλος Αθανάσιος	Λογιστής γουνοποιητικής επιχείρησης “EXROTAN AE”
Ιασωνίδης Γεώργιος	Λογιστής γουνοποιητικής επιχείρησης “ΠΚΖ AE”
Ιασωνίδης Ιάσωνας	Οικονομικός Υπεύθυνος γουνοποιητικής επιχείρησης “ΠΚΖ AE”
Σιούτκος Βασίλειος	Λογιστής γουνοποιητικής επιχείρησης “Αφοι Τσούκα και Υιοί ABEE”
Νικολάου Ανθή	Λογίστρια γουνοποιητικής επιχείρησης “Black Diamond AE”
Μητσούλη Βασιλική	Παραγωγή ψηφιδωτών “ΛΙΘΟΣ AE”
Μητσούλης Γεώργιος	Παραγωγή ψηφιδωτών “ΛΙΘΟΣ AE”
Μπαχαδάρογλου Σταύρος	Παραγωγή και μεταφορά σκυροδέματος
Δέδες Βασίλειος	Βιοτεχνία Παραγωγής Ασφαλτομείγματος
Γιαννέλης Σταύρος	Κατασκευή Αντιπαροχών
Παπαβασιλείου Απόστολος	Κατασκευή Κουφωμάτων
Τσάτσος Αλέξανδρος	Μεταλλικές Κατασκευές
Πετλίτσα Βασιλική	Γεωργικά- κτηνοτροφικά φάρμακα και λιπάσματα
Οικονομίδου Φιλάρετη	Γεωργικά- κτηνοτροφικά φάρμακα και λιπάσματα
Θεοδοσίου Κοσμάς	Εμπόριο γεωργικών προϊόντων
Τζήμας Αθανάσιος	Εμπορία κρεάτων και αλλαντικών
Νικολακόπουλος Ηρακλής	Εμπορία γουνοποιητικών ειδών
Ζάρπου Θεοδότα	Υφάσματα-Κουρτίνες
Κολιάδης Δ. - Μπέκος Τ.	Διαφημιστικές Επιγραφές
Σωτηριάδης Δημήτρης	Γουνοποιητική επιχείρηση
Τακαντζιάς Ηλίας	Γουνοποιητική ατομική επιχείρηση
Ντούκας Βασίλειος	Γουνοποιητική ατομική επιχείρηση
Ντούκας Παύλος	Γουνοποιητική ατομική επιχείρηση
Ντούκας Θεοχάρης	Γουνοποιητική ατομική επιχείρηση
Ντίσσιος Νικόλαος	Γουνοποιητική ατομική επιχείρηση
Ντίσσιος Σωτήριος	Γουνοποιητική ατομική επιχείρηση
Ήργης Παναγιώτης	Γουνοποιητική ατομική επιχείρηση
Στεργιόπουλος Στέργιος	Λογιστής
Ζώτης Θωμάς	Λογιστής
Κουμπιδένης Κωνσταντίνος	Λογιστής
Ήργης Γρηγόριος	Λογιστής
Κότσιας Δημήτρης	Λογιστής

Πίνακας 4 Όνομα και τομέας δραστηριότητας φορέων με τους οποίους διεξήχθησαν ανοιχτές συνεντεύξεις

Όνομα Φορέα	Τομέας δραστηριότητας
Vladimir Cera	Πρόεδρος Εμπορικού Επιμελητηρίου Κορυτσάς
Πουρσανίδου Καλλιόπη	Αντιδήμαρχος Δ. Νεστορίου

2.2 ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟ-ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΡΟΥ

Οι Paasi και Prokkola (2008) τονίζουν το ‘συγκειμενικό’ (context-bound) χαρακτήρα των συνόρων και προτείνουν για τη μελέτη ενός συγκεκριμένου συνόρου να εξεταστεί πώς οι δομές και οι διάφορες πρακτικές έχουν αναπτυχθεί ιστορικά στο συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο (Paasi και Prokkola, 2008). Για την κατανόηση του ελληνοαλβανικού συνόρου είναι απαραίτητο να ερευνηθεί κανείς τις πρακτικές, τις ιδεολογίες και τις ιστορικές εμπειρίες· στοιχεία που συγκροτούν το ‘υπόβαθρο των εμπειριών’ από το οποίο αντλούν οι διάφοροι κοινωνικοί φορείς για να προσδώσουν στο σύνορο τα νοήματα και τις σημασίες του (Cooper και Perkins, 2012).

Η χάραξη του συνόρου επιβλήθηκε από τις μεγάλες δυνάμεις το 1913, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και τη δημιουργία του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους το 1912. Η διεθνής επιτροπή, η οποία κλήθηκε υπεύθυνη για τη χάραξη της συνοριακής γραμμής, έλαβε πολλά κριτήρια υπόψη, συμπεριλαμβανομένης της μητρικής γλώσσας, που θεωρήθηκε ότι διαχώριζε τους Έλληνες από τους Αλβανούς υπηκόους (de Rapper, 2007). Ωστόσο, το εθνολογικά μεικτό μωσαϊκό κατέστησε αδύνατη τη δημιουργία δύο ομοιογενών εθνικών κατηγοριών. Το γεγονός αυτό οφείλεται τόσο στις εθνολογικά μεικτές κοινότητες των Ελλήνων και των Αλβανών όσο και στην εσωτερική διαφοροποίηση των Αλβανών, κυρίως λόγω του συστήματος ‘millet’⁷ που κυριαρχεί ακόμη και σήμερα (Κοππά, 1997α· Νιτσιάκος, 2010).

Μετά τη δημιουργία του συνόρου, οι δύο χώρες κατέβαλαν προσπάθεια για την ‘εθνικοποίηση’ των συνοριακών περιοχών. Η διαμόρφωση της ετερότητας των πληθυσμών έγινε σταδιακά μέσω ιδεολογικών και κρατικών μηχανισμών (de Rapper, 2007). Στην Ελλάδα σημαντική επιρροή σε όλες τις εθνοτικές ομάδες που ανήκαν στο ‘rum millet’- χριστιανοί Αλβανοί, άσκησε η εκκλησία και η ελληνική παιδεία (Νιτσιάκος, 2010). Χαρακτηριστική είναι επίσης, η αλλαγή της ονομασίας πολλών τόπων και η αντικατάσταση με ‘εθνικές’ ονομασίες, όπως στην περίπτωση της Ιεροπηγής (πρώην Shag) και της Διποταμίας (πρώην Revan), που βρίσκονται δυτικά της Καστοριάς (de Rapper, 2004).

⁷ Για μια ελληνική παρουσίαση του συστήματος των ‘μιλλέτ’, βλ. Κωστής 1991.

Η διαδικασία ανταλλαγής πληθυσμών μετά το 1923 συνέβαλε στην ομογενοποίηση των πληθυσμών, καθώς πολλοί μουσουλμάνοι που είχαν αλβανική εθνική συνείδηση, επέστρεψαν στην Αλβανία (Νιτσιάκος, 2010). Οι περισσότεροι μουσουλμάνοι που κατοικούσαν στα χωριά της Καστοριάς, νότια της γραμμής Ιεροπηγής-Καστοριάς και βόρεια της γραμμής Νεστορίου-Καστοριάς, εγκαταστάθηκαν είτε στην περιοχή Δεβόλ (Devoll), ανατολικά της Κορυτσάς, όπου είχαν συγγενείς ή γαίες, είτε στην πεδιάδα της Μουζουκίας (Myzeqe), στα δυτικά της χώρας, την οποία η αλβανική κυβέρνηση είχε ως στόχο να εποικίσει (de Rapper 1997, 2008).

Η αρχική χάραξη του 1913- με ελαφρές τροποποιήσεις το 1924, αμφισβητήθηκε από το ελληνικό κράτος, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί το 'βορειοηπειρωτικό ζήτημα'. Παρότι το σύνορο τελικά κατοχυρώθηκε από τις διεθνείς συμβάσεις, το ζήτημα των εθνικών ταυτοτήτων παρέμεινε ρευστό, καθώς πολλές συγγενικές ομάδες και οικογένειες διαιρέθηκαν σε δύο εθνικά κράτη (Νιτσιάκος, 2010). Στην αλβανική πλευρά, η ελληνική μειονότητα- της οποίας τα σύνορα έγιναν αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των δύο κρατών, είναι μέχρι σήμερα εγκαταστημένη κυρίως στις περιοχές του Αργυρόκαστρου και των Αγίων Σαράντα. Σύμφωνα με την ελληνική άποψη, η μειονότητα περιλαμβάνει όλους τους ορθόδοξους χριστιανούς, ελληνικής εθνικής συνείδησης, οι οποίοι ωστόσο στην πλειοψηφία τους δε μιλούν την αλβανική γλώσσα (de Rapper, 2007).

Κατά την αλβανική άποψη, η ελληνική μειονότητα αποτελείται μόνο από τα άτομα αυτά, που μιλούν την ελληνική γλώσσα και διαμένουν σε συγκεκριμένα μέρη που είναι αναγνωρισμένα ως 'ελληνικά'. Στα ελληνικά εδάφη, ο αλβανόφωνος πληθυσμός, ο οποίος δεν αναγνωρίστηκε ποτέ ως μειονότητα, αποτελούνταν κυρίως από μουσουλμάνους και εκδιώχθηκε αρχικά τη δεκαετία του 1920 και στη συνέχεια κατά το τέλος της ιταλικής και γερμανικής κατοχής, το 1944. Ο πληθυσμός αυτός έχει πάρει την ονομασία Τσάμηδες στα ελληνικά⁸ (de Rapper, 2007).

Αξίζει να σημειωθεί ότι από τη δημιουργία του συνόρου μέχρι το κλείσιμο του συνόρου το 1944 η εθνική συνείδηση ήταν γενικά πολύ αδύναμη, ώστε να αποτρέπει τη διασυνοριακή μετακίνηση. Επιπλέον, η περίοδος αυτή, γνωστή ως περίοδος του

⁸ Για μία εκτενή αναφορά στους Τσάμηδες, βλ. M. Baldwin-Edwards και K. Apostolatos (2009). Foreword Ethnicity and migration: A Greek Story. Special issue of *Migrance*, 31, 5-16.

‘kurbet’, χαρακτηρίστηκε από τη μετανάστευση Ελλήνων και Αλβανών χριστιανών της Βορείου Ηπείρου προς την Κωνσταντινούπολη, την Αίγυπτο και την Αμερική (de Rapper, 2004).

Στο διάστημα ανάμεσα στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Αλβανία, σημειώθηκε μεγάλη έλευση Ελλήνων και Αλβανών χριστιανών από τη Νότια Αλβανία στην Ελλάδα και κυρίως στην Ήπειρο οι οποίοι έγιναν γνωστοί με την ονομασία ‘Βορειοηπειρώτες’. Οι Βορειοηπειρώτες διέμεναν στο κομμάτι της Ηπείρου που παραχωρήθηκε στην Αλβανία και ονομάστηκε από τους Έλληνες ‘Βόρειος Ήπειρος’. Πρόκειται για αλβανικής καταγωγής άτομα, που είχαν σχηματίσει ωστόσο ελληνική συνείδηση και ταυτότητα και για το λόγο αυτό αφομοιώθηκαν στην Ελλάδα (Κοππά, 1997α· Νιτσιάκος, 2010).

Ο de Rapper τονίζει ότι το χρονικό διάστημα από τη δημιουργία του συνόρου έως το άνοιγμα το 1991 αποτελεί την περίοδο ‘κρυστάλλωσης της εθνικής συνείδησης’ ή ‘εθνικού εμπολιτισμού’ (national enculturation), όπως αναφέρεται από Karakasidou (1997) η διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι ταυτίζονται με μία εθνική κουλτούρα και όχι με την τοπική τους κουλτούρα. Η περίοδος αυτή κορυφώθηκε κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής διακυβέρνησης, οπότε το σύνορο λειτουργούσε ως ασπίδα προστασίας από τους εξωτερικούς εχθρούς (de Rapper, 2004).

Μετά την κατάρρευση του αλβανικού κράτους και το άνοιγμα των συνόρων το 1991, άρχισε και πάλι η διασυνοριακή μετακίνηση η οποία, ωστόσο, εντάσσονταν στο εθνικό ή εθνικιστικό πλαίσιο. Έτσι, για κάποιον που ανήκε στην ελληνική μειονότητα ή ήταν τουλάχιστον χριστιανός ορθόδοξος υπήρχε ευνοϊκότερη μεταχείριση, συγκριτικά με τους υπόλοιπους Αλβανούς, όσον αφορά στη διάσχιση του συνόρου. Για το λόγο αυτό, πολλοί μουσουλμάνοι άλλαζαν τα ονόματα τους σε χριστιανικά και προσποιούνταν ότι ανήκουν στη χριστιανική θρησκεία ή στην ελληνική μειονότητα (de Rapper, 2002a).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις σχετικά με τη διαμόρφωση των στάσεων και των αντιλήψεων θέτουν ζητήματα συμβολικών συνόρων, ανάμεσα σε εθνικές ομάδες, που εκφράζουν συχνά την αναπαραγωγή ιστορικών γεγονότων. ‘Η ιστορική παρουσία στο χώρο τέμνει με διάφορους τρόπους την πολιτικά επιβεβλημένη διαίρεση σε δύο εθνικές ομάδες’ (Νιτσιάκος, 2010). Η αυθαίρετη αρχικά χάραξη και το κλείσιμο των συνόρων προκάλεσαν συναισθηματικές αντιδράσεις στους διαιρεμένους πληθυσμούς, με

αποτέλεσμα τα πολιτικά σύνορα να συγκρούονται με τα συμβολικά. Στη συνέχεια, το άνοιγμα των συνόρων το 1991 επαναπροσδιόρισε τις σχέσεις ανάμεσα στις δύο ομάδες και το ρόλο των συνόρων στη διαμόρφωση των ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων (Νιτσιάκος, 2010).

Όπως γίνεται κατανοητό, ‘η ετερότητα ανάμεσα σε λαούς, ομάδες, γεωγραφικές ζώνες, είναι στην πραγματικότητα μια κοινωνική και ιστορική κατασκευή. Αυτό σημαίνει ότι παράγεται από συγκεκριμένους μηχανισμούς, η λειτουργία των οποίων στρέφει την ποικιλομορφία των ιστορικών εξελίξεων σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις, παράγοντας συγκεκριμένα καθεστώτα αλήθειας και τις ανάλογες σχέσεις εξουσίας. Οι ιστορικά διαμορφωμένες διαφορές μετατρέπονται σε ιδεολογικά και πολιτικά “κατασκευασμένες” ετερότητες’ (Κυριακάκης και Μιχαηλίδου, 2006).

Παρότι τα συμβολικά σύνορα επηρεάζονται από τη λειτουργία των πολιτικών συνόρων, αποτελούν ένα ξεχωριστό φαινόμενο που δεν περιορίζεται σε τυπικά ή χρονικά πλαίσια. Η διασυνοριακή ζώνη που εξετάζεται, αποτελεί μία ζώνη δραστηριοτήτων και ροών, η οποία διαμορφώνεται ανάλογα με τις σχέσεις που αναπτύσσουν οι τοπικές κοινωνίες εκατέρωθεν του συνόρου. Το σύνορο βρίσκεται σε συνεχή διαπραγμάτευση, καθώς παραβιάζεται καθημερινά στο πλαίσιο οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων, συχνά με την ανοχή των κρατικών μηχανισμών που καθιστούν ελαστική τη στάση τους απέναντι στη φύλαξη των συνόρων (Νιτσιάκος, 2010). Οι σχέσεις αυτές είναι διαφορετικές από αυτές που εκφράζονται σε εθνικό επίπεδο ή ακόμη και στην έδρα των διασυνοριακών νομών· για το λόγο αυτό υπογραμμίζεται η σημασία του τοπικού επιπέδου στη διεξαγωγή κοινωνικών ερευνών.

Όπως επισημαίνει ο Lambek (2011), ‘το τοπικό επίπεδο είναι σαν ένα αργό τρένο που κάνει πολλές στάσεις· δεν τρέχει πάνω στο έδαφος, αλλά κινείται αργά κατά μήκος του. Καθώς διασχίζει το έδαφος, επιβραδύνει το βλέμμα μας και εστιάζει την προσοχή μας. Μας επιτρέπει να δούμε τι βρίσκεται μεταξύ και εντός... και κατ’ αυτόν τον τρόπο, φέρνει την εξωτερική θέα από το παράθυρο μέσα στο τρένο’ (Lambek, 2011).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ

Τα σύνορα έχουν πολλαπλές σημασίες και ταυτότητες που αλλάζουν διαχρονικά. Διαφορετικά είδη συνόρων είναι πιθανό να διαγράφονται στο χώρο που υπόκεινται σε γεωγραφικές και κοινωνικο-πολιτικές αλλαγές, όπως στην περίπτωση αλλαγής της θεσμοθετημένης χάραξης ή ενδεχόμενης διαφοροποίησης της μορφής και του είδους ελέγχου που εφαρμόζεται. Η ιδιαιτερότητα κάθε συνόρου καθορίζεται από την οικονομική και κοινωνικο-πολιτική σταθερότητα ή αστάθεια των παρακείμενων περιοχών. Στην περίπτωση του ελληνο-αλβανικού συνόρου, η μαζική αλβανική μετανάστευση και η ανάδυση ενός νέου πολιτικού και οικονομικού συστήματος, μετά την κατάρρευση του προηγούμενου πολιτικού καθεστώτος⁹, έχουν άμεσες προεκτάσεις στις γειτονικές περιοχές της Ελλάδας και συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση των διασυνοριακών σχέσεων των δύο κρατών (Gialis, 2011). Στο πλαίσιο μίας μεγάλης έρευνας που εξετάζει την ασφάλεια των συνόρων¹⁰, διατυπώνεται ότι ο τρόπος με τον οποίο οι μετανάστες εισέρχονται στη χώρα υποδοχής καθορίζει εάν τα σύνορα χωρίζουν ή ενώνουν. Παράλληλα με τα εξωτερικά σύνορα, τίθενται ερωτήματα σε σχέση με το ρόλο των *εσωτερικών συνόρων*- κοινωνικός αποκλεισμός/διαχωρισμός. Οι αντιλήψεις για τα σύνορα- τόσο των μεταναστών όσο και των κατοίκων της χώρας υποδοχής, αντανακλώνται στις κοινωνικές πρακτικές, στάσεις και συμπεριφορές (Lyberaki και Maroukis, 2005).

⁹ Στη βιβλιογραφία δημιουργείται ένα ζήτημα ως προς τον προσδιορισμό του καθεστώτος στην Αλβανία, καθώς σε πολλά κείμενα αναφέρεται ως 'πρώην-κομμουνιστικό' ενώ σε άλλα 'πρώην-σοσιαλιστικό'. Για το λόγο αυτό, στην παρούσα ανάλυση αποφεύγεται η χρησιμοποίηση των παραπάνω όρων.

¹⁰ Η έρευνα βασίζεται πραγματοποιήθηκε από το Σεπτέμβριο μέχρι το Νοέμβριο του 2003 στην Αθήνα και περιλαμβάνει 501 δομημένες συνεντεύξεις με Αλβανούς μετανάστες. Το άρθρο των Lyberaki και Maroukis (2005) βασίζεται σε στοιχεία που αντλούνται από το πρόγραμμα IBEU 'Ένταξη των Βαλκανίων στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Λειτουργικά σύνορα και βιώσιμη ασφάλεια', το οποίο χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπό την αιγίδα του ΕΛΙΑΜΕΠ.

3.1 ΤΟ ΑΝΟΙΓΜΑ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.1.1 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ, ΠΟΛΙΤΙΚΟ, ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΤΟ 1990

Το κοινωνικό-οικονομικό περιβάλλον της Αλβανίας διαμορφώνεται από ένα σύνολο παραγόντων, που έχουν τις ρίζες τους στο καταπιεστικό παρελθόν της χώρας και στα βάθη της ιστορίας της Αλβανίας. Το προηγούμενο καθεστώς της Αλβανίας είναι καθοριστικό για την πορεία μετάβασης της χώρας και την προσπάθεια που καταβάλλει για την εδραίωση μιας δημοκρατικής κοινωνίας και μίας ελεύθερης οικονομίας της αγοράς. Οι διαστάσεις της οικονομικής και κοινωνικο-πολιτικής ζωής παρουσιάζουν εμφανή κατάλοιπα, με αποτέλεσμα να διαμορφώνουν ένα ξεχωριστό μωσαϊκό. Η Αλβανία μετά την κατάρρευση του πολιτικού καθεστώτος, χαρακτηρίστηκε ως η φτωχότερη χώρα της Ευρώπης, στοιχείο που οφείλεται κυρίως στο σταλινικό μοντέλο ανάπτυξης, που υιοθέτησε ο Ενβέρ Χότζα. Το μοντέλο αυτό βασιζόταν στην εθνική αυτάρκεια και την απομόνωση της χώρας από την παγκόσμια οικονομία· κατά συνέπεια, απαγόρευε οποιαδήποτε εμπορική δραστηριότητα με ξένες χώρες και αρνούνταν κάθε οικονομική βοήθεια ή επενδυτική πρωτοβουλία από το εξωτερικό (Bogdani και Loughlin, 2009).

Οι κοινωνικο-πολιτικές επιπτώσεις της μακράς αυταρχικής περιόδου παρουσιάζουν εξαιρετική σημασία, καθώς αποτελούν στην ουσία τα βασικά εμπόδια στην προσπάθεια ‘εξευρωπαϊσμού’ της Αλβανίας. Η καταστολή βασικών ανθρωπίνων και πολιτικών δικαιωμάτων, όπως η ελευθερία της έκφρασης και η ελεύθερη διακίνηση των ανθρώπων τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό, σε συνδυασμό με ένα διάχυτο κλίμα συνεχούς απειλής από ‘εξωτερικούς εχθρούς’ διαμόρφωσαν μία καταπιεστική κοινωνική πραγματικότητα¹¹ και κληροδότησαν ένα αίσθημα καχυποψίας και δυσπιστίας που διατηρείται μέχρι σήμερα (Panagiotou, 2011).

Αξίζει να αναφερθεί ότι από την ίδρυση του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους το 1912 μέχρι το 1991, οπότε διεξήχθησαν οι πρώτες πολυκομματικές δημοκρατικές εκλογές, η

¹¹ Κατά τη διάρκεια του καθεστώτος του Χότζα εκτιμάται ότι τουλάχιστον 100.000 άτομα φυλακίστηκαν για πολιτικούς λόγους ή επειδή απλά πρόφεραν μια λέξη και 5000 άτομα εκτελέστηκαν (Bogdani and Loughlin, 2009: 250).

χώρα δε γνώρισε καμία περίοδο δημοκρατικής διακυβέρνησης, αλλά αποκλειστικά αυταρχικά καθεστώτα. Έτσι, από το ‘βασιλιά’ Ζόγκου¹² πέρασε στην κηδεμονία του Μουσουλίνι και μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ακολούθησε το καθεστώς του Χότζα. Το γεγονός αυτό διαφοροποιεί τη χώρα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες των Βαλκανίων, όπου για μικρότερα ή μεγαλύτερα διαστήματα εγκαθιδρύθηκαν και λειτούργησαν κοινοβουλευτικά συστήματα (Κοππά, 1997β· Panagiotou, 2011).

Η Κοππά (1997β) τονίζει ότι η απουσία δημοκρατικών παραδόσεων, κοινωνίας πολιτών σε συνδυασμό με ένα ασθενές δίκτυο επικοινωνίας των πολιτών με το πολιτικό κέντρο καθιστούσε εξαιρετικά αδύναμα τα θεμέλια, στα οποία στήριζε την εξουσία του το Δημοκρατικό Κόμμα, όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας το 1992. Μετά την κατάρρευση του καθεστώτος του Χότζα τα δίκτυα διανομής, παραγωγής, διακίνησης διαλύθηκαν, χωρίς να αντικατασταθούν από την ιδιωτική πρωτοβουλία που δεν είχε αναπτυχθεί καθόλου τα προηγούμενα χρόνια. Τα δίκτυα παραοικονομίας και η ‘μαφία’, όπως σημειώνει η Κοππά, έκαναν γρήγορα την εμφάνισή τους και στην ουσία επιτάχυναν τη διαδικασία κατάρρευσης του όλου συστήματος, το οποίο δεδομένων των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών θεμελίων, κάποια στιγμή θα κατέρρευε (Κοππά, 1997β).

3.1.2 Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΕΤΑ ΤΟ 1990

Η Αλβανία μέχρι τις αρχές του 1990, ήταν το πιο απομονωμένο κράτος του ‘πρώην σοσιαλιστικού μπλοκ’ στην Ευρώπη. Σχεδόν για μισό αιώνα (1945-1990) η μετανάστευση είχε απαγορευτεί και οποιαδήποτε προσπάθεια διαφυγής τιμωρούνταν με θάνατο. Μετά την κατάρρευση του καθεστώτος, η Αλβανία βίωσε μία μαζική έξοδο πληθυσμού προς την Ιταλία και την Ελλάδα. Μέχρι το 2010, πάνω από το ένα τρίτο του συνολικού πληθυσμού της χώρας είχε μεταναστεύσει και ζούσε στο εξωτερικό, κυρίως στην Ελλάδα (600.000) και στην Ιταλία (450.000) (Vullnetari και King, 2011).

¹² Ο Ahmet Zogu ήταν ένας οπλαρχηγός, ο οποίος το 1924 έγινε πρωθυπουργός της χώρας και αργότερα το 1928 αυτοανακηρύχθηκε ‘Βασιλιάς Zog των Αλβανών’ (Bogdani and Loughlin, 2009: 265).

Μεταξύ 1991 και 1993, 300.000 άτομα κατ' εκτίμηση κατευθύνθηκαν προς το εξωτερικό¹³. Η μετακίνηση αυτή ήταν 'ασυντόνιστη' και αποτελούσε 'αυθόρμητη έκφραση της επιθυμίας των Αλβανών να ασκήσουν το θεμελιώδες δικαίωμά τους να εγκαταλείψουν τη χώρα τους'. Ο κύριος παράγοντας που οδήγησε σε αυτή τη μετακίνηση ήταν 'η περιέργεια των Αλβανών να δουν την καπιταλιστική Δύση και η ανάγκη τους για οικονομική επιβίωση', καθώς στην Αλβανία επικρατούσε ένα 'πολιτικό χάος' και οι περισσότερες κρατικές δομές που εξασφάλιζαν στους κατοίκους ένα ελάχιστο εισόδημα είχαν καταρρεύσει (King, Uruci, Vullnetari, 2011).

Η σταθεροποίηση, ως ένα βαθμό, της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης μετά το 1992 είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των μεταναστευτικών ροών, οι οποίες ωστόσο παρέμειναν σε σημαντικό επίπεδο. Ο πληθωρισμός από το 226% το 1992 μειώθηκε στο 10% το 1995, η ανεργία από το 28% σε 12% και ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του πραγματικού ΑΕΠ ανέκαμψε από το -7,2% σε περίπου 9% από το 1993 έως το 1996 (Carletto κ.α., 2004). Τα εμβάσματα αποτέλεσαν ένα κρίσιμο συστατικό της αλβανικής οικονομίας, αντιπροσωπεύοντας ένα όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του ΑΕΠ της χώρας. Κατά την περίοδο 1995-1999, με βάση τα επίσημα εμβάσματα ως ποσοστό του ΑΕΠ, η Αλβανία κατατάσσονταν στην έκτη υψηλότερη θέση στον κόσμο, ενώ, με βάση τα κατά κεφαλήν εμβάσματα, στην δέκατη τέταρτη θέση (Gammeltoft, 2002· όπως αναφέρεται από Carletto κ.α., 2004).

Το 1996-1997 η πολιτική και οικονομική κατάσταση στην Αλβανία οδήγησαν σε μία νέα μεταναστευτική ροή προς την Ελλάδα. Οι εκλογές του 1996 και η επανεκλογή του Berisha σήμαναν μία νέα περίοδο καταπίεσης, που γινόταν εμφανής μέσω του ελέγχου που ασκούσε τόσο στον τύπο όσο και στα κόμματα της αντιπολίτευσης και το δικαστικό σώμα (King, 2008). Η κατάσταση επιδεινώθηκε τους πρώτους μήνες του 1997, καθώς με την κατάρρευση των 'αλβανικών πυραμίδων' ξέσπασαν βίαιες λαϊκές εξεγέρσεις στις περισσότερες πόλεις και ειδικότερα στο νότο (Bogdani και Loughlin, 2009: 128).

¹³ Ο αριθμός αυτός διαμορφώθηκε κατ' εκτίμηση, καθώς δεν υπάρχουν ετήσια στοιχεία για τη μετανάστευση από την Αλβανία, μόνο μερικά στατιστικά στοιχεία που αναφέρονται σε συγκεκριμένα περιστατικά, όπως η αποβίβαση 25.000 μεταναστών που μεταφέρθηκαν στη νότια Ιταλία στις αρχές του 1991 και στους οποίους δόθηκε άδεια να παραμείνουν (King, Uruci, Vullnetari, 2011).

Ο όρος ‘αλβανικές πυραμίδες’ αναφέρεται σε χρηματοπιστωτικές εταιρείες ‘οργανωμένου εγκλήματος’, που εμφανίστηκαν το 1992 και άνθισαν την περίοδο 1995-1996 (Bogdani και Loughlin, 2009: 127). Εκείνη την περίοδο ο τραπεζικός τομέας στην Αλβανία δε λειτουργούσε σωστά, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μία παράνομη αγορά συναλλάγματος από το 1990. Οι επιχειρήσεις και οι ιδιώτες στράφηκαν προς αυτές τις ιδιωτικές εταιρείες αρχικά για πίστωση των χρημάτων τους και στη συνέχεια για επενδύσεις. Ο αριθμός των συστημάτων αυξήθηκε, οδηγώντας τα επιτόκια σε ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά (Jarvis, 2000· όπως αναφέρεται από Vullnetari, 2007: 33). Το ύψος των πυραμίδων εκτιμάται ότι κυμαινόταν από 1 έως 1.3 δισεκ. δολάρια το 1996, ίσο με το μισό ΑΕΠ της Αλβανίας για το ίδιο έτος, ενώ τον Ιανουάριο του 1997 προσέγγισε τα 2 δισεκ. δολάρια. Το τεράστιο ποσό των πυραμίδων, δεδομένου ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ για το 1996 ανέρχονταν στα 800 δολάρια, κατά ένα μεγάλο μέρος προέρχονταν από τα εμβάσματα των μεταναστών (Korovilas, 1999· Vullnetari, 2007).

Η κατάσταση που ακολούθησε την κατάρρευση του συστήματος των πυραμίδων το 1997, έμοιαζε με ‘απόλυτη αναρχία’ (Bogdani και Loughlin, 2009: 128). Το ‘κοινωνικό χάος’ που επικρατούσε, οδήγησε σε ένα δεύτερο μαζικό κύμα μετανάστευσης την άνοιξη του 1997 με κύριους προορισμούς την Ιταλία και την Ελλάδα, όπως είχε συμβεί κατά τη χρονική περίοδο 1991-1993. Η τελευταία έξοδος Αλβανών έλαβε χώρα το 1999 μετά την κρίση στο Κόσοβο και επηρέασε κυρίως το βόρειο τμήμα της χώρας (King, Urci, Vullnetari, 2011).

Οι Barjaba και King (2005) αναφέρονται στα γενικά χαρακτηριστικά της πρώτης δεκαετίας αλβανικής μετανάστευσης, επισημαίνοντας το ‘ξαφνικό, αυθόρμητο και έντονο’ χαρακτήρα της μετανάστευσης, την υψηλή συγκέντρωση στο χώρο- κυρίως σε γειτονικές χώρες, και στο χρόνο, και τον οικονομικό παράγοντα ως κινητήρια δύναμη για μετακίνηση. Τονίζουν επίσης, τη σύνθεση του μεταναστευτικού πληθυσμού, που αποτελούνταν κυρίως από νέους άντρες με μη καταγεγραμμένο ‘status’, και τέλος την έλλειψη ποσοτικοποιημένων αποτελεσμάτων για το μέγεθος της μετανάστευσης, εξαιτίας του μαζικού και παράνομου χαρακτήρα της (Barjaba και King, 2005). Σύμφωνα με μελέτη του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης, το 2005, το 87% των Αλβανών έχει εισέλθει παράνομα στην Ελλάδα (de Zwager κ.α., 2005).

Η πρόσφατη έρευνα των Vullnetari και King (2011) υπογραμμίζει την έμφυλη διάσταση της αλβανικής μετανάστευσης και εξηγεί τους λόγους για τους οποίους, οι

πρώτοι μετανάστες που διέφυγαν ήταν κυρίως άντρες. Ο πρώτος λόγος, οφείλεται στον 'εξαιρετικά πατριαρχικό χαρακτήρα της κοινωνίας της Αλβανίας', που έδινε το προνόμιο για μετανάστευση στους νέους άντρες ενώ αντιμετώπιζε αποδοκιμαστικά, ειδικά στις αγροτικές περιοχές, τη μετανάστευση για λόγους εργασίας των νέων γυναικών. Ο δεύτερος σχετίζεται με το ταξίδι της μετανάστευσης, το οποίο θεωρούνταν αρκετά επικίνδυνο για τις γυναίκες, και ο τρίτος, με το γεγονός ότι οι ευκαιρίες απασχόλησης στις χώρες υποδοχής- ως επί το πλείστον στους τομείς των κατασκευών και της γεωργίας, απευθύνονταν κυρίως σε άντρες (Vullnetari και King, 2011).

Η δεύτερη δεκαετία της αλβανικής μετανάστευσης διαφέρει τόσο στο μέγεθος όσο και στον τύπο, σε σχέση με αυτή που σημειώθηκε τη δεκαετία του '90. Οι Azzarri και Carletto (2009) αποδεικνύουν ότι το έτος 2000 αποτέλεσε σημείο καμπής, καθώς άρχισαν να σημειώνονται χαμηλότερα ποσοστά μετανάστευσης¹⁴ (Azzarri και Carletto, 2009). Το γεγονός αυτό οφείλεται ως ένα βαθμό στην αύξηση του ελέγχου των συνόρων τόσο από την ελληνική πλευρά όσο και από την αλβανική, ως προαπαιτούμενο (*quid pro quo*) για την είσοδο της Αλβανίας μελλοντικά στην ΕΕ (King, Uruci, Vullnetari, 2011). Όπως επισημαίνουν οι Nikas και Aspasio (2011), από την παράνομη είσοδο μεταναστών μη καταγεγραμμένου 'status' για προσωρινή διαμονή και τις εποχιακές μετακινήσεις, η δεύτερη δεκαετία της αλβανικής μετανάστευσης χαρακτηρίστηκε από τη μετακίνηση οικογενειών για ημι-μόνιμη εγκατάσταση και τη γέννηση της 'δεύτερης γενιάς' μεταναστών-παιδιά Αλβανών μεταναστών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα (Nikas και Aspasio, 2011).

¹⁴ Οι Azzarri και Carletto χρησιμοποίησαν τα στοιχεία της έρευνας 'Albanian Living Standards Measurement Survey' (ALMS), καθώς δεν υπήρχαν επίσημα ετήσια για τη μετανάστευση στην Αλβανία.

3.2 ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Η μαζική αλβανική μετανάστευση στη μετά το 1990 περίοδο ‘αποτελεί ένα από τα κύρια διακυβεύματα της ελληνικής κοινωνίας’ (Κοτζαμάνης, 2008). Η δυναμική διαδικασία της μετανάστευσης μπορεί να προσεγγιστεί σε δύο επίπεδα (Ελευθερίου, 2009): Στο μακροεπίπεδο του ευρύτερου κοινωνικού χάρτη ως μια διαδικασία μετασχηματισμού του ελληνικού κοινωνικού χώρου και στο μικροεπίπεδο των κοινωνικών δικτύσεων και σχέσεων, ως προς τον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα προσλαμβάνουν το φαινόμενο της μετανάστευσης. Το κεφάλαιο αυτό, επιχειρεί -στο πλαίσιο περιορισμών της παρούσας εργασίας- να αναδείξει πώς στον ελληνικό χώρο το ζήτημα της μετανάστευσης ‘προβληματικοποιείται’ μέσα από τους διαύλους του θεσμικού και άτυπου κοινωνικού ελέγχου. Ο κύριος στόχος είναι να εξετάσει πώς οι κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές επηρεάζουν τις στάσεις και αντιλήψεις και συμβάλλουν στη διαμόρφωση των τοπικών ταυτοτήτων. Διαφορετικές όψεις, συχνά αντιφατικές μεταξύ τους, προκύπτουν μέσα από τις συνεντεύξεις, οι οποίες αντιπαραβάλλονται με τις εθνικές αντιλήψεις και πρακτικές. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύεται ο ‘πολύ-επίπεδος’ χαρακτήρας των συνόρων και των ταυτοτήτων (Wiles, Rosenberg, Kearns, 2005).

3.2.1 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΛΒΑΝΟΥΣ

Το μαζικό κύμα μετανάστευσης από την Αλβανία προς την Ελλάδα και η παρουσία μεγάλου αριθμού μεταναστών (6-8% του συνολικού πληθυσμού)¹⁵ στις αρχές της δεκαετίας του `90 συνέβαλαν σημαντικά στο μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας (Παπαταξιάρχης, 2006· Vaiou, 2011). Τη δεκαετία του `90 η Ελλάδα σταδιακά αναδεικνύεται πρώτη στους δείκτες της ξеноφοβίας. Την περίοδο 1991-92 καταγράφηκε ένα ‘σύνδρομο αντιξενικότητας’¹⁶, το οποίο εκφράζεται με μια σειρά από

¹⁵ Το μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα περιγράφεται ως ‘στατιστικά αόρατο’. Η ποσοτική αποτίμησή του δεν είναι εύκολη ιδιαίτερα λόγω του υψηλού αριθμού μεταναστών που δε διαθέτουν τη σχετική νομιμοποίηση. Στο τέλος της δεκαετίας του `90 οι μετανάστες υπολογίζεται ότι αποτελούν το 9-12% του εργατικού δυναμικού (Κόντης, 2001: 181· όπως αναφέρεται από Παπαταξιάρχης, 2006).

¹⁶ Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται τόσο από τους Κασιμάτη και Μουσούρου (2007) όσο και από

δείκτες, για παράδειγμα ‘ενοχληση από τους άλλους’, σε σχέση με τους αντίστοιχους δείκτες της ΕΕ. Η πρόσληψη του εθνικού ‘άλλου’ είναι συνάρτηση του λόγου για τη χώρα καταγωγής του και την εθνική του ταυτότητα· συγκεκριμένα, για τους Αλβανούς σημειώνονται ‘αρνητικά στερεότυπα’. Νεότερες μελέτες δείχνουν ότι η Ελλάδα παραμένει σταθερά, έπειτα από τόσα χρόνια, στο ξενοφοβικό πόλο των ευρωπαϊκών μετρήσεων¹⁷ (Καφεντζής κ.α. 1998· Παπαταξιάρχης, 2006).

Η Balli (2011) αντλεί πολύτιμα στοιχεία, μέσα από τις αφηγήσεις 64 Αλβανών μεταναστών που ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα, για τις δυσκολίες προσαρμογής σε ένα ριζικά διαφορετικό οικονομικό και ιδεολογικό σύστημα, ενώ παράλληλα προβάλλει την τάση της ελληνικής κοινωνίας να αντιμετωπίζει με τον ίδιο τρόπο όλους τους Αλβανούς, ανεξαρτήτως μορφωτικού ή κοινωνικού επιπέδου (Balli, 2011).

Βασιζόμενη στις εμπειρίες των μεταναστών από το κομμουνιστικό παρελθόν της Αλβανίας, η Balli ενσωματώνει στην ανάλυσή της το διαχωρισμό μεταξύ αστικού και αγροτικού χώρου, που λειτουργούσε αυτόματα ως προσδιοριστικός παράγοντας της κοινωνικής θέσης στην πρώην κομμουνιστική κοινωνία. Οι περισσότεροι από αυτούς που προέρχονταν από αγροτικές περιοχές είχαν δουλέψει ως χειρώνακτες εργάτες στη γεωργία, ενώ αυτοί που ζούσαν σε αστικές περιοχές είχαν εργαστεί ως βιομηχανικοί εργάτες και οι άντρες κατά κύριο λόγο ως μηχανικοί. Οι μετανάστες που κατείχαν πανεπιστημιακό ή μεταπτυχιακό τίτλο κατείχαν υψηλόβαθμες θέσεις, συμπεριλαμβανομένης και αυτής των δασκάλων (Balli, 2011). Η έρευνα του Hatziprokoriou (2006) που βασίζεται σε Αλβανούς μετανάστες στη Θεσσαλονίκη, αποδεικνύει ότι τόσο τα πρώην υψηλά στελέχη και οι επαγγελματίες όσο και οι απλοί εργάτες και αγρότες κατέχουν μία παρόμοια θέση στην ελληνική επαγγελματική και κοινωνική ιεραρχία, αυτήν που σχετίζεται με τη σωματική εργασία (Hatziprokoriou, 2006).

Παπαταξιάρχη (2006) και δηλώνει την αρνητική γνώμη απέναντι στους μετανάστες.

¹⁷ Σύμφωνα με έρευνα του ΕΚΚΕ στη Μακεδονία το 1996, το 37,8% των ερωτηθέντων βρίσκει την παρουσία ατόμων άλλης εθνικότητας ‘ενοχλητική’ (Καφεντζής κ.α. 1998: 196), ενώ στο ίδιο ερώτημα η ειδική αναφορά του Ευρωβαρόμετρου το 2000 καταγράφει ποσοστό 38%, ξεπερνώντας το μέσο όρο της ΕΕ που είναι στο 15% (Eurobarometer, Special Report αρ. 138). Στο ερώτημα: ‘Για ανθρώπους που ανήκουν σε διαφορετική φυλή ή εθνική ομάδα, η χώρα οφείλει να επιτρέπει σε λίγους ή σε κανέναν να έρχεται και να ζει εδώ;’ το 82,7% των ερωτηθέντων συμφωνεί το 2002 (Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, 2004, σελ. 36).

Η Balli αποκαλύπτει ότι η διαδικασία της μετανάστευσης είχε ως αποτέλεσμα το μετασχηματισμό της κοινωνικής θέσης των μεταναστών, με την ομάδα των υψηλόβαθμων στελεχών να παρουσιάζει τη μεγαλύτερη πτώση στην επαγγελματική ιεραρχία¹⁸. Οι επαγγελματίες με πανεπιστημιακή μόρφωση- γιατροί, μηχανικοί, καθηγητές πανεπιστημίου, δάσκαλοι, οικονομολόγοι, δημοσιογράφοι και στρατιωτικοί αξιωματούχοι, ήταν γνωστοί ως 'intelligentsia', διανοούμενοι, και βρίσκονταν στην κορυφή της ιεραρχίας. Μια τέτοια θέση συνδέονταν με υψηλό κύρος και γόητρο καθώς επίσης με διάφορα προνόμια, τα οποία δεν απολάμβαναν τα άλλα δύο στρώματα που αποτελούνταν από την εργατική τάξη και τους αγρότες. Η σύνδεση αυτών με δουλειές χαμηλού επιπέδου τις οποίες οι Έλληνες αρνούσαν να κάνουν¹⁹, επέφερε την απώλεια του υψηλού κύρους που τους παραχωρούσε το προηγούμενο σύστημα. Για τους Έλληνες, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, 'είναι όλοι Αλβανοί' (Balli, 2011).

Τα αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών αποδεικνύουν ότι πράγματι οι μετανάστες απασχολούνται σε χαμηλόμισθες εργασίες ενώ οι μισθοί τους είναι σημαντικά χαμηλότεροι από αυτές των Ελλήνων. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1993 σε τέσσερις νομούς της Βόρειας Ελλάδας, υπολογίστηκε ότι οι μισθοί των μεταναστών προσαρμοσμένοι στην παραγωγικότητα είναι χαμηλότεροι σε σχέση με των Ελλήνων, που διαθέτουν τα ίδια προσόντα (Lianos, Sarris, και Katseli, 1996). Σε μία πιο πρόσφατη μελέτη, οι Drydakis και Vlassis (2007) δείχνουν ότι οι μισθοί των νόμιμων μεταναστών είναι 5-10% χαμηλότεροι από αυτές των Ελλήνων με τα ίδια προσόντα, ενώ των παράνομων μεταναστών φαίνεται να είναι ακόμη χαμηλότεροι. Οι Dermoussis, Giannakopoulos και Zografakis (2006) υποστηρίζουν ότι η κύρια αιτία των παρατηρούμενων διαφορών στους μισθούς οφείλεται στον επαγγελματικό διαχωρισμό μεταξύ γηγενών και μεταναστών και όχι στην άνιση μεταχείριση εντός του ίδιου επαγγέλματος.

Ο κοινωνικός στιγματισμός των Αλβανών παραμένει ένα οξύτατο φαινόμενο στην Ελλάδα. Συνηθισμένοι χαρακτηρισμοί, όπως 'πονηροί, πρωτόγονοι, αναξιόπιστοι', 'επικίνδυνοι' και 'εγκληματίες', αποδίδονται εδώ και χρόνια στους Αλβανούς

¹⁸ Με βάση την έρευνα της Balli (2011), από τους 64 μετανάστες που συμμετείχαν στην έρευνα μόνο τρεις κατάφεραν να αποκτήσουν θέσεις ανάλογες του μορφωτικού τους επιπέδου.

¹⁹ Την ίδια διαπίστωση κάνουν οι Fakiolas and King (1996), Iosifidis and King (1998) και Fakiolas (1999).

(Lazaridis και Winckens, 1999: 648). Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση της εικόνας των Αλβανών και της Αλβανίας. Οι Karllani και Mai (2005) σημειώνουν τρία θέματα που προβάλλουν τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης για τους αλβανούς μετανάστες: αναφέρονται ως ‘εγκληματίες εκ φύσεως’, ‘φτωχοί και υποανάπτυκτο’ ενώ παρουσιάζονται ως ‘εισβολείς’ και ‘παραδοσιακοί εχθροί’, εξαιτίας της εθνικότητας και της θρησκείας τους (Karllani και Mai, 2005).

«Είναι άτιμος λαός, δε μπορούμε να ξεχάσουμε όλα όσα μας έκαναν.. [αναφορά στις εγκληματικές ενέργειες των Αλβανών στις αρχές του `90]» (έρευνα πεδίου)

«Είναι αδιανόητο να υπάρχουν ακόμη και σήμερα τέτοιες αντιλήψεις [...] κι όμως είμαστε πεπεισμένοι ότι δεν πρόκειται να αλλάξουν ποτέ.» (έρευνα πεδίου)

Η επίμονη αντίληψη των ελληνικών αρχών να αντιμετωπίζουν την αλβανική μετανάστευση ως ‘κρίση’ και ως ‘έκτακτη κατάσταση’ συνέβαλε στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και την ταύτιση των Αλβανών με την ‘απειλή’ και τον ‘κίνδυνο’ (King, 2005). Ο Fakiolas (2003) υποστηρίζει ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν προετοιμασμένη να αντιμετωπίσει τη μαζική αλβανική μετανάστευση και τονίζει την ‘απροθυμία’ αυτής να εισαγάγει τις αναγκαίες νομικές και θεσμικές αλλαγές για τη νομιμοποίηση και ενσωμάτωση του μεταναστευτικού πληθυσμού (Fakiolas, 2003· Ronolis και Tragaki, 2006).

Ο κύριος στόχος της ελληνικής κυβέρνησης ήταν να νομιμοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερους παράνομους μετανάστες και να περιορίσει τις ροές παράνομης εισόδου στη χώρα. Το 1998 και το 2001 εφαρμόστηκαν δύο προγράμματα νομιμοποίησης των παράνομων μεταναστών. Έρευνα του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (IOM), το 2005, καταγράφει ότι το 41% και 29% των μεταναστών, αντίστοιχα, κατάφεραν να αποκτήσουν νομικό καθεστώς μέσω των δύο προγραμμάτων, ενώ το υπόλοιπο δείγμα συνέχισε να μένει στην Ελλάδα παράνομα (de Zwager κ.α., 2005).

Η πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης χρησιμοποίησε τη μετανάστευση ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής, καθώς συνέδεσε το φαινόμενο με το ζήτημα της ελληνικής κοινότητας στην Αλβανία. Σύμφωνα με τα λόγια του Έλληνα πρώην Υπουργού

Εξωτερικών ‘όταν [ο Σαλί Μπερίσα] ήθελε να θεσπίσει ένα νέο Σύνταγμα [...] χωρίς να υποχωρήσει από τις πολύ σκληρές απόψεις του, σε σχέση με τον Ελληνισμό της Αλβανίας, αποφασίσαμε να του στείλουμε ως ‘δώρο’ περίπου 150.000 Αλβανούς [αναφέρεται στις επιχειρήσεις ‘σκούπα’ της ελληνικής αστυνομίας]’ (Konidaris, 2005). Οι Nikas και Aspasiος αναφέρουν ότι χιλιάδες Αλβανοί απελάθηκαν στην Αλβανία, ειδικά από τις αρχές μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του `90 (Nikas και Aspasiος, 2011). Ο Ελευθερίου αναφέρει ότι οι απελάσεις από τις επιχειρήσεις της αστυνομίας το διάστημα 1991-2003 ανέρχονταν σε 2.500.000 εκ των οποίων οι 2.000.000 ήταν Αλβανοί (Ελευθερίου, 2009).

Η μεταναστευτική πολιτική βασίζεται στη διάκριση σε δύο κατηγορίες αλλοδαπών: τους ομογενείς, που έχουν ελληνική καταγωγή, και τους αλλογενείς, που περιλαμβάνει τα άτομα με οποιαδήποτε άλλη καταγωγή²⁰. Ωστόσο, οι Baldwin-Edwards και Apostolatos (2009) υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει συνεκτική πολιτική ενσωμάτωσης για τους ομογενείς, καθώς η Ελλάδα έχει ευνοήσει τη χρήση του εν λόγω ‘status’ για ‘αλτρωτισμό’ ή ‘μεροληπτικές πρακτικές’ σε διαφορετικές ομάδες ομογενών (Baldwin-Edwards και Apostolatos, 2009).

Οι Triandafyllidou και Veikou (2002) αναπτύσσουν την έννοια της ‘ιεραρχίας της ελληνικότητας’ που σχετίζεται με τη λογική της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Όπως επισημαίνουν, πρώτοι στην ιεραρχία μετά από τους Έλληνες βρίσκονται οι Πόντιοι, μέλη της ελληνικής διασποράς στους οποίους παραχωρούνται πλήρες καθεστώς ιθαγένειας και άλλα προνόμια που διευκολύνουν την ενσωμάτωσή τους στην Ελλάδα²¹. Μετά τους Πόντιους ακολουθούν οι Ελληνο-Αλβανοί της Βορείου Ηπείρου, οι οποίοι αναγνωρίζονται για την ελληνικότητα τους από τον ελληνικό πληθυσμό, ωστόσο αρχικά δεν είχαν δικαίωμα ελληνικής ιθαγένειας²², και στην κατώτατη βαθμίδα

²⁰ Για μία εμπειρισταωμένη ανάλυση της θέσης των εθνικών μειονοτήτων στο ελληνικό δίκαιο ιθαγένειας και τις κυβερνητικές πρακτικές, με βάση το διαχωριστικό παράγοντα της διχοτομίας μεταξύ ομογενών και αλλογενών Ελλήνων πολιτών, βλ. Sitaropoulos, N. (2004), Freedom of Movement and the Right to a Nationality v. Ethnic Minorities, *European Journal of Migration and Law*, 6(3), 205-223.

²¹ Οι Baldwin-Edwards και Apostolatos (2009) σχολιάζουν την πολιτική σκοπιμότητα της χορήγησης υπηκοότητας στους ομογενείς από τον Πόντο.

²² Το 2001, στη θέση της ελληνικής υπηκοότητας, δόθηκε στους ομογενείς από την Αλβανία μία ειδική κάρτα, που παρείχε τη δυνατότητα παραμονής στη χώρα έως τρία χρόνια. Το 2006, οι κάρτες αυτές αποσύρθηκαν και έκτοτε έχουν δικαίωμα να υποβάλλουν αίτηση για ελληνική ιθαγένεια (Baldwin-Edwards και Apostolatos, 2009).

της ιεραρχίας κατατάσσονται οι Αλβανοί, οι οποίοι συχνά συνδέονται, με τους Τούρκους, ως μουσουλμάνοι, και με τον κομμουνισμό.

«.. έχουν κάτι που δε μπορείς να το εξηγήσεις· κάτι σκοτεινό, που συνδέεται σίγουρα με τη μακρά περίοδο [του κομμουνισμού] που πέρασαν [...] όσο και να τους προσεγγίσεις, νιώθεις πάντα ότι κάτι κρύβουν...» (έρευνα πεδίου)

Οι πολιτικές για τη διαχείριση της μετανάστευσης, όπως επισημαίνουν οι Lyberaki και Maroukis (2005), επιδρούν στην ενσωμάτωση ή τον αποκλεισμό των μεταναστών και μέσω αυτών αναδύεται ο τρόπος με τον οποίο ο κοινωνικός χώρος εδαφικοποιείται (territorialize), αποκτά δηλαδή νόημα, νομιμοποιείται και γίνεται διακριτός. Η κατανόηση του σχηματισμού αυτών των κοινωνικών πρακτικών αποτελεί προϋπόθεση για ουσιαστικές συστάσεις πολιτικής, ικανές να οδηγήσουν σε λειτουργικά και ασφαλή σύνορα που συμβάλλουν στην οικονομική ευημερία (Lyberaki και Maroukis, 2005).

3.2.2 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

Η δημιουργία του διεθνούς συνόρου μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας και η δυναμική εξέλιξη του χαρακτήρα του στο χρόνο, είχε ως αποτέλεσμα την αναδιοργάνωση ή επαναδιαπραγμάτευση των εθνοτικών σχέσεων και των συμβολικών συνόρων στη διασυνοριακή περιοχή. Μία ‘διπλή διαδικασία’ διαγράφεται στο χώρο και στο χρόνο, όπως επισημαίνει ο de Rapper (2007), που έχει οδηγήσει από τη μία, σε μεγαλύτερη διαπερατότητα του κρατικού συνόρου, και από την άλλη, σε ενίσχυση των συμβολικών συνόρων μεταξύ των τοπικών κοινωνιών. Για το λόγο αυτό, γίνεται μία σαφής διάκριση μεταξύ του κρατικού συνόρου από τη μία μεριά, το οποίο εγγράφεται σε διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα δύο διαφορετικά πολιτικά εδάφη, Ελλάδα και Αλβανία, και του εθνοτικού συνόρου από την άλλη μεριά, το οποίο συνδέεται με τα θρησκευτικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά που προσδίδουν σε κάποιον την ταυτότητα ‘Αλβανός’ ή ‘Έλληνας’ (de Rapper 2004, 2007).

Η διπλή αυτή διαδικασία συνδέεται με διάφορες πτυχές των κοινωνικών σχέσεων, από τις οποίες η μετανάστευση είναι ίσως η πιο σημαντική. Οι αναπαραστάσεις καθώς και οι πρακτικές της μετανάστευσης αποκαλύπτουν διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις τοπικές κοινωνίες. Δύο αμφιλεγόμενα ζητήματα, που σχετίζονται με τη μετανάστευση,

ενισχύουν τον κοινωνικό κατακερματισμό σε τοπικό επίπεδο· το πρώτο, αφορά στην εδαφική διαμάχη για τη 'Βόρεια Ήπειρο' και το δεύτερο, άμεσα συνδεδεμένο με το πρώτο, στο κοινωνικό 'status' και τα δικαιώματα της ελληνικής μειονότητας στην Ελλάδα (de Rapper 2002a, 2007).

Οι μετανάστες από την Αλβανία, παρότι είναι όλοι Αλβανοί πολίτες, όταν κάνουν αίτηση για βίζα, πρέπει να εμπίπτουν σε μία από τις δύο κατηγορίες, 'Ομογενείς' ή 'Άλλοι'. Ωστόσο, η απουσία επίσημου ορισμού στην ελληνική νομοθεσία της κατηγορίας 'Ομογενείς' έχει προσφέρει στο ελληνικό κράτος την ευρεία διακριτική ευχέρεια, που ισοδυναμεί, στην πραγματικότητα, με αυθαιρεσία, στον τομέα της ιθαγένειας, και, κατά συνέπεια, στην πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές (Baldwin-Edwards και Apostolatu, 2009).

Ο de Rapper (2007) υποστηρίζει ότι σχηματίζεται μία 'ξεκάθαρη ιεραρχία'. Στην κορυφή της ιεραρχίας βρίσκονται οι Έλληνες της Αλβανίας, τα μέλη της ελληνικής μειονότητας. Στη δεύτερη θέση βρίσκονται οι Αρομανοί (Βλάχοι), οι περισσότεροι εκ των οποίων προέρχονται από την ελληνική πλευρά των συνόρων και ως εκ τούτου αναγνωρίζονται ως ομογενείς, παρότι, όταν βρίσκονται στην Αλβανία, προασπίζουν μία δική τους, ξεχωριστή ταυτότητα. Οι ορθόδοξοι Αλβανοί θεωρούνται ότι βρίσκονται κοντά στην ελληνική μειονότητα και η σχέση αυτή ενισχύεται από τους μεικτούς γάμους ορθόδοξων Ελλήνων και Αλβανών. Οι Μουσουλμάνοι τοποθετούνται στην τελευταία θέση της ιεραρχίας και, κατά συνέπεια, ο μόνος τρόπος για να εισέλθουν στην κατηγορία των ομογενών είναι να εξαπατήσουν τις αρχές (de Rapper, 2007). Οι διάφορες ομάδες, όπως προκύπτει, τοποθετούνται με βάση την απόσταση και την εγγύτητα από το σύνορο, την Ελλάδα και την Ελληνική μειονότητα. Το σύνορο, ως εκ τούτου, δεν είναι παρά η φυσική, υλική απεικόνιση της οριοθέτησης που η κοινωνία επιβάλλει σε πολιτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό επίπεδο.

Δεδομένης της αμφισημίας του όρου 'ελληνική μειονότητα', η χρήση αυτού γίνεται συχνά με ελαστικό τρόπο για να καλύψει ένα ευρύ φάσμα μεταναστών από την Αλβανία. Η ασάφεια των κριτηρίων και των διαδικασιών ταυτοποίησης, σε συνδυασμό με τη συγκρότηση πελατειακών δικτύων γύρω από συλλόγους που διαχειρίζονται τις αναγκαίες πιστοποιήσεις, οδήγησε πολλούς 'μη δικαιούχους' να διεκδικήσουν την κατάταξή τους στους 'Βορειοηπειρώτες' και να επωφεληθούν από όσα πλεονεκτήματα επιφέρει η θέση αυτή (Παπαταξιάρχης, 2006: 64). Το αποτέλεσμα αυτής της

διαδικασίας είναι η εμφάνιση ενός ‘φαινομένου διπλής ταυτότητας’²³. Αλβανοί μουσουλμάνοι, κυρίως από το Δεβόλ και τη Λαμπίρια ή Λιαπουριά (Laberie), επιλέγουν ένα χριστιανικό όνομα- το οποίο ονομάζουν ‘το ελληνικό όνομα’, εκδίδουν πλαστά έγγραφα, στα οποία δηλώνουν ότι έχουν ελληνική καταγωγή, και παρουσιάζονται ως ‘Βορειοηπειρώτες’²⁴, προκειμένου να διαβούν το σύνορο (de Rapper, 2004).

‘Σε μια κοινωνία, στην οποία ο προσδιορισμός της ταυτότητας παρουσιάζεται ως απόλυτη προϋπόθεση για τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας, ο μοναδικός λόγος ύπαρξης του συνόρου είναι η διάβασή του· ή, πράγμα που είναι το ίδιο, η συγκρότηση της ταυτότητας και της ετερότητας μέσω, ακριβώς, της ύπαρξής του’ (Νικολαΐδου, 1999). Γι’ αυτό, οι διαβάσεις του συνόρου πρέπει να κατανοηθούν ως ‘rites de passage’, διαβατήριες τελετές κατά τη διάρκεια των οποίων οι συμμετέχοντες βρίσκονται σε μία ρευστή και οριακή (liminal) κατάσταση, που συχνά οδηγεί στο μετασχηματισμό της κατάστασης της ύπαρξής τους (Donnan και Wilson, 2001: 66· Amoore και Hall, 2010).

Οι μετανάστες που διασχίζουν τα σύνορα με βάση τις τοπικές αναπαραστάσεις κατοίκων της Αλβανίας, χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη, εντάσσονται οι μετανάστες που κατοικούν στο νότιο τμήμα της Αλβανίας, κυρίως στην περιοχή του Δεβόλ (Devoll) και σχετίζονται άμεσα με το σύνορο, ενώ στη δεύτερη ανήκουν οι μετανάστες από άλλες περιοχές της Αλβανίας. Για την πρώτη κατηγορία δεν υπάρχει ειδικό όνομα· οι άνθρωποι αναφέρονται σε αυτούς λέγοντας απλά: ‘είναι στην Ελλάδα, δουλεύει εκεί’. Αντίθετα, οι μετανάστες της δεύτερης κατηγορίας αναφέρονται πάντα με την ονομασία ‘πρόσφυγας’ (refugiat)· η λέξη αυτή προέρχεται από την ιταλική ‘rifugiato’ και εισήχθη στην αλβανική γλώσσα στις αρχές του ‘90, όταν πραγματοποιήθηκε η μαζική έξοδος μεταναστών προς την Ιταλία. Στην περιοχή του Δεβόλ, η ονομασία ‘πρόσφυγας’ σημαίνει αυτόματα ‘ξένος’ και αντιμετωπίζεται ως

²³ Μέχρι το 1997, το φαινόμενο αυτό αναπτύχθηκε, χάρη στον εποχικό χαρακτήρα της μετανάστευσης. Οι μετανάστες διέμεναν το μισό χρόνο στην Ελλάδα σε συγγενείς ή φίλους και τον άλλο μισό στην Αλβανία με τις οικογένειές τους (de Rapper, 2004).

²⁴ Σύμφωνα με Baldwin-Edwards and Apostolatou (2009), πάνω από 200.000 ειδικά δελτία ταυτότητας εκδόθηκαν σε ‘ομογενείς’ από την Αλβανία, αριθμός που υπερβαίνει τον αριθμό των Ελληνο-Αλβανών που κατοικούν στη νότια Αλβανία.

απειλή από τους κατοίκους της περιοχής (de Rapper, 2002a).

Η διάκριση σε δύο κατηγορίες μεταναστών αποκτά μεγαλύτερο νόημα, όταν εξετάζεται υπό το πρίσμα της ετερότητας, μεταξύ Βορρά και Νότου, που αποτυπώνεται στον εθνικό χώρο της Αλβανίας. Οι εθνοτικές και πολιτικές διαφορές αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία αναπτύχθηκαν τα διακριτά κοινωνικά περιβάλλοντα τα οποία, παράλληλα με το ενδιαφέρον που έχουν αυτά καθ' αυτά, είναι σημαντικά λόγω της δυνατότητάς τους να διαμορφώνουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές των κατοίκων. Με βάση την άποψη των κατοίκων του Δεβόλ, όπως αναλύεται από τον de Rapper (2002a, 2002b, 2008), οι κάτοικοι του Βορρά έχουν 'κακή φήμη', συνδέονται με τη 'φτώχεια' και τη 'βία', και θεωρούνται 'πολιτισμικά οπισθοδρομικοί'. Αντίθετα, ο πληθυσμός του Νότου ταυτίζεται με τον 'πλούτο' και τον 'πολιτισμό'. Στο πλαίσιο της μετανάστευσης, αυτοί που προέρχονται από το Βορρά 'δεν είναι καλοί εργάτες' στην Ελλάδα και 'έχουν την τάση να κλέβουν', ενώ οι μετανάστες από το Νότο είναι 'πιστοί', 'εργατικοί' και έχουν 'μεγάλη περηφάνια' και 'αυτοεκτίμηση'. Όπως γίνεται σαφές, οι αντιλήψεις για τους 'πρόσφυγες' αντανακλούν τις αναπαραστάσεις του 'εαυτού' και του 'άλλου' στον άξονα Βορρά-Νότου.

Ο ίδιος διαχωρισμός αναδύεται τόσο στις αναπαραστάσεις των κατοίκων του Δεβόλ, όσο και σε αυτές των κατοίκων της Καστοριάς. Οι μετανάστες από τη νότια Αλβανία αποκαλούνται συχνά 'δικοί μας Αλβανοί'. Η εξοικείωση αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι οι μετανάστες από το νότιο τμήμα της Αλβανίας μετακινήθηκαν νωρίτερα προς την Καστοριά, κυρίως για εποχική εργασία στα χωριά νότια της γραμμής Ιεροπηγής-Καστοριάς και βόρεια της γραμμής Νεστορίου-Καστοριάς.

«Δουλεύουν αρκετοί στο χωριό [Διποταμία]. Άλλοι πηγαινοέρχονται, γιατί τα σπίτια τους είναι απέναντι, και άλλοι μένουν στο χωριό, μέχρι να τελειώσει η δουλειά [...] Εύκολα μπορείς να διακρίνεις από που προέρχεται ο καθένας τους [...] αυτοί που κατάγονται από το νότο [αναφορά στους Αλβανούς που προέρχονται από τη νότια Αλβανία] είναι πιο συμπαθητικοί, μπορείς να τους εμπιστευτείς πιο εύκολα» (έρευνα πεδίου)

Το γεγονός ότι ο ελληνικός πληθυσμός συμφωνεί με το διαχωρισμό που προβάλλεται, λαμβάνεται από τους κατοίκους του Δεβόλ ως απόδειξη της δικής τους ανωτερότητας. Μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί ότι η ταυτότητα διαμορφώνεται από την αλληλεπίδραση

πολλών θέσεων υποκειμένων. Σε μεγάλο βαθμό βέβαια οι απόψεις διαμορφώνονται επίσης από την προσωπικότητα των ατόμων και τις εμπειρίες της ζωής τους. Όλα αυτά συνδυάζονται για να διαμορφώσουν την υποκειμενικότητα- ή ακριβέστερα τις υποκειμενικότητες, καθώς μεταβάλλονται συνεχώς (Κnox και Pinch, 2009:102).

Οι υποκειμενικότητες θεμελιώνονται σε κοινωνικές σχέσεις και άμεσες εμπειρίες που είναι γεωγραφικά προσδιορισμένες. Συγκροτούνται επίσης σε στενή συνάρτηση με τους χώρους που άλλα 'έλλογα υποκειμένα' καταλαμβάνουν, πράγμα που σημαίνει ότι ο 'εαυτός' δομείται, ως ένα βαθμό, από τους άλλους. Όπως επισημαίνει ο Sayer (1989: 211), 'το ποιος είσαι δεν εξαρτάται μόνο από το τι κατέχεις, ή και από το πώς κατανοείς τον εαυτό σου, αλλά και από το πώς οι άλλοι σχετίζονται μ' εσένα, από το πώς αυτοί κατανοούν τον εαυτό τους αλλά και εσένα' (Κnox και Pinch, 2009:285).

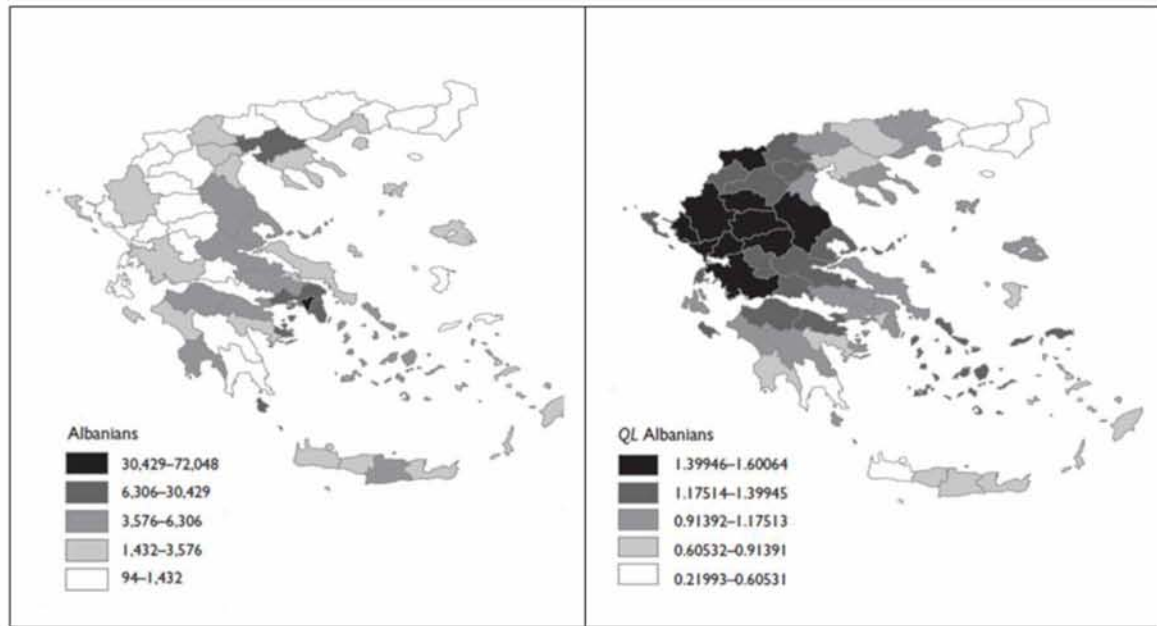
Η μετανάστευση φαίνεται να είναι ένα ζήτημα διαπραγμάτευσης της ταυτότητας, όχι μόνο για τους μετανάστες που διασχίζουν τα σύνορα και μεταβαίνουν στην Ελλάδα, αλλά εν γένει για όλους τους Αλβανούς που συνεχίζουν να διαμένουν στον τόπο τους. Η μετανάστευση σε μία χριστιανική χώρα έφερε ξανά στην επιφάνεια τον έντονο διαχωρισμό μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων στο τοπικό επίπεδο της Αλβανίας (de Rapper, 2007). Η σημασία του να είναι κανείς Χριστιανός ή Μουσουλμάνος αναδεικνύεται, στις αρχές του '90, ιδιαίτερα σημαντική για την κατασκευή της ταυτότητας του 'εαυτού' και του 'άλλου' (de Rapper, 2008). Το γεγονός αυτό έρχεται σε αντίθεση με την επίσημη θέση του κράτους της Αλβανίας, που προασπίζει το 'μύθο της αδιαφορίας των Αλβανών προς την θρησκεία' (Malcolm, 1999· όπως αναφέρεται από Καπλάνι, 2002) και το 'δόγμα της εθνικής ενότητας' ενάντια στη θρησκευτική διαφοροποίηση (de Rapper, 2002b). Από την παραπάνω ανάλυση, φαίνεται ότι αναδύονται νέες φόρμες διαχωρισμού που δίνουν ένα νέο νόημα στις προϋπάρχουσες γραμμές, στο πλαίσιο της μετανάστευσης.

3.2.3 ΟΙ ΧΩΡΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΟ ΧΩΡΟ

Οι Rovolis και Tragaki (2006) παρουσιάζουν τη γεωγραφική κατανομή των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, κάνοντας μία σαφή διάκριση μεταξύ του συνολικού αριθμού μεταναστών και των οικονομικών μεταναστών. Η ανάλυσή τους επικεντρώνεται σε μία συγκεκριμένη υποομάδα του μεταναστευτικού πληθυσμού, των εργαζόμενων μεταναστών, που αναφέρονται ως ‘οικονομικοί μετανάστες’ και αποτελούν την πλειονότητα των αλλοδαπών εργαζομένων που διαμένουν στην Ελλάδα. Η γεωγραφική κατανομή των Αλβανών μεταναστών σε απόλυτους αριθμούς ακολουθεί σε γενικές γραμμές την κατανομή του ελληνικού πληθυσμού, ενώ οι συντελεστές συμμετοχής (Location Quotient)- που συγκρίνουν την τοπική παρουσία μεταναστών εργατών σε σχέση με το εθνικό επίπεδο, δείχνουν ότι η σχετική παρουσία των Αλβανών είναι εντονότερη στις περιοχές της Ελλάδας κοντά στο σύνορο με την Αλβανία και στη δυτική και κεντρική Ελλάδα (Rovolis και Tragaki, 2006).

Η γεωγραφική κατανομή των οικονομικών μεταναστών συνδέεται με την έντονη ανάπτυξη που παρουσιάζουν οι περιοχές αυτές στους τομείς της γεωργίας, της μεταποίησης και των κατασκευών. Οι εισροές των μεταναστών στον οικονομικό τομέα των κατασκευών και ακόμη περισσότερο της γεωργίας ήταν ζωτικής σημασίας, όπως επισημαίνουν οι Kasimis και Papadopoulos (2005). Οι μετανάστες συνέβαλαν καθοριστικά στη γεωργική και αγροτική αναδιάρθρωση της υπαίθρου. Ο ρόλος τους στην ‘επιβίωση’, την ‘επέκταση’ και τον ‘εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων’ ήταν ιδιαίτερα σημαντικός, ειδικά για τις μεγάλου μεγέθους γεωργικές εκμεταλλεύσεις και τη βιομηχανία μεταποίησης. Επιπλέον, η εγκατάσταση των μεταναστών συνέβαλε στη σχετική διατήρηση του πληθυσμού της υπαίθρου παρά την τάση μετακίνησης των Ελλήνων προς τις μεγάλες αστικές περιοχές (Kasimis και Papadopoulos, 2005).

Χάρτης 1 Γεωγραφική κατανομή Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, βάση απόλυτων αριθμών και συντελεστών συμμετοχής (QL)

Πηγή: Rovolis και Tragaki, (2006).

Η δυναμική διαδικασία της μετανάστευσης φαίνεται να έχει συμβάλει στον οικονομικό ρόλο που ανέπτυξαν οι περιοχές της Αλβανίας που βρίσκονται κοντά στο σύνορο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιοχή Δεβόλ, στο νοτιοανατολικό τμήμα της χώρας (de Rapper, 1997). Σε αντίθεση με το δυναμικό ρόλο του Δεβόλ, το νοτιοδυτικό τμήμα της Αλβανίας στα μέσα του `90 παρουσίαζε εικόνα παρακμής, εξαιτίας της μαζικής εξόδου πληθυσμού. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι μειονοτικές περιοχές, μετά το 1997, εγκαταλείφθηκαν, με αποτέλεσμα το 2010 οι Έλληνες στο νότιο τμήμα της Αλβανίας να μη υπερβαίνουν τις 15.000²⁵ (Τζίμας, 2010: 231).

Πριν το άνοιγμα των συνόρων, το Δεβόλ ήταν μία από τις πιο απομονωμένες περιοχές της Αλβανίας που διατηρούσε ισχυρούς δεσμούς με το κέντρο του κράτους. Η εικόνα των δυνάμεων του στρατού και της αστυνομίας στο Δεβόλ- ως παραμεθόριος περιοχή, ήταν ιδιαίτερα έντονη· τα αδιαπέραστα σύνορα είχαν ενισχυθεί με συρματοπλέγμα και η αστυνομία επιτηρούσε τα χωριά, προκειμένου να αποτραπεί κάθε απόπειρα απόδρασης προς την Ελλάδα (de Rapper, 1997).

²⁵ Στην απογραφή του 1989 καταμετρήθηκαν 58.000 Έλληνες (Τζίμας, 2010).

Με το άνοιγμα των συνόρων, η πόλη Μπίλιστα (Bilisht), που βρίσκεται στο δρόμο που ενώνει την κεντρική Αλβανία και την Κορυτσά με το συνοριακό σταθμό της Κρυσταλλοπηγής, μετατράπηκε σε ‘πύλη’ εξόδου προς την Ελλάδα και προσωρινός τόπος συνάντησης μελλοντικών μεταναστών. Προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες διαμονής και εστίασης των μεταναστών, δημιουργήθηκαν λίγα ξενοδοχεία στην πόλη καθώς και μικρά σημεία εστίασης κατά μήκος του κεντρικού δρόμου. Παράλληλα, αναπτύχθηκαν ‘γραφεία συναλλάγματος’, τα οποία ωστόσο λειτουργούσαν άτυπα, καθώς οι συναλλαγές πραγματοποιούνταν κυρίως στην κεντρική πλατεία, όπου συγκεντρώνονταν οι μετανάστες. Τα οικονομικά οφέλη που συνδέονταν με τη λειτουργία του συνοριακού σταθμού²⁶, συνέβαλαν στη δημιουργία της περιφέρειας Δεβόλ (district Devoll) με διοικητικό κέντρο τη Μπίλιστα, το 1992, ενώ νωρίτερα ανήκε στην περιφέρεια της Κορυτσάς (district Korce) (de Rapper, 2002a). Από την παραπάνω ανάλυση, φαίνεται ότι αναπτύσσεται μια δυναμική, διαλεκτική σχέση ανάμεσα σε ένα παροδικό γεγονός, αυτό της μετανάστευσης, και των επιμέρους παραγόντων που επιδρούν, αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν το διασυνοριακό χώρο (Ελευθερίου, 2009).

²⁶ Ο de Rapper, (2002a) επισημαίνει ανάμεσα στα οικονομικά οφέλη, ‘δωροδοκίες’ και ‘παρανομες δραστηριότητες’.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Η διασυνοριακή συνεργασία συνήθως εξετάζεται από οικονομική ή πολιτική άποψη, με αποτέλεσμα οι πολιτισμικές και κοινωνικές πτυχές των συνόρων να παραβλέπονται. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια προσπάθεια κατανόησης των τοπικών πλαισίων μέσα στα οποία εκδηλώνεται η ανθρώπινη συμπεριφορά γύρω από το σύνορο. Για το λόγο αυτό, χρησιμοποιείται η συγκειμενική προσέγγιση (contextual approach)²⁷, η οποία αναζητά να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι επηρεάζονται από, ενώ την ίδια στιγμή δημιουργούν, αυτά τα συγκείμενα.

Σε θεσμικό επίπεδο, η διασυνοριακή συνεργασία νοείται ως διακρατική συνεργασία δύο ή περισσότερων κρατών που αποσκοπεί στην εξάλειψη των εμποδίων, που προκαλούνται από πολιτικά σύνορα, και στη θέσπιση κοινών κανόνων. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θέτει ως στόχο την ‘πολιτική ενότητα’, την ‘οικονομική ανάπτυξη’ και τη ‘συνοχή’, αλλά δεν προωθεί τη δημιουργία κοινοτήτων κατά μήκος των συνόρων ή τουλάχιστον τις τοπικές αλληλεπιδράσεις (Struver, 2002). Η συνεργασία βάσει ευρωπαϊκών προγραμμάτων μπορεί να υποστηρίζει την ιδέα της κατάργησης των συνόρων, ωστόσο στην πράξη η κατάσταση είναι πιο σύνθετη.

Μία πιο προσεκτική ματιά στις πρακτικές και τις αντιλήψεις των τοπικών φορέων δείχνει ότι διάφορα αόρατα σύνορα συνεχίζουν να εκδηλώνονται και να οργανώνουν τις κινήσεις των ανθρώπων στο χώρο. Το έθνος, όπως υποστηρίζει ο Edensor (2002), εξακολουθεί να αποτελεί ένα κυρίαρχο χωρικό πλαίσιο που κατευθύνει ασυνείδητα τις ανθρώπινες πρακτικές. Είναι αυτή η ‘δομική δύναμη’ του εθνικού ‘habitus’ που, σύμφωνα με τους Velde και Houtum (2004), διαμορφώνει την ‘ανθρώπινη λογική’ και δημιουργεί μια ‘νοητική απόσταση’ από την άλλη πλευρά του κοινωνικά κατασκευασμένου συνόρου.

Η αφηγηματική ανάλυση έχει ως στόχο να εξετάσει πώς τα εθνικά σύνορα επηρεάζουν

²⁷ Η συγκειμενική προσέγγιση (contextual approach) προτείνεται από τον Paasi (2003, 2005) και χρησιμοποιείται από τους Paasi και Prokkola (2008) για τη μελέτη του συνόρου μεταξύ Φινλανδίας και Ρωσίας.

τις καθημερινές πρακτικές, καθώς επίσης να εντοπίσει τις κοινωνικές νόρμες που δομούν την τοπική διασυνοριακή συνεργασία και να κατανοήσει τους τρόπους με τους οποίους οι εθνικές και τοπικές ταυτότητες συνδέονται με το σύνορο (Paasi και Prokkola, 2008). Η μεθοδολογία που εφαρμόζεται- προτείνεται από την Struver (2005b), αντιλαμβάνεται τα σύνορα τόσο ως αναπαραστάσεις του χώρου όσο και ως χώρους αναπαράστασης. Σε αυτό το πλαίσιο, προσπαθεί από τη μία πλευρά να κατανοήσει τις αφηγήσεις και τις εικόνες και από την άλλη, τις νοητικές κατασκευές, όπως φαντασιακά τοπία και συμβολικές δομές, που πλάθουν νέα νοήματα ή δυνατότητες για χωρικές πρακτικές

4.1. Η ΔΙΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΓΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΑΛΒΑΝΙΑ: ΑΝΑΣΤΑΛΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Με βάση την αφηγηματική ανάλυση των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν, γίνεται προσπάθεια να εξεταστούν οι παράγοντες που λειτουργούν ως εμπόδια στη διασυνοριακή οικονομική συνεργασία και διαμορφώνουν ένα αίσθημα ‘αδιαφορίας’ (Struver, 2002, 2005a· Houtum και Velde, 2004) προς την άλλη πλευρά του συνόρου. Έμφαση δίνεται στα ερωτήματα ‘γιατί’ και ‘πώς’ τα σύνορα συνεχίζουν να επιδρούν τόσο σημαντικά στις αντιλήψεις και τις πρακτικές των κατοίκων. Προκειμένου να δοθεί απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα, είναι απαραίτητο να ληφθεί υπόψη μια εννοιολόγηση του κοινωνικού δρώντος που έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή οικονομική γεωγραφία και την ανάλυση κόστους-οφέλους που υιοθετεί ‘μη οικονομικές διαδικασίες’ είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη, όχι ως ‘ανεξάρτητες και από-πολιτικοποιημένες έννοιες αλλά ως χαρακτηριστικά ατόμων και ομάδων που βρίσκονται σε διαπάλη’ (Hatjimichalis, 2006). Σε αυτό το πλαίσιο, αναπτύσσονται τρεις παράγοντες που αναδεικνύονται ως τα πιο σημαντικά εμπόδια στην ανάπτυξη διασυνοριακής συνεργασίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μεγάλο μέρος που καλύπτει η ανάλυση επάνω στο μεταποιητικό κλάδο δικαιολογείται από το γεγονός ότι η γουνοποιία αποτελεί τον κυρίαρχο κλάδο της τοπικής οικονομίας.

4.1.1 Η ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΟ ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΟ ΚΛΑΔΟ

Αυτό που ίσως χαρακτηρίζει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο το παραγωγικό σύστημα της Καστοριάς, είναι η ταύτισή του με τη ‘ρουτίνα της καθημερινής ζωής’, το ‘habitus’ του Bourdieu (1977). Η επανάληψη των καθημερινών, εβδομαδιαίων και ετήσιων ρουτίνων συνιστά μία σφαίρα της ‘κοινής λογικής’ πάνω στην οποία, δομείται η κουλτούρα και η ταυτότητα ενός τόπου (Hall, 1996: 439). Η καθημερινή ζωή συλλαμβάνεται με τη βοήθεια της έννοιας που ο Raymond Williams ονόμασε ‘δομή της αίσθησης’ (structure of feeling)· η αίσθηση αυτή αναδύεται μέσα από ‘τα πιο ευαίσθητα και λιγότερο απτά τμήματα των δραστηριοτήτων μας’ (Williams, 1961: 63) και ‘παράγει μία συλλογική οπτική του κόσμου’ (Ley, 1983: 203). Η βάση για τη συλλογική δομή της αίσθησης είναι η διυποκειμενικότητα: ‘κοινά νοήματα που προκύπτουν από τη βιωμένη εμπειρία της καθημερινής ζωής’ (Knox και Pinch, 2009: 350).

Οι κοινές συνήθειες οργανώνουν τις ζωές των ατόμων σε ομάδες, διαμορφώνοντας μια πολιτισμική κοινότητα, οργανωμένη από άτομα που αναπαράγουν στο χώρο ‘γνωστές κινήσεις’ (Frykman και Löfgren, 1996: 10-11· όπως αναφέρεται από Edensor, 2006). Αυτές οι επαναλαμβανόμενες πρακτικές και εμπειρίες ‘εντοπίζουν’ τα άτομα σε σταθερά δίκτυα σχέσεων, παράγοντας συλλογικές παραδοχές, αυτό που ο Herzfeld ονομάζει ‘πολιτισμική οικειότητα’. Οι συγγενείς και οι φίλοι συνήθως μοιράζονται τις καθημερινές ρουτίνες και αυτά τα ‘γνωστά δομικά στοιχεία του σώματος, της οικογένειας και της συγγένειας’ αποτελούν τη βάση για μια ευρύτερη αίσθηση του ανήκειν (Herzfeld, 1997: 5-6· όπως αναφέρεται από Edensor, 2006).

Η γουνοποιία στηρίζεται στην ιστορική ειδικευση του πληθυσμού που διατηρήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα (longue durée κατά τον Braudel). Η ανάπτυξη του γουνοποιητικού κλάδου βασίστηκε στην αξιοποίηση του ‘χορδά’, των ‘αποκομμάτων’- γούνινα υποπροϊόντα της επεξεργασίας των γουνοδερμάτων κατά τη μεταποίησή τους σε γούνινο ένδυμα. Οι παραγωγοί της Καστοριάς, χρησιμοποιώντας ως πρώτη ύλη τα ‘αποκόμματα’, έθεσαν τη βάση για την ανάπτυξη μιας καινοτόμου παραγωγικής δραστηριότητας που επέφερε υψηλά κέρδη, καθώς το κόστος των υποπροϊόντων ήταν ελάχιστο. Το 1987 η Καστοριά έλεγχε το 10% του παγκόσμιου εμπορίου γούνας και το 90% της παγκόσμιας παραγωγής γούνινων ενδυμάτων από ‘αποκόμματα’, ενώ αντιπροσώπευε το 12% του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών, φτάνοντας τα 150 εκατ.

δολάρια (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997). Επιπλέον, το επίπεδο των κατά κεφαλήν ιδιωτικών καταθέσεων για το έτος 1987 ξεπερνούσε κατά 41% τον εθνικό μέσο όρο (Βουλουδάκης και Πανουργιάς, 1987· όπως αναφέρεται από Βαΐου και Χατζημιχάλη, 1997).

Η δυναμική παραγωγή και η μεγάλη εξαγωγική δραστηριότητα του γουνοποιητικού κλάδου της Καστοριάς στηρίχτηκε σε μικρές και ελάχιστες μεγάλες επιχειρήσεις. Η ένταση των επιχειρήσεων σε συνδυασμό με την τοπική παράδοση και το γεωγραφικό και κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας επιτρέπει τον όρο 'περιοχή-βιομηχανικό σύστημα'²⁸ (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997). Η Καστοριά αποτέλεσε μία από τις λίγες περιοχές στην Ελλάδα, συγκρίσιμη με αντίστοιχες περιοχές-βιομηχανικά συστήματα της Τρίτης Ιταλίας (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997· Hatzimichalis, 2004· Hatzimichalis, 2011).

Ο γουνοποιητικός κλάδος μετά το 1987 υπέστη έντονη κρίση παγκοσμίως, ωστόσο η αξία των εξαγωγών της Καστοριάς παρουσίασε σταθερή άνοδο μέχρι το 1992, οπότε τα αποτελέσματα της κρίσης άρχισαν να εμφανίζονται και στην Καστοριά. Το ενδιαφέρον της ζήτησης, στράφηκε σε 'μονοκόμματα' γούνινα ενδύματα, με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος της τοπικής παραγωγής να μένει αδιάθετο. Πολλές επιχειρήσεις, αδυνατώντας να προσαρμοστούν στη νέα ζήτηση, άρχισαν να δουλεύουν αποκλειστικά 'φασόν'²⁹ στο γούνινο ένδυμα για ξένες επιχειρήσεις, ενώ άλλες προσπάθησαν να προσεγγίσουν νέες αγορές για τη διάθεση των προϊόντων τους (Μουτζούκου, 2009).

Στο διάστημα μεταξύ 1992-1998 η ρωσική ζήτηση καταφέρνει να απορροφήσει την τοπική παραγωγή, με αποτέλεσμα την αναστροφή του αρνητικού κλίματος της προηγούμενης περιόδου. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί το ζήτημα των ταξιδιωτικών πρακτόρων που έπληξε αρκετές επιχειρήσεις, στην προσπάθεια μεγιστοποίησης των κερδών τους. Πρόκειται για τα λεγόμενα 'καμάκια' - ταξιδιωτικοί πράκτορες που

²⁸ Ο όρος του Garofoli (1983) 'περιοχή-βιομηχανικό σύστημα', που επιλέγεται από τους Βαΐου και Χατζημιχάλη (1997), θεωρείται καλύτερος σε σχέση με τον όρο 'βιομηχανική περιοχή' ή 'βιομηχανική γειτονιά', που εισήγαγε ο Marshall στις αρχές του αιώνα και χρησιμοποιήθηκε ευρέως στην Ελλάδα.

²⁹ Ο όρος φασόν προέρχεται από το γαλλικό ρήμα *façonner*: κάνω, διαμορφώνω. Στην Ελλάδα χρησιμοποιείται ως μία υποπερίπτωση βιομηχανικής υπεργολαβίας, όπου η επιχείρηση-εντολέας αναθέτει παραγγελία στον υπεργολάβο-φασονιστή, συχνά με τη χορηγία των υλικών που απαιτούνται (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1997).

προέρχονται κυρίως από Ρωσία και μεταφέρουν γκρουπ επισκεπτών στην Καστοριά με πρόθεση να τους οδηγήσουν στην αγορά γουνοφόρων ενδυμάτων (Μουτζούκου, 2009).

«Ο ταξιδιωτικός πράκτορας έχει συνεννοηθεί με τους επιχειρηματίες και έχει ζητήσει από τον καθένα μια ‘ταρίφα’, ως αντάλλαγμα για το κέρδος που θα τους επιφέρει η αγορά γουνοφόρων από τους επισκέπτες. Ωστόσο, το παιχνίδι δεν είναι τόσο ξεκάθαρο. Ο ταξιδιωτικός πράκτορας, λειτουργώντας προς όφελός του, κατευθύνει συχνά τους ενδιαφερόμενους, προκειμένου να εισπράξει διπλή ή τριπλή ταρίφα. Ενώ λοιπόν ο επιχειρηματίας Α βασίζεται στην άτυπη συνεννόηση που έχει γίνει πριν την επίσκεψη, ο πράκτορας προτρέπει τους επισκέπτες να μην αγοράσουν από τον επιχειρηματία Α, αλλά από τον Β, ο οποίος πιθανόν να έχει δώσει μεγαλύτερη ‘ταρίφα’. Το παιχνίδι διαμορφώνεται ως εξής: Για μια ‘ταρίφα’ 1500 ευρώ, ο επιχειρηματίας έχει καθαρό κέρδος από την αγορά ενός φθηνού ‘βιζόν’ μόλις 100 – 200 ευρώ ενώ ο πράκτορας 1500 ευρώ ‘μαύρα’.» (έρευνα πεδίου)

Η οικονομική κρίση της Ρωσίας το 1998 σε συνδυασμό με τη δυναμική είσοδο της Κίνας στο γουνοποιητικό κλάδο οδήγησαν σε νέο πλήγμα τις επιχειρήσεις της Καστοριάς. Οι επιχειρηματίες της Καστοριάς προσέγγισαν την αγορά των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων, όπου συγκεντρώνεται πλήθος τουριστών από τις πρώην σοβιετικές χώρες, με τη συντριπτική πλειονότητα να προέρχεται από τη Ρωσία. Η πορεία της ελληνικής γούνας στα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα ξεκίνησε δυναμικά το 2002 και κορυφώθηκε το 2008 στα 70 εκατ. ευρώ (Χεμικόγλου, 2011). Οι ελληνικές εξαγωγές γούνας στα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα το 9μηνο, Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2011, σημείωσαν αύξηση 50%, καθιστώντας τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα το δυναμικότερο κέντρο της εμπορικής δράσης των γουνοποιητικών επιχειρήσεων³⁰.

‘Η διεθνής κρίση που ξεκίνησε το 2008 έριξε τις δουλειές κατά 50%. Από τις 5.500 εγγεγραμμένες επιχειρήσεις του κλάδου στο Επιμελητήριο Καστοριάς έμειναν 1.100’, όπως επισημαίνει ο γενικός γραμματέας του Συνδέσμου Γουνοποιών Καστοριάς κ. Φ. Γκιάτας. ‘Προ κρίσης η Ελλάδα αγόραζε το 12% της παγκόσμιας πρώτης ύλης και

³⁰ Σύμφωνα με το δελτίο με τίτλο ‘Τριπλασιασμός των ελληνικών εξαγωγών στα ΗΑΕ το 9μηνο 2011’ του Γραφείου Οικονομικών & Εμπορικών Υποθέσεων Ντουμπάι. Διαθέσιμο στο: <http://www.agora.mfa.gr/agora/images/docs/rad6088FGreek%20Exports%20to%20UAE_Jan.-Sept.2011.pdf> [πρόσβαση 12 Οκτωβρίου 2011]

σήμερα μόνο το 4-5%. Αντιστοίχως, από το 15% της παγκόσμιας παραγωγής του έτοιμου ενδύματος πέσαμε στο 7%, μερίδιο που κέρδισε η Κίνα' (Χεμίκολου, 2011).

«Το βασικό πρόβλημα που έχει οδηγήσει σε κρίση τη γούνα οφείλεται στο ότι η επεξεργασία της πρώτης ύλης έχει σταματήσει εδώ και χρόνια να δουλεύεται στην Καστοριά και εξάγεται κυρίως στην Κίνα, από όπου αγοράζεται στη συνέχεια. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της τιμής του 'χορδά' και κατ' επέκταση τη μείωση του αγοραστικού ενδιαφέροντος για πρώτη ύλη και της παραγωγικής δυνατότητας των επιχειρήσεων.» (έρευνα πεδίου)

«Με 100 δέρματα παράγουμε 5 παλτά από ολόκληρα γουνοδέρματα. Τα αποκόμματα που περισσεύουν [περίπου το 4% του συνολικού βάρους των δερμάτων], παράγουν 1-2 παλτά, για τα οποία απαιτούνται 3-6 μεροκάματα. Όταν πουλάμε 'χορδά' 2,5 τόνων σε Κινέζους, 'στερούμε' από την εγχώρια παραγωγή 1000 παλτά από αποκόμματα και 3000 μεροκάματα [3 μεροκάματα ανά γούνινο ένδυμα] από την τοπική κοινωνία.»

Η ιδιαιτερότητα της γούνας οφείλεται στο ότι οι πρώτες ύλες δεν κυκλοφορούν στην ελεύθερη αγορά, αλλά δημοπρατούνται μερικές φορές το χρόνο σε δημοπρατήρια του εξωτερικού, όπως είναι αυτά του Καναδά, της Κοπεγχάγης και της Φιλανδίας, με τις τιμές να διαμορφώνονται ανάλογα με την προσφορά και τη ζήτηση.

«Η αγορά των πρώτων υλών είναι σαν το χρηματιστήριο. Οι τιμές της παγκόσμιας αγοράς καθορίζονται μέσα από διαδικασίες δημοπρασιών.» (έρευνα πεδίου)

«Επενδυτές από όλο τον κόσμο 'χτυπάνε' τις τιμές των γουνοφόρων με τους Κινέζους να ανεβάζουν τις τιμές στις δημοπρατήσεις.» (έρευνα πεδίου)

Το 2009 η Κίνα έγινε η δεύτερη μεγαλύτερη αγορά ειδών πολυτελείας στον κόσμο μετά την Ιαπωνία, με κατανάλωση που αντιστοιχεί στο 27,5% της συνολικής κατανάλωσης παγκοσμίως, και η πρώτη χώρα παραγωγός γουναρικών παγκοσμίως. Εκτιμάται ότι μέχρι το 2015 θα είναι ο μεγαλύτερος καταναλωτής ειδών πολυτελείας στον κόσμο³¹.

³¹ Όπως αναφέρεται στο 'Σημείωμα για την Αγορά Γούνας στη Λ.Δ. Κίνας', Πρεσβεία της

«Το 80% της παγκόσμιας παραγωγής κατέχουν οι Κινέζοι· είναι οι κύριοι παίκτες που καθορίζουν τις τιμές των πρώτων υλών. Τα τελευταία χρόνια, οι τιμές των πρώτων υλών έχουν αυξηθεί σημαντικά, με αποτέλεσμα να μειώνονται τα περιθώρια κέρδους των επιχειρηματιών.» (έρευνα πεδίου)

«Η γούνα από προϊόν πολυτελείας που κάποτε πωλούνταν με κέρδος 100 ή 200% έχει φτάσει να πωλείται στα ίδια ποσοστά κέρδους με τη ζάχαρη.» (έρευνα πεδίου)

«Η Κίνα χαρακτηρίζεται από μαζική παραγωγή γουναρικών, ενώ η Καστοριά ξεχωρίζει για την ποιότητα των παλτών που παράγει. Πολλοί έμποροι θα προτιμήσουν ένα ακριβότερο παλτό καλύτερης ποιότητας σε σχέση με ένα κινέζικο. Αυτό που συμβάλλει είναι η εγγύηση που δίνεται με την αγορά κάθε παλτού για δύο χρόνια, σε αντίθεση με τα κινέζικα που πωλούνται σε χαμηλότερη τιμή, αλλά δεν παρέχουν καμία εγγύηση.» (έρευνα πεδίου)

Ο βασικός παράγοντας που εμποδίζει την οικονομική συνεργασία με την Αλβανία, και κυρίως όταν πρόκειται για μεγάλες γουνοποιητικές επιχειρήσεις, είναι το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Η βιομηχανική παραγωγή ενός γουνοφόρου παλτού βασίζεται σε συγκεκριμένα στάδια παραγωγής από τα οποία, το κόψιμο και η διαλογή των μικρών κομματιών είναι τα σπουδαιότερα και πιο ειδικευμένα. Τα στάδια αυτά ολοκληρώνονται, συνήθως, από τους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων ή από έμπειρους τεχνίτες. Η τέχνη της γούνας βασίζεται σε μια γνώση που είναι τελείως κλειστή και μεταδίδεται από γενιά σε γενιά.

«Το ρίσκο για μετακίνηση είναι πολύ μεγάλο, ειδικά όταν πρόκειται για μεγάλη γουνοποιητική επιχείρηση. Το όφελος από το φθηνό εργατικό δυναμικό είναι πολύ μικρό, σε σχέση με το κόστος που προκύπτει, καθώς η ποιότητα της δουλειάς είναι πιο χαμηλή... (έρευνα πεδίου)

»... Προσπάθησε να εκμεταλλευτεί το φθηνό εργατικό δυναμικό και προσέλαβε νέους εργάτες, τους οποίους 'έμπασε' στη δουλειά [αναφορά σε

γυνοποιητική επιχείρηση που έχει ιδρύσει επιχείρηση στα Μπίτολα]. Ωστόσο, η ποιότητα της δουλειάς του δεν ήταν ίδια... (έρευνα πεδίου)

»... Η λύση επάνω σε αυτό το ζήτημα είναι να ξεκινήσεις με δέρματα, όχι τόσο ακριβά, μέχρι να μάθεις σε κάποιους [ανειδίκευτους] εργάτες τη δουλειά. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία είναι χρονοβόρα και απαιτεί τουλάχιστον ένα χρόνο. Το ρίσκο είναι να μην 'πέσει' σε χρόνο που η κίνηση είναι αυξημένη και η ζημιά είναι μεγάλη.» (έρευνα πεδίου)

Όσον αφορά στις ατομικές ή οικογενειακές επιχειρήσεις, που λειτουργούν με μορφή οικοτεχνίας, αποδεικνύεται ότι δεν προσβλέπουν καθόλου σε πιθανή μετακίνηση. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν οι μικρές επιχειρήσεις, που δουλεύουν αποκλειστικά 'φασόν' για όφελος μεγάλων γυνοποιητικών. Αξίζει να σημειωθεί ότι το κόστος για τη συντήρηση των συγκεκριμένων χώρων εργασίας είναι ελάχιστο, καθώς πρόκειται, συχνά, για χώρους που στεγάζονται στο ισόγειο ή το υπόγειο του χώρου κατοικίας των ιδιοκτητών των επιχειρήσεων.

«Δουλεύω 35 χρόνια μόνος μου σε αυτό το χώρο, που βρίσκεται κάτω από το σπίτι μου. Οι παραγγελίες που έχω, είναι μόνο από το εξωτερικό και 'κλείνονται' τηλεφωνικά. Οι γνωριμίες γίνονται κυρίως στις εκθέσεις και τις δημοπρατήσεις. Τόσα χρόνια δεν έχει έρθει κανένας έμπορος στο μαγαζί μου. Δεν έχω 'βιτρίνα' και γι' αυτό δε με ενδιαφέρει ένας καλύτερος χώρος.» (έρευνα πεδίου)

«Η πόλη της Καστοριάς παραμένει ένα σπουδαίο παγκόσμιο εμπορικό κέντρο γούνας. Επιχειρήσεις από τη Σιάτιστα έρχονται να εγκατασταθούν στην Καστοριά για να είναι 'μέσα στα πράγματα'.» (έρευνα πεδίου)

Από την παραπάνω ανάλυση, φαίνεται ότι οι παραγωγοί συνδέονται με το χώρο και θεωρούν αυτόν αναπόσπαστο κομμάτι του παραγωγικού συστήματος. Ο χώρος, παράλληλα, αναδεικνύεται καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξη και την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων. Διαπιστώνεται εδώ λοιπόν, η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές δομές και στις κοινωνικές πρακτικές των 'εκ των έσω' δρώντων, αυτών που υποκειμενικά κατασκευάζουν τους χώρους και τους τόπους. 'Ο τόπος [place] είναι κάτι πολύ περισσότερο από ένα περιέχον ή μία νοητική κατασκευή. Είναι ταυτόχρονα κείμενο και συγκείμενο, το σκηνικό της κοινωνικής διάδρασης'. Ο

τόπος μεταξύ άλλων, όπως τονίζει ο Thrift (1985), 'δομεί τις καθημερινές τυποποιημένες πρακτικές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, και τις διαδρομές ζωής των ανθρώπων, προσφέροντας ευκαιρίες και ταυτόχρονα θέτοντας περιορισμούς' (Knox και Pinch, 2009: 349).

4.1.2 Η ΑΣΤΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

«Θα μπορούσα να επενδύσω σε οποιοδήποτε άλλο μέρος εκτός από την Αλβανία» (έρευνα πεδίου)

Με βάση την έρευνα που διεξήχθη, η αστάθεια του οικονομικού περιβάλλοντος αποδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικός, αρνητικός παράγοντας για την ανάπτυξη διασυνοριακών οικονομικών σχέσεων. Η οικονομία της Αλβανίας παρότι έχει βελτιωθεί αρκετά από τα μέσα της δεκαετίας του '90, δε μπορεί να θεωρηθεί μία πλήρως λειτουργική και σταθερή οικονομία της αγοράς. Πολλές εκθέσεις διεθνών οργανισμών δείχνουν ότι η διαφθορά επηρεάζει αρνητικά τη θεσμική και οικονομική ανάπτυξη, απειλεί τη σταθερότητα και την πρόοδο της χώρας, και αποτελεί ίσως το βασικότερο πρόβλημα για την ένταξη της Αλβανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση³². Η άτυπη οικονομία καταλαμβάνει ένα σημαντικό ποσοστό της Αλβανικής οικονομίας, μεταξύ 40-50%³³, ενώ η 'ευνοιοκρατία' παραμένει ένα σημαντικό στοιχείο του οικονομικού συστήματος. Ο εθνικός πλούτος και η οικονομική δραστηριότητα κατέχονται και ελέγχονται από μία προνομιούχα μειοψηφία, που προέρχεται κυρίως μέσα από την πολιτική εξουσία και το συγγενικό δίκτυο των πολιτικών αρχηγών, ενώ η πλειοψηφία του πληθυσμού έχει πρόσβαση σε ένα πολύ μικρό κομμάτι αυτού του πλούτου και ζει σε συνθήκες κοντά στα όρια της φτώχειας (Bogdani και Loughlin, 2009· Panagiotou, 2011).

«Πρέπει να υπάρχει ευνομία και ασφάλεια στο κράτος, όπου θα ξεκινήσεις μία νέα επιχείρηση» (έρευνα πεδίου)

³² B. Kajsiu, A. Bumci and A. Rakipi, *Albania, a weak democracy, a weak state; Report on the State of Democracy in Albania*, Albanian Institute for International Studies, Tirana, 2002. Διαθέσιμο στο: <<http://www.aiis-albania.org/>> [πρόσβαση 12 Οκτωβρίου 2011]

³³ G. Ruli and S. Belortaja, 'Albania: the difficult road towards lasting growth', in *Monitoring Albania's path to European integration*, Friedrich Ebert Stiftung, Flesch, Tirana 2003, 1-12.

Το πιο σημαντικό πρόβλημα που παραμένει, είναι ότι το οικονομικό περιβάλλον δεν είναι πολιτικά υγιές. Οι επιχειρηματικές επενδύσεις, με εξαίρεση τον κλάδο των κατασκευών, είναι περιορισμένες, γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους πολιτικούς θεσμούς της χώρας. Το πολιτικό σύστημα αντιμετωπίζει, μέχρι σήμερα, σοβαρά προβλήματα που σχετίζονται με τον αργό ρυθμό θεσμικής μεταρρύθμισης, τη διαφθορά, τη δωροδοκία και τις πελατειακές σχέσεις του κράτους (Bogdani και Loughlin, 2009). Σύμφωνα με έρευνα της Ευρωπαϊκής Τράπεζας για την Ανασυγκρότηση και την Ανάπτυξη, ποσοστό μεγαλύτερο από το 30% των επιχειρήσεων στην Αλβανία παραδέχεται ότι έχει δωροδοκήσει πολιτικούς³⁴. Επιπλέον, με βάση το ‘Gallup Balkan Monitor’, το 2009, σε σχετική ερώτηση, το 52% των ερωτηθέντων αναγνώρισε ότι κατέφυγε στη δωροδοκία προκειμένου να λύσει ένα πρόβλημα³⁵.

«Θα επιχειρούσα να επενδύσω μόνο σε μια οργανωμένη χώρα, όπως είναι η Γερμανία.» (έρευνα πεδίου)

Αξίζει να τονιστεί ότι η επιφυλακτικότητα και ο φόβος, που εκδηλώνονται από μεγάλη μερίδα επιχειρηματιών της Καστοριάς, οφείλονται, εν μέρει, στην έλλειψη ενημέρωσης. Οι περισσότεροι από τους φορείς με τους οποίους διεξήχθησαν συνεντεύξεις, είχαν ελάχιστη ενημέρωση για το οικονομικό περιβάλλον της όμορης χώρας, ενώ χαρακτηριστική ήταν η έκπληξη πολλών από αυτούς, όταν γινόταν αναφορά στο σύστημα οργάνωσης των επιχειρήσεων στην Αλβανία.

- Η έναρξη της επιχείρησης γίνεται σε λιγότερο από 24 ώρες.

- Αλήθεια, είναι τόσο εύκολο; Τότε ίσως να πάμε κι εμείς...

»... Στο παρελθόν είχαμε σκεφτεί να ξεκινήσουμε μία επιχείρηση στην Κορυτσά· κάποιοι συγγενείς μας είχαν προτείνει να πάμε εκεί, όμως δεν το τολμήσαμε και ίσως να κάναμε λάθος... (έρευνα πεδίου)

³⁴ European Commission, *European Economy*, European Commission, Brussels, October 2003, σελ. 21.

³⁵ Gallup, *Balkan Gallup Monitor: Insights and Perceptions: Voices of the Balkans. 2009 Summary of Findings*, Gallup, 2009, Διαθέσιμο στο <<http://www.balkan-monitor.eu>> [πρόσβαση 11-10-2011]

»... Και οι τρεις έχουν μεγάλη δραστηριότητα ως επιχειρηματίες εκεί και είναι πολύ επιτυχημένοι ο καθένας στον τομέα του.» (έρευνα πεδίου)

Τα συγγενικά δίκτυα, όπως αποδεικνύεται, αποτελούν ισχυρό παράγοντα που ενισχύει την επιχειρηματική πρωτοβουλία, καθώς δημιουργούν ένα αίσθημα ασφάλειας και εμπιστοσύνης στους επιχειρηματίες. Ωστόσο, δεν καθίστανται επαρκή για τη λήψη απόφασης ανάπτυξης δραστηριότητας. Επιχειρηματίες που ξεκίνησαν πρόσφατα οικονομική δραστηριότητα στην Αλβανία τονίζουν ότι το πιο σημαντικό στοιχείο είναι «να βρεις τα άτομα-κλειδιά που θα σε βοηθήσουν να ξεκινήσεις σωστά την επιχείρηση...

»... Το πρώτο πράγμα που κάναμε όταν πήγαμε εκεί [Κορυτσά], ήταν να βρούμε έναν καλό δικηγόρο και μία καλή λογίστρια που να είναι ‘μες τα πράγματα’ και να μιλάνε ελληνικά.» (έρευνα πεδίου)

«Οι διασυνδέσεις είναι απαραίτητες σε αυτή τη χώρα [Αλβανία]. Χρειάζονται καλές επαφές με τους τοπικούς φορείς.» (έρευνα πεδίου)

Η κοινή κουλτούρα και γλώσσα διαπιστώθηκε από τις συνεντεύξεις ότι λειτουργούν ως πρωταρχική συνθήκη για την ανάπτυξη συνεργασίας. Επιπλέον, κύρια προϋπόθεση για την ανάληψη οικονομικής δραστηριότητας- όταν πρόκειται για συνεργασία φορέων από τις δύο πλευρές, είναι οι επιχειρηματίες να συζητήσουν ‘πρόσωπο με πρόσωπο’, ώστε να διαπιστωθεί εάν υπάρχει κοινή βάση για να συνεργαστούν· στο στάδιο αυτό, όταν η συνεννόηση γίνεται στην ίδια γλώσσα, δημιουργεί αυτόματα ένα ευνοϊκό πλαίσιο για συνεργασία.

Το αρνητικό κλίμα που επικρατεί γενικά για το περιβάλλον της Αλβανίας φαίνεται να αντιστρέφεται, όταν η συζήτηση γίνεται με επιχειρηματίες που αναπτύσσουν πολυετή συνεργασία με την όμορη χώρα. Το κύριο συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι η μειωμένη οικονομική δραστηριότητα οφείλεται στις παγιωμένες αντιλήψεις προς τους Αλβανούς. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η δήλωση ενός ζεύγους επιχειρηματιών, οι οποίοι είχαν στο παρελθόν οικονομική συνεργασία δέκα χρόνων με τη Βουλγαρία, όπου λειτουργούσαν δύο εμπορικά καταστήματα πώλησης γουνοφόρων ενδυμάτων, ενώ πριν ενάμιση χρόνο ίδρυσαν ένα νέο κατάστημα στα Τίρανα.

«Πριν δεκαπέντε χρόνια [όταν ξεκίνησε η πρώτη επιχείρηση στη Βουλγαρία], μας ρωτούσαν: *Πού πάτε να ανοίξετε μαγαζί στους βαρβάρους;* Ήμασταν οι δακτυλοδεικτούμενοι... (έρευνα πεδίου)

»... Δεν υπάρχει κανένας φόβος [στην Αλβανία], τουλάχιστον όχι μεγαλύτερος από ότι στην Ελλάδα... (έρευνα πεδίου)

»... Τα πάντα είναι στο μυαλό τους. Υπάρχει μία προκατάληψη απέναντι στους Αλβανούς και μία αίσθηση ανωτερότητας από τη μεριά των Ελλήνων. Οι Έλληνες έχουν την έπαρση στο 'DNA' τους... (έρευνα πεδίου)

- Σε τι βάθος χρόνου νομίζετε ότι θα αλλάξουν αυτές οι αντιλήψεις;

- Ποτέ.

‘Τα συναισθήματα [...] αυτά είναι ο πυρήνας της ύπαρξής μας, η ουσία της καθημερινής μας ζωής. Αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο ολόκληρης της κοινωνίας. Προϋπάρχουν της εμφάνισης των συμβολικών νοημάτων και των αξιών, ενώ μονίμως μας κατευθύνουν στην ανανοηματοδότηση, στην υπεκφυγή, στη συγκάλυψη και στην αναδιαμόρφωση των σκέψεων και των αξιών μας. Προσανατολίζουν τη στάση μας απέναντι στους κανόνες και αποτελούν τα αίτια για τις έλλογες κρίσεις μας [...] Χωρίς συναισθήματα, οι κανόνες, οι ιδέες και οι κοινωνικές δομές δε θα ήταν αναγκαίες· και δε θα υπήρχαν’ (Douglas, 1977:51· όπως αναφέρεται από Knox και Pinch, 2009:285).

Αναδύονται λοιπόν, κοινωνικά και συναισθηματικά σύνορα που βασίζονται σε μια μακρά διαδικασία ετεροποίησης και διαιωνίζονται χάρη στις διαμορφωμένες εικόνες και αντιλήψεις. Οι εικόνες αποτελούν ένα ‘ευφάνταστο δημιούργημα’ που δομεί την καθημερινότητα των ανθρώπων (de Certeau, 1984). Παρότι λοιπόν οι αντικειμενικοί φραγμοί για διασυννοριακή κινητικότητα και επικοινωνία έχουν αρθεί, τα διανοητικά αυτά εμπόδια συνεχίζουν να υπάρχουν. Το ‘επίπεδο’ (level) του συνόρου (Struver, 2005) που σχετίζεται με τις γνωστικές και συναισθηματικές του σημασίες, εξακολουθεί να επηρεάζει τις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτές να ‘τερματίζονται’ στο σύνορο. ‘Γιατί, όσο υπάρχουν σύνορα θα υπάρχουν και βάρβαροι’, όπως σχολιάζει ο Houtum βασισμένος στο ποίημα του Καβάφη ‘Περιμένοντας τους Βαρβάρους’ (Houtum, 2010a).

4.1.3 Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΡΝΗΤΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

Οι Paasi και Prokkola (2008) υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τα σύνορα μέσα από συγκεκριμένα γεγονότα τα οποία, έχουν τη δυνατότητα, ως ένα βαθμό, να διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και να δομούν τις ανθρώπινες πρακτικές (Paasi και Prokkola, 2008). Η ‘εμπειρία’- με την έννοια της πραγματικότητας, όπως υπογραμμίζει η Somers, συγκροτείται από αφηγήσεις μέσω των οποίων, οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο (Somers, 1994). Οι αφηγήσεις δομούνται μέσα από μία ‘προσωρινά τοποθεσιακή, αιτιακή αλυσίδα συνδεόμενων περιστατικών’ που καθορίζουν πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τα μεμονωμένα γεγονότα συσχετίζοντάς τα με προηγούμενα γεγονότα (Edensor, 2006). Οι αφηγήσεις, αναπτύσσει η Somers, είναι ‘ισχυρισμοί σχέσεων συνδεόμενων μερών, ενσωματωμένες στο χώρο και στο χρόνο μέσω της ‘αιτιακής εμπλοκής’. Η σύνδεση των μερών εξηγεί πώς η αφηγηματολογία μετατρέπει τα ‘γεγονότα’ σε ‘επεισόδια’ μέσω της ‘εμπλοκής’. χωρίς την εμπλοκή, τα γεγονότα ή οι εμπειρίες θα κατηγοριοποιούνταν απλά σε μια χρονολογική σειρά (Somers, 1994). Ωστόσο, οι ιστορίες των ανθρώπων είναι σπάνια χρονολογικές· αντίθετα, εντάσσουν τα άτομα, τα γεγονότα και τον ιστορικό χρόνο σε μία πλοκή, που είναι ‘ηθικά φορτισμένη’ και ‘ιδιαίτερα επιλεκτική’ (Meinhof, Armbruster και Rollo, 2002· όπως αναφέρεται από Prokkola, 2009).

«Προσπάθησε να ξεκινήσει συνεργασία [στον τομέα παραγωγής ασφαλοτομείγματος] στην Τιφλίδα. Αρχικά, μετέφερε κάποια μηχανήματα με ελληνική μεταφορική από Καστοριά-Αθήνα-Κωνσταντινούπολη-Τιφλίδα. Ωστόσο, στην Τιφλίδα του κάνανε μια εξευτελιστική προσφορά κι έτσι προτίμησε να δεχτεί τη δεύτερη προσφορά για την επόμενη μεταφορά. Η συμφωνία όμως αθετήθηκε και μετά την ολοκλήρωση της μεταφοράς των μηχανημάτων του ζήτησαν τριπλάσια τιμή. Προσπάθησε να απευθυνθεί σε κάποιους αρμόδιους φορείς, αλλά στο τέλος αναγκάστηκε να πληρώσει το ποσό που του ζήτησαν. Σε σύντομο χρονικό διάστημα βρήκε όλα τα μηχανήματα του κατεστραμμένα. ‘Τα έκαναν βίδες’... (έρευνα πεδίου)

»... Δεν υπάρχει εμπιστοσύνη σε τέτοιες χώρες· λόγος τιμής που λέμε στην Ελλάδα.» (έρευνα πεδίου)

Η ‘διαμεσότητα του τόπου’, δηλαδή η εξάρτηση του τόπου από την οπτική, αποτελεί χρήσιμη έννοια για την ερμηνεία των αφηγήσεων. ‘Οι τόποι υπάρχουν, και

κατασκευάζονται, από υποκειμενικές οπτικές, αλλά ταυτόχρονα κατασκευάζονται και θεωρούνται ως εξωτερικοί ‘άλλοι’ απ’ όσους είναι εκτός’ (Κnox και Pinch, 2009: 351). Ο Entrikin (1991: 7) διατυπώνει ότι ‘ο τόπος αποτελεί ένα νοηματικό πυρήνα όσο και το εξωτερικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων μας’. (Entrikin, 1991: 7· όπως αναφέρεται από Knox και Pinch, 2009: 351). Επιπλέον, οι θεωρήσεις από μια αποστασιοποιημένη οπτική ή από την οπτική του εξωτερικού παρατηρητή, ‘μπορεί να ποικίλλουν ως προς την αφαιρετικότητα τους, ξεκινώντας από τη θεώρηση από έναν συγκεκριμένο σημείο και καταλήγοντας στη θεώρηση από το πουθενά’ (Sack, 1992· όπως αναφέρεται από Knox και Pinch, 2009: 351). Έτσι, στην παραπάνω αφήγηση ένα μεμονωμένο αρνητικό παράδειγμα γενικεύεται και εφαρμόζεται σε μία ομάδα χωρών με τρόπο στερεοτυπικό.

Οι ιστορίες, όπως υπογραμμίζει η Somers, φαίνεται ότι καθοδηγούν τη δράση. Οι άνθρωποι κατασκευάζουν τις κοινωνικές ταυτότητες, τοποθετώντας τους εαυτούς τους και τους άλλους μέσα σε ένα ρεπερτόριο από ιστορίες που εμπλέκονται μεταξύ τους και ενεργούν τελικά με συγκεκριμένους τρόπους, με βάση τις ‘προβλέψεις’, τις ‘προσδοκίες’ και τις ‘αναμνήσεις’ που προέρχονται από τις ‘περιορισμένες διαθέσιμες κοινωνικές, δημόσιες και πολιτισμικές αφηγήσεις (Somers, 1994).

«Είχαμε συνεργασία για ενάμιση χρόνο με τα Τίρανα. Προμηθεύαμε κρέατα σε μία μεγάλη αλυσίδα σουπερ-μαρκετ που έχει καταστήματα σε όλη την Ευρώπη [...] Πιστεύαμε ότι για λόγους ασφαλείας ήταν προτιμότερο να δουλέψουμε σε μια μεγάλη εταιρεία. Πράγματι, στην είσοδο υπήρχαν ‘σεκιουριταδες’ για να ελέγχουν το κατάστημα [...] Αυτές είναι εικόνες που δεν έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε εδώ [...] Το πρόβλημα που προέκυψε είναι ότι δεν τηρούνταν οι συνθήκες υγιεινής των κρεάτων. Φτάσαμε σε σημείο να βάζουμε δικό μας άνθρωπο, έξω από τα ψυγεία, για να ελέγχει τα κρέατα...»
(έρευνα πεδίου)

Το βασικό επιχείρημα εδώ είναι ότι οι τόποι νοηματοδοτούνται σε άμεση συνάρτηση με το βαθμό στον οποίο οι άνθρωποι αισθάνονται ‘μέσα’ σε αυτούς. ‘Εδώ αντί εκεί, περιεχόμενοι αντί εκτιθέμενοι, ασφαλείς αντί απειλούμενοι’ (Relph, 1976).) Όπως τονίζει ο Paasi (2003), ο Relph (1976) εξακολουθεί να προσφέρει μία από τις καλύτερες αναλύσεις για τον τρόπο με τον οποίο, η ταυτότητα του τόπου διαμορφώνεται από τις ερμηνείες των ανθρώπων. Η κατανόηση των τόπων ‘εκ των έσω’, από τη σκοπιά δηλαδή του προσώπου που χρησιμοποιεί μια προσωπική εμπειρία για την κατανόηση

του συγκεκριμένου τόπου, αναδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντική. Οι λόγοι των επιχειρηματιών αυτών αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, καθώς μεταφέρονται, συχνά με αλλοιωμένο τρόπο, και σε άλλα άτομα της τοπικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα να διαμορφώνουν τις στάσεις και τις αντιλήψεις, και ταυτόχρονα να θέτουν εμπόδια στις πρακτικές της οικονομικής ζωής.

«Από το 2009, έχω καταθέσει την προσφορά μου σε 10 ή 12 διαγωνισμούς, ωστόσο δεν έχω καταφέρει να ‘πάρω’ κάποιο έργο. Πρόκειται για μεγάλα κατασκευαστικά έργα [πτυχίου 2ης τάξης με ανώτατο όριο προϋπολογισμού 1.500.000 €], που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα [...] Αυτό που τους ενδιέφερε, ήταν κυρίως η εγγυητική επιστολή· όσοι είχαν την εγγυητική, γίνονταν δεκτοί ενώ μπορεί να έλλειπαν κάποια δικαιολογητικά.»
(έρευνα πεδίου)

Ένα ακόμη ‘γεγονός’ που επισημάνθηκε από πολλούς επιχειρηματίες, σχετίζεται με τον εμπρησμό ενός σουπερ-μάρκετ στην Κορυτσά. Χαρακτηριστικό είναι ότι, ενώ η πλειονότητα των επιχειρηματιών γνώριζε το συγκεκριμένο συμβάν, κανείς από αυτούς δεν είχε να παραθέσει επιπλέον στοιχεία σχετικά με αυτό. ‘Τα λόγια’ σημειώνει εύστοχα ο Bourdieu (1999: 31), ‘παράγουν πράγματα, δημιουργούν φόβους, φοβίες ή απλά λανθασμένες εικόνες’ (Bourdieu, 1999: 31· όπως αναφέρεται από Paasi, 2003).

Οι εικόνες του κόσμου τελικά, όπως διατυπώνει ο Vattimo (1992), δεν είναι απλώς ερμηνείες μιας ‘πραγματικότητας’ που είναι ‘δεδομένη’, αλλά αντίθετα συγκροτούν αυτή καθ’ αυτή την αντικειμενικότητα του κόσμου. ‘Η πραγματικότητα’, προσθέτει ο Vattimo, ‘είναι μάλλον το αποτέλεσμα των διασταυρώσεων και της “μόλυνσης” (με τη λατινική έννοια του όρου contamination) μιας πολλαπλότητας εικόνων, ερμηνειών και ανακατασκευών σε ανταγωνισμό το ένα με το άλλο και χωρίς κανένα “κεντρικό” συντονισμό’. Εν τέλει, όπως υποπεύθηκε ο Nietzsche, ‘δεν υπάρχουν καθόλου γεγονότα, μόνο ερμηνείες, και ο πραγματικός κόσμος είναι ένας μύθος’. Αυτό που αποκαλούμε ‘πραγματικότητα του κόσμου’ είναι τα ‘συμφραζόμενα’ της πολλαπλότητας των μύθων (Arditi, 1997).

4.2 Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΚΡΑΤΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΔΙΑΣΥΝΟΡΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

Το γενικό κλίμα που διαμορφώνεται, εμφανίζει ένα έντονο αίσθημα απογοήτευσης προς τους κρατικούς και τοπικούς φορείς και μια αρνητική διάθεση για εμπλοκή σε αναπτυξιακά προγράμματα ή χρηματοδοτικές ευκαιρίες. Το γεγονός αυτό, εξηγείται, ως ένα βαθμό, από τις αρνητικές εμπειρίες που είχαν οι επιχειρηματίες στο παρελθόν, ενώ στηρίζεται κατά βάση στην έλλειψη εμπιστοσύνης εν γένει προς το κράτος. Η άποψη που διατυπώνεται ότι πολλά προγράμματα μένουν ανενεργά ή δεν απορροφούνται, οφείλεται κυρίως στην διοικητική ανεπάρκεια του κρατικού μηχανισμού. Αναφορά γίνεται σε πολλά παραδείγματα αναπτυξιακών προγραμμάτων, που υπογραμμίζουν τη γενικότερη καθυστέρηση των διαδικασιών και την έλλειψη συντονισμού σε κεντρικό επίπεδο.

«Είχε ανακοινωθεί ότι θα προκηρυχτεί ένα πρόγραμμα με επιδότηση, που αφορούσε κατασκευαστικές κουφωμάτων. Η διαδικασία σταμάτησε, όταν προγραμματίστηκαν οι βουλευτικές εκλογές του 2009. Από τότε και μέχρι σήμερα [καλοκαίρι του 2011] η διαδικασία έχει παγώσει. Δεν έχει οριστεί ακόμη επίσημα τι ακριβώς θα περιλαμβάνει το πρόγραμμα και ποια θα είναι η επιδότηση.» (έρευνα πεδίου)

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι χρηματοδοτικές ευκαιρίες συχνά δεν αξιοποιούνται, γεγονός που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ανεπαρκή και μη έγκυρη δημοσιοποίηση των στοιχείων, που σχετίζονται με την προκήρυξη και τη διαδικασία συμμετοχής στα εκάστοτε αναπτυξιακά προγράμματα. Ταυτόχρονα, διαπιστώνεται ότι η ενημέρωση από τους τοπικούς φορείς διοίκησης- αυτοδιοίκηση και επιμελητήρια, καθίσταται ανεπαρκής, ενώ ο τρόπος ενημέρωσης που χρησιμοποιείται, δεν ανταποκρίνεται στο επιχειρηματικό προφίλ της Καστοριάς. Για το λόγο αυτό, έμφαση δίνεται στην απλούστευση των διαδικασιών ενημέρωσης και στην οργάνωση των ηλεκτρονικών συνδέσμων, που απευθύνονται στην ενημέρωση των επιχειρηματιών για αναπτυξιακές πρωτοβουλίες.

«Η διαδικασία συμμετοχής σε αναπτυξιακά προγράμματα είναι πολύ απλή, ωστόσο μέχρι τώρα δεν έχω εμπλακεί σε κανένα από αυτά... (έρευνα πεδίου)

»...Είναι τόσο δύσκολο να στείλουν μία επιστολή ή ένα φαξ, όταν ανακοινώνονται τα αναπτυξιακά προγράμματα ή όταν ξεκινάει η διαδικασία κατάθεσης των δικαιολογητικών;» (έρευνα πεδίου)

«Το ίντερνετ απευθύνεται κυρίως στους νέους [...] Οι απλοί τρόποι επικοινωνίας δεν κοστίζουν και θα βοηθούσαν πολύ περισσότερο εμάς τους επιχειρηματίες, που δεν είμαστε συνήθως μες την τεχνολογία.» (έρευνα πεδίου)

«Δεν έχω χρόνο να ψάξω στο ίντερνετ για όλα αυτά τα δίκτυα ενημέρωσης. Αν υπήρχε μία σελίδα, που να συγκεντρώνει όλα τα χρήσιμα 'site', θα βοηθούσε.» (έρευνα πεδίου)

Το στοιχείο που εξάγεται είναι ότι μάλλον οι επιχειρηματίες δε συμμετέχουν, επειδή δε γνωρίζουν τίποτα για τις διασυνοριακές πρωτοβουλίες και τις αγνοούν 'παθητικά'. Οι ενέργειες των τοπικών επιμελητηρίων δε συναντούν αρνητική ανταπόκριση, απλά είναι για τους περισσότερους τοπικούς επιχειρηματίες άγνωστες. Ωστόσο, μια πιο κριτική ματιά δείχνει ότι η 'άγνοια' των φορέων επάνω στα αναπτυξιακά ή διασυνοριακά προγράμματα μπορεί να ερμηνευθεί λιγότερο σαν έλλειψη ενημέρωσης και περισσότερο σα συνειδητή στάση. Πολλοί επιχειρηματίες αγνοούν συνειδητά αυτές τις διαδικασίες, γεγονός που αντανακλά τις αντιλήψεις τους για τους θεσμικούς φορείς.

«Είχε γίνει μία συνάντηση, μεταξύ επιχειρηματιών από τις δύο πλευρές, η οποία όμως δεν είχε καμία ουσία. Βρεθήκαμε εκεί και απλά ρωτούσαμε ο ένας τον άλλον τι δουλειά κάνει [...] Από τη συνάντηση αυτή και μετά κατάλαβα ότι κάποιοι εκεί μέσα επωφελούνται και δεν ασχολήθηκα ξανά.» (έρευνα πεδίου)

Η παραπάνω δήλωση αναφέρεται στη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στην Κορυτσά μετά τη δημιουργία του Κέντρου Διασυνοριακής Συνεργασίας του Επιμελητηρίου Καστοριάς, με στόχο την 'υποστήριξη των επιχειρήσεων', την 'επιχειρηματική συνεργασία' και την 'οικονομική ανάπτυξη της ευρύτερης διασυνοριακής περιοχής'³⁶. Αξίζει να τονιστεί ότι οι περισσότεροι επιχειρηματίες δεν

³⁶ Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του Κέντρου Διασυνοριακής Συνεργασίας Επιμελητηρίου Καστοριάς <<http://213.16.183.34:8080/ikastoria/shared/index.jsp?context=101>> [πρόσβαση 12 Οκτωβρίου 2011]

είχαν ενημερωθεί για τη συγκεκριμένη συνάντηση, γεγονός που επιβεβαιώνει την προβληματική τακτική των τοπικών φορέων. Έχει ενδιαφέρον να αντιπαραβάλει κανείς την παραπάνω αναφορά του επιχειρηματία με αυτήν του οικονομικού συμβούλου που είχε οριστεί υπεύθυνος για τη συγκεκριμένη συνάντηση.

«Πράγματι, δεν υπήρχε σωστή οργάνωση. Στην αρχή μίλησαν οι τοπικοί φορείς των δύο πλευρών και στη συνέχεια είχε προγραμματιστεί γεύμα [...] Δεν υπήρχε ούτε μία λίστα που να καταγράφει τον κλάδο στον οποίο ανήκε ο κάθε επιχειρηματίας [...] Οι θέσεις στα τραπέζια ήταν τυχαίες κι έτσι δεν έγινε σωστή συζήτηση ανάμεσα στους επιχειρηματίες του ίδιου κλάδου.» (έρευνα πεδίου)

Από την παραπάνω ανάλυση, φαίνεται ότι η διασυνοριακή συνεργασία περιορίζεται σε θεσμικές συζητήσεις οι οποίες δεν καταφέρνουν να καταστήσουν ενεργή τη διασυνοριακή ζώνη. Τα συναισθήματα και οι συνακόλουθες πρακτικές των επιχειρηματιών είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόηση της μειωμένης διασυνοριακής κινητικότητας. Γι' αυτό, κρίνεται απαραίτητο οι δομές διακυβέρνησης να επεκτείνουν την προσπάθεια κατανόησης των συνόρων και να εστιάσουν στις διαφορετικές σημασίες των συνόρων που οργανώνουν, ως ένα βαθμό, τις καθημερινές πρακτικές των κατοίκων της διασυνοριακής ζώνης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα σύνορα αποτελούν φαινόμενα ‘συγκειμενικά εδραιωμένα’ και είναι βαθιά ριζωμένα στις κοινωνικές, πολιτιστικές, πολιτικές και οικονομικές πρακτικές και στους κοινωνικούς λόγους (Paasi, 2009). Δεδομένου ότι η γνώση είναι εγγενώς εξαρτημένη από το χώρο και το χρόνο (Yuval-Davis, 1997), η προσπάθεια κατανόησης των τοπικών πλαισίων μέσα στα οποία παράγεται η ανθρώπινη γνώση και συμπεριφορά είναι απαραίτητη για την έρευνα των συνόρων (Paasi, 2005, 2009). Η ‘κοινωνικο-χωρική συνείδηση’ καθιστά δυνατή την κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στην ανθρώπινη δράση και τις κοινωνικές δομές για την παραγωγή και αναπαραγωγή των συλλογικών ιδεών που σχετίζονται με τα σύνορα (Paasi, 1996). Οι δομές δε θεωρούνται κάτι αφηρημένο που ‘αιωρείται πάνω από τα άτομα’, αλλά υπάρχουν ως ‘ίχνη μνήμης’ και ‘ανιχνεύονται’ στην κοινωνική δράση και τον κοινωνικό λόγο (Giddens, 1984).

Η συγκεκριμένη έρευνα θεωρεί τη διαδικασία ‘συνοροποίησης’ ένα ‘κοινωνικό’ (societal) φαινόμενο και αναγνωρίζει τη σημασία των ατομικών εμπειριών στην κατασκευή και διαπραγμάτευση των συνόρων (Paasi, 2009· Rumford, 2011). Στο πνεύμα αυτό, βασίζεται σε ένα εννοιολογικό σχήμα, που απομακρύνεται από τις ‘κρατο-κεντρικές’ προσεγγίσεις των συνόρων και δίνει έμφαση στα ίδια τα σύνορα, λαμβάνοντας υπόψη τις προσωπικές αφηγήσεις και εμπειρίες των τοπικών φορέων (Bauder, 2011). Η έννοια του συνόρου, όπως αναδεικνύεται μέσα τις αφηγήσεις, φαίνεται ότι επιβεβαιώνει την άποψη των Cooper και Perkins (2012) σύμφωνα με την οποία, τα σύνορα συμβολίζουν μία σειρά από διαδικασίες που συνδέονται με τη δημιουργία διάφορων γεγονότων γύρω από τα οποία, αναπτύσσονται ‘πράξεις λόγου’ που μετατρέπουν τα απλά γεγονότα σε ‘θεσμικά γεγονότα’. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, τα σύνορα αποκτούν ένα συγκεκριμένο ‘status’. Η ‘νομιμότητα’ τόσο των πράξεων λόγου όσο και του ‘status’ που επιβάλλεται, βασίζεται σε ένα σύνολο από παραδοχές που συνθέτουν το ‘υπόβαθρο των εμπειριών’, το οποίο παρέχει στους ανθρώπους τις ‘συνθήκες αληθείας’ (Cooper και Perkins, 2012).

Το υπόβαθρο των εμπειριών σε αντιστοιχία με το ‘habitus’ του Bourdieu συνίσταται σε ‘συστήματα προδιαθέσεων’, που αποκτώνται εμπειρικά μέσω των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, τα οποία παρέχουν δυνατότητες γνώσης και δράσης και είναι ‘ευαίσθητα’ στις δομές των θεσμών (Searle, 1995: 144). Επομένως, τα σύνορα και οι σημασίες που προσδίδονται σε αυτά, αποκτούν τη ‘νομιμότητα’ τους μέσα από προ-

παραδοχές για την κατανόηση των μηχανισμών της κοινωνικής ζωής (Cooper και Perkins, 2012). Αυτό δεν σημαίνει ότι τα σύνορα αποκτούν το ίδιο ‘status’ για όλους, καθώς μεμονωμένα άτομα έχουν τη δύναμη να παράγουν τα δικά τους σύνορα-‘borderwork’- (Rumford, 2006, 2008). Ωστόσο, οι γνωσιακές δομές για την κατανόηση των συνόρων μπορεί να είναι μερικώς ή πλήρως κοινές με εκείνες που παρήχθησαν σε παρόμοιες κοινωνικές συνθήκες (Velde και Houtum, 2004).

Μία από τις πιο σημαντικές παρατηρήσεις που εξάγονται, με βάση την έρευνα που διεξήχθη, είναι ότι το έθνος συνεχίζει να αποτελεί ένα κυρίαρχο χωρικό πλαίσιο που κατευθύνει ασυνείδητα τις ανθρώπινες πρακτικές (Edensor, 2002). Το ελληνο-αλβανικό σύνορο μπορεί να βρεθεί σε πολλές και ευρέως διαδεδομένες ιστορίες για τις διασυνοριακές σχέσεις που συνδέονται με κοινούς τρόπους σκέψης και έχουν τη δύναμη να επηρεάζουν τις καθημερινές πρακτικές. Παρότι μεμονωμένα άτομα έχουν τις προσωπικές τους ιδέες και εμπειρίες σχετικά με τα σύνορα, όταν αφηγούνται, επιτελούν ταυτότητες που συνήθως βρίσκονται σε άμεση σχέση με τις εθνικές ή συλλογικές ταυτότητες. Ενώ λοιπόν γίνεται συχνά κατανοητό ότι το ‘έθνος είναι μια ουτοπική κοινότητα, μια φαντασίωση του συλλογικού, εξακολουθεί να θεωρείται απαραίτητο’ (Houtum, 2010b). Είναι αυτή η αίσθηση του ‘εθνικού habitus’ που διαμορφώνει την ‘ανθρώπινη λογική’ και δημιουργεί μια ‘νοητική απόσταση’ από την άλλη πλευρά του κοινωνικά κατασκευασμένου συνόρου (Houtum και Velde, 2004).

Αυτός ο μηχανισμός αποστασιοποίησης προσφέρει μια ‘αίσθηση άνεσης και ασφάλειας’ στην καθημερινή ζωή (Houtum, Kramsch, Zierhofer, 2005, Houtum, 2010b). Ο χώρος που βρίσκεται πέρα από το σύνορο μετατρέπεται σε ένα ‘χώρο αβεβαιότητας’, σε έναν ‘κενό χώρο’ (Houtum και Velde, 2004), οδηγώντας συχνά σε μία συντηρητική στάση απέναντι στη διασυνοριακή συνεργασία. Η αγορά εργασίας μπορεί να βρίσκεται κοντά με την έννοια της φυσικής απόστασης, ωστόσο γίνεται αντιληπτή σα να είναι μακριά, ‘εκεί και όχι εδώ’, ‘στην άλλη πλευρά’, με αποτέλεσμα οι δυνατότητες που ανοίγονται στην απέναντι αγορά να είναι άνευ σημασίας για τους περισσότερους κατοίκους. Διαμορφώνεται λοιπόν μία στάση ‘αδιαφορίας’ (Struver, 2005a) προς την αγορά της Αλβανίας. Αυτή η στάση μπορεί να εξηγήσει γιατί οι περισσότεροι επιχειρηματίες δεν έχουν σκεφτεί ποτέ την πιθανότητα να αναπτύξουν δραστηριότητα στην περιοχή της Αλβανίας.

Η ιδέα αυτή έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή οικονομική γεωγραφία που θεωρεί ότι οι οικονομικοί δρώντες εισέρχονται σε ένα στάδιο, όπου σταθμίζουν το μέγεθος και τα πλεονεκτήματα μιας αγοράς εργασίας. Αυτή η άποψη, δεν καθίσταται ικανή να ερμηνεύσει την παθητική στάση πολλών επιχειρηματιών για τους οποίους, η μετακίνηση σε άλλη αγορά είναι πιθανό να μην υπάρχει σα σκέψη. Σε γενικές γραμμές, αν δεν υπάρχει θετική διάθεση για μετακίνηση, δε θα υπάρχει ενεργό στάδιο λήψης απόφασης για το συγκεκριμένο μέρος (Houtum και Velde, 2004). Ως εκ τούτου, η απόφαση για ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας στην Αλβανία ξεφεύγει από μία αυστηρά οικονομική λογική επιλογή. Η μειωμένη διασυνοριακή συνεργασία δεν είναι απλώς ένα θέμα αποτυχίας αναγνώρισης των ευκαιριών που παρουσιάζει η αγορά της Αλβανίας, αλλά θα πρέπει μάλλον να ερμηνευθεί σα στάση ‘αδιαφορίας’ προς ‘την άλλη πλευρά’ του συνόρου.

Γίνεται κατανοητό ότι το άνοιγμα των συνόρων δεν οδηγεί αυτόματα στην αλλαγή των αντιλήψεων και των καθημερινών πρακτικών (Struver, 2005b). Παρότι οι αντικειμενικοί φραγμοί για διασυνοριακή κινητικότητα και επικοινωνία έχουν αρθεί, τα διανοητικά εμπόδια συνεχίζουν να υπάρχουν. Η διέλευση των συνόρων αντιπροσωπεύει ακόμη και σήμερα *τη διάβαση ενός συνόρου*, μια εμπειρία κατά την οποία, οι συμμετέχοντες εγκαταλείπουν τον τόπο προέλευσης και εισέρχονται στην επικράτεια ενός τόπου με διαφορετικές νόρμες και συνήθειες. Το ‘επίπεδο’³⁷ λοιπόν του ελληνο-αλβανικού συνόρου, που σχετίζεται με τις γνωστικές και συναισθηματικές του σημασίες, εξακολουθεί να επηρεάζει τις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτές να ‘τερματίζονται’ στο σύνορο.

Κρίνεται απαραίτητο λοιπόν, η διασυνοριακή συνεργασία να επεκταθεί πέρα από πρακτικές θεσμικής συνεργασίας έτσι ώστε να διασφαλίζει την ενεργή συμμετοχή των φορέων από τις δύο πλευρές των συνόρων. Οι δομές διακυβέρνησης θα πρέπει να ενισχυθούν ενεργοποιώντας μία ‘από κάτω προς τα πάνω’ -‘bottom up’- προσέγγιση, που θα προσπαθήσει από τη μία πλευρά να ερμηνεύσει τη στάση ‘αδιαφορίας’ ορισμένων επιχειρηματιών και από την άλλη, να διερευνήσει με ποιες ενέργειες θα μπορέσει να καταστήσει ενδιαφέρουσα και ζωντανή τη διασυνοριακή ζώνη.

³⁷ Όπως χρησιμοποιείται από την Struver (2005β).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Arditi, B. (1997), Η αθέατη πλευρά της διαφοράς, *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, 62, 41-54.

Βαΐου, Ν. και Χατζημιχάλης, Κ. (1997), *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς. Πόλεις, Περιφέρειες και Άτυπη Εργασία*, Εξάντας, Αθήνα.

Βουλουδάκης, Ε. και Πανουργιάς, Ε. (1987), 'Η περιφερειακή κατανομή του εθνικού εισοδήματος 1961-1981', *Η ελληνική Οικονομία, Τράπεζα της Ελλάδος*.

Bourdieu, P. (2006), *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, (μτφ.-επιμ.) Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Γεωργοπούλου, Π. (2007), Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία και η Διεύρυνση του "Κοινωνικού" στον κόσμο των τεχνοφυσικών αντικειμένων: η Θεώρηση του B. Latour. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 123, 145-167.

de Rapper, G. (1997), Τα χωριά της Καστοριάς ή η φανταστική μειονότητα. *Σύγχρονα Θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, 63, 108-111.

Ελευθερίου, Ν. (2009), 'Η μετανάστευση στην Ελλάδα: από παροδικό ιστορικό επεισόδιο σε ζήτημα ιδεολογικού διακυβεύματος'. στο Χ. Βαρούξη, Ν. Σαρρής, και Α. Φραγκίσκου (επιμ.) *Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 267-284.

Gupta, A. και Ferguson, J. (2006), 'Πέρα από την κουλτούρα: χώρος ταυτότητα και η πολιτική της διαφοράς', στο Κυριακάκης Γ. και Μιχαηλίδου Μ. (επιμ.) *Η προσέγγιση του άλλου*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 71-102.

Θεολόγου, Κ. (2008), Η Αξία της Μνήμης για μια Κοινωνία. *Intellectum Περιοδική Έκδοση Στοχασμού*, 3, 53-69.

Ιορδάνου Κ., Καρκαβίτσας Π., Σαραβόπουλος Π. (2009), 'Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δ. Καστοριάς 2008-2010', ΑΝ.ΚΑΣ-Αναπτυξιακή Εταιρία Καστοριάς, Καστοριά.

Κακλαμάνη, Σ. και Ντυκέν, Μ.Ν., (2008), Διερευνώντας τις επιπτώσεις της

κινητικότητα στο πολιτισμικό πλαίσιο του υπαίθριου χώρου. *Αριάδνη*, 14, 251-72.

Καπλάνι, Γ. (2002), Θρησκεία και αλβανική εθνική ταυτότητα: μύθοι και πραγματικότητες. *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, τεύχ. 81, 50-57.

Κασιμάτη, Κ. και Μουσούρου, Λ. (2007), *Φύλο και Μετανάστευση*, Αθήνα, Gutenberg/ΕΚΜΟΚΟΠ.

Καφεντζής, Π. (1998), 'Μια θεωρητική προσέγγιση της ξενοφοβίας'. στο Α. Μιχαλοπούλου κ.α. (επιμ.) *Μακεδονία και Βαλκάνια, Ξενοφοβία και ανάπτυξη*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Κνοχ, Ρ. και Pinch, S. (2009), *Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων*, (επιμ.) Θ. Μαλούτας, Σαββάλας, Αθήνα.

Κοππά, Μ. (1997), *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις*, Νέα Σύνορα Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα.

Κοππά, Μ. (1997β), Η σκληρή άνοιξη της Αλβανίας. *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, 62, 6-7.

Κοτζαμάνης, Β. (2008), 'Οι αλλοδαποί στην Ελλάδα, μια πρώτη ανάλυση της γεωγραφικής τους διασποράς και της συμβολής τους στις πληθυσμιακές μεταβολές της τελευταίας δεκαετίας (1991-2001)'. στο Τ. Καβουνίδη, Α. Κόντης, Θ. Λιανός, και Ρ. Φακιολάς (επιμ.) *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές*, Εκδόσεις ΙΜΕΠΟ, Αθήνα 12-37.

Κοτζαμάνης Β. και Ντυκέν Μ.Ν., (2012), Ο πληθυσμός της Ελλάδας μειώνεται; Μια πρώτη κριτική ανάλυση των προσωρινών αποτελεσμάτων της απογραφής του 2011. *Δημογραφικά Νέα*, 17.

Κυριακάκης, Γ. και Μιχαηλίδου, Μ. (2006), 'Η προσέγγιση του άλλου: Ιδεολογία, μεθοδολογία και ερευνητική πρακτική' στο Γ. Κυριακάκης και Μ. Μιχαηλίδου (επιμ.) *Η προσέγγιση του άλλου: Ιδεολογία, μεθοδολογία και ερευνητική πρακτική*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 9-26.

Κωστής, Κ. (1991), 'Κοινότητες και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας'. *Μνήμων*, 13, 57-75.

Γιαννέλη Τάνια

Μιχαλοπούλου, Α. (1998), *Μακεδονία και Βαλκάνια, Ξενοφοβία και ανάπτυξη*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Μουτζούκου, Χ. (2009), 'Μελέτη Σκοπιμότητας. Κατευθυντήριο, Τομεακό, Επενδυτικό Σχέδιο για την Ελληνική Γουνοποιία', Ελληνική Ομοσπονδία Γούνας.

Νικολαΐδου, Ι. (1999), Τα βλέμματα του Οδυσσέα: ή η φαντασιακή κατασκευή της ταυτότητας, *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, 71-72, 153-161.

Ντυκέν, Μ.Ν. (2009), 'Έλκυστικότητα και οι μικρο-μεσαίες πόλεις της Ελλάδας', στο 25 *Κείμενα για το σχεδιασμό και την ανάπτυξη του χώρου*, ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.

Παπαταξιάρχης, Ε. (2006), *Περιπέτειες της Ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Τζίμας, Σ. (2010), *Στο αστερισμό του εθνικισμού. Αλβανία και Ελλάδα στη μετά-Χότζα Εποχή*, Επίκεντρο, Αθήνα.

Τσέκερης, Χ. (2006), Η Αναστοχαστική σύλληψη του Κοινωνικού Χώρου, *Intellectum Περιοδική έκδοση στοχασμού*, 1, 83-88.

Φίλιας, Β. (1994), *Κοινωνιολογία της Οικονομίας*, τόμος Α', Gutenberg, Αθήνα.

Χάρη, Χ. (2006), Αστικά κενά και γυμνή ζωή. *Περιοδικό Αρχιτέκτονες του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, 55, 74-76.

Χεμικόγλου, Α. (2011), 'Πουλάμε γούνες στα... Εμιράτα! Γίνονται ανάρπαστες από τις εκατοντάδες χιλιάδες τουρίστες από τις πρώην σοβιετικές χώρες', *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 21 Αυγούστου.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Ahmed, S., Castaneda, C., Fortier, A., Sheller, M. (2003), *Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migration*, Berg, Oxford.

Allen, J. (2009), Three spaces of power: territory, networks, plus a topological twist in the tale of domination and authority. *Journal of Power*, 2(2), 197-212.

Allen, J. and Cochrane, A. (2010), Assemblages of State Power: Topological Shifts in the Organization of Government and Politics. *Antipode*, 42(5), 1071-1089.

Amin, A. (2004), Regions unbound: towards a new politics of place. *Geografiska Annaler e Series B: Human Geography*, 86(1), 33-44.

Amin, A. and Thrift, N. (2002), *Cities: Reimagining the Urban*. Polity, Cambridge.

Amoore, L. (2006), Biometric borders: governing mobilities in the war on terror. *Political Geography*, 25, 336-51.

Amoore, L. (2007), Vigilant visualities: the watchful politics of the war on terror. *Security Dialogue*, 38(2), 215-232.

Amoore, L. (2011), On the line: writing the geography of the virtual border. *Political Geography*, 30, 63-64.

Amoore, L., Marmura, S., & Salter, M. B. (2008), Editorial: smart borders and mobilities: spaces, zones, enclosures. *Surveillance & Society*, 5(2), 96-101.

Amoore, L. and Hall, A. (2010), Border theatre: on the arts of security and resistance. *Cultural Geographies*, 17(3), 299-319.

Anderson, J. (2002), Borders after 11 September 2001. *Space and Polity*, 6, 227-32.

Appadurai, A. (1996), *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Azzarri, C. and Carletto, G. (2009), Modelling migration dynamics in Albania: a hazard function approach, *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(4), 407-33.

Badiou, A. (2005a), *Metapolitics*, Verso, London.

Badiou, A. (2005b), *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil* [Dutch translation]. Uitgeverij IJzer, Utrecht.

Baldwin-Edwards, M. and Apostolatos, K. (2009), Foreword Ethnicity and migration: A Greek Story. Special issue of *Migrance*, 31, 5-16.

Balibar, E. (2002), 'The borders of Europe', στο *Politics and the Other Scene*, Verso, London, 87-103.

Balibar, E. (2009), Europe as borderland. *Environment and Planning D: Society and Space*, 27(2), 190-215.

Balibar, E. (2010), At the Borders of Citizenship: A Democracy in Translation? *European Journal of Social Theory*, 13(3), 315-322.

Balli, B. (2011), From communist past to capitalist present: labour market experiences of Albanian immigrants in Greece. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(3), 323-337.

Bauder, H. (2011), Toward a Critical Geography of the Border: Engaging the Dialectic of Practice and Meaning, *Annals of the Association of American Geographers*, 101(5), 1126-1139.

Barjaba, K. and King, R. (2005), 'Introducing and theorising Albanian migration', στο R. King, N. Mai, S. Schwandner-Sievers (επιμ.) *The New Albanian Migration*. Sussex Academic Press, Brighton, 1-28.

Beck, U. (2004), 'Mobility and the Cosmopolitan Society', Mobility and the Cosmopolitan Perspective A Workshop at the Munich Reflexive Modernization Research Centre (SFB 536), 29-30 January 2004, Munich, 37-45.

Belcher, O., Martin, L., Secor, A., Simon, S. and Wilson, T. (2008), Everywhere and Nowhere: The Exception and the Topological Challenge to Geography. *Antipode*, 40(4), 499-503.

Bogdani, M. and Loughlin, J. (2009), *Albania and the European Union: the Tumultuous Journey towards Integration and Accession*, I.B Tauris, London.

Bourdieu, P. (1977), *Outline of a Theory of Practice*, Polity Press, Cambridge.

Bourdieu, P. (1999), *Televiziosta*, Otava, Keuruu.

Bourdieu, P. (2007), *Outline of a Theory of Practice*, ανατ. 21η, μτφ. R. Nice, Cambridge University Press, Cambridge.

Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1999), On the cunning of imperialist reason. *Theory, Culture and Society*, 16(1), 41-58.

Callon, M. and Law, J. (2004), Absence-presence, circulation, and encountering in complex space. *Environment and Planning D: Society and Space*, 22(1), 3-11.

Carletto, C., Davis, B., Stampini, M., Trento, S. and Zezza, A. (2004), *Internal Mobility and International Migration in Albania*. Rome: Agriculture and Development Economics Division, FAO ESA Working Paper, n. 04-13.

Casey, E. (2008), Comments on 'Theorizing sociospatial relations'. *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(3), 402-404.

Cavallaro, D. (2001), *Critical and Cultural Theory*, The Athlone Press, London.

de Certeau, M. (1984), *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley.

Coleman, M. (2004), US statecraft and the US–Mexico border as security/economy nexus. *Political Geography*, 24, 185-209.

Coleman, M. (2007), Review: State of exception by G Agamben [translated by K Attell], University of Chicago Press, Chicago, 2005. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(1), 187-190.

Cooper, A. and Perkins, C. (2012), Borders and status-functions: An institutional approach to the study of borders. *European Journal of Social Theory*, 15(1), 55-71.

Cresswell, T. (2001), Mobilities, special issue of *New Formations*, 43(2).

Cunningham, H. and Heyman, J. (2004), Introduction: Mobilities and Enclosures at Borders. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 11, 289-302.

Cvajner, M. and Sciortino, G. (2010), Theorizing Irregular Migration: The Control of Spatial Mobility in Differentiated Societies. *European Journal of Social Theory*, 13(3),

389-404.

de Rapper, G. (2002a), 'Crossing borders: migration in an Albanian frontier zone', στο K. Kaser, R. Pichler, S. Schwandner-Sievers (επιμ.) *Die weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien-Köln-Weimar, Böhlau, 83-106.

de Rapper, G. (2002b), 'Culture and the reinvention of myth in a border area'. στο S. Schwandner-Sievers and B. J. Fischer (επιμ.) *Albanian Identities: Myth and History*, Hurst and Co., London, 190-200.

de Rapper, G. (2004), 'We are not Greek, but...' dealing with the Greek Albanian border among the Albanian-speaking Christians of southern Albania. *Southeast European and Black Sea Studies*, 4(1), 162-174.

de Rapper, G. (2007), 'The greek-albanian border and its impact on local populations', στο R. Morrissey (επιμ.) *Cahiers Parisiens / Parisian Notebooks*, No. 3, University of Chicago Center, Paris.

de Rapper, G. (2008), 'Religion in Post-Communist Albania. Muslims, Christians and the idea of 'culture' in Devoll, Southern Albania'. *Anthropological Notebooks*, 14(2), 31-45.

de Zwager, N., Gedeshi, I., Germenji, E. and Nikas, C. (2005), *Competing for Remittances*, International Organization for Migration, Tirana.

Demoussis, M., Giannakopoulos, N. and Zografakis, S. (2006), Native-immigrant wage differentials and occupational segregation in the Greek labour market. University of Patras Economics Department Working Paper No. 6.

Deibert, R. J., & Rohozinski, R. (2010), Risking security: policies and paradoxes of cyberspace security. *International Political Sociology*, 4(1), 15-32.

Doevenspeck, M. (2011), Constructing the border from below: Narratives from the Congolese - Rwandan state boundary. *Political Geography*, 30(3), 129-142.

Donnan H. and Wilson T. (2001), *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Berg, Oxford.

Douglas, J. (1977), 'Existential Sociology', στο Douglas, J. - Johnson, J. M. (επιμ.) *Existential Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge.

Drydakis, N., and Vlassis, M. (2007), Ethnic discrimination in the Greek labour market: occupational access, insurance coverage and wage offers. Mimeo. Department of Economics, University of Crete.

Edensor, T. (2002), *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Berg, Oxford.

Edensor, T. (2006), Reconsidering National Temporalities : Institutional Times, Everyday Routines, Serial Spaces and Synchronicities. *European Journal of Social Theory*, 9(4), 525-545.

Emerson, M., Gergana Noutcheva, M. and Popescu, N. (2007), 'European Neighbourhood Policy Two Years On: Time Indeed for an 'ENP' Plus', *CEPS Policy Brief* 126.

Entrikin, N. (1991), *The Betweenness of Place*, Johns Hopkins University Press, Valtimore.

Fakiolas, R. (1999), Socio-economic effects of immigration in Greece. *Journal of European Social Policy*, 9(3), 211-29.

Fakiolas, R. (2003), Regularising the undocumented migrants in Greece: procedures and effects, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(3), 535-61.

Fakiolas, R. and King, R. (1996), Emigration, return, immigration: A review and evaluation of Greece's post-war experience of international migration. *International Journal of Population Geography*, 2(2), 171-90.

Fraser, N. (2010), Injustice at Intersecting Scales: On 'Social Exclusion' and the 'Global Poor'. *European Journal of Social Theory*, 13(3), 363-371.

Friese, H. and Mezzadra, S. (2010), Introduction. *European Journal of Social Theory*, 13(3), 299-313.

Frykman, J. and Löfgren, O. (1996), 'Introduction', στο *Forces of Habit: Exploring Everyday Culture*, Lund University Press, Lund.

Gammeltoft, P. (2002), Remittances and other Financial Flows to Developing Countries, CDR Working Paper n. 02-11, Copenhagen, Centre for Development Research.

Georgoulas, S. (2001), 'The New Immigration Social Policy in Greece and its Legalization', στο A. Marvakis, D. Parsanoglou, M. Pavlou (επιμ.), *Immigrants in Greece*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 199-226.

Gialis, E. S. (2011), Trans-border mobility and integration in border regions: Albanian migrants in Epirus and the Ionian Islands in Greece. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(3), 303-322.

Giddens, A. (1984), *The constitution of society*, Polity Press, Cambridge.

Gomez, B. and Jones III, J.P. (2010), *Research Methods in Geography A Critical Introduction*. Wiley-Blackwell, Oxford.

Hall, S. (1994), 'Cultural identity and diaspora', στο P. Williams and L. Chrisman (επιμ.) *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*, 382-403, Columbia University Press, New York

Hall, S. (1996), 'Gramsci's Relevance for the Study of Race and Ethnicity', στο D. Morley and K.H. Chen (επιμ.) *Stuart Hall*. Routledge, London

Hadjimichalis, C. (2004), The Changing Geography of Europe: A Balkan and Southern European View. *European Urban and Regional Studies*, 11(4), 363-366.

Hadjimichalis, C. (2006), Non-Economic Factors in Economic Geography and in 'New Regionalism': A Sympathetic Critique. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(3), 690-704.

Hadjimichalis, C. (2011), Uneven geographical development and socio-spatial justice and solidarity: European regions after the 2009 financial crisis. *European Urban and Regional Studies*, 18(3), 254-274.

Hatziprokopiou, P. (2006), *Globalisation and Contemporary Immigration to Southern European Cities: Social Exclusion and Incorporation of Immigrants in Thessaloniki*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

- Hayles, K. (1991), *Chaos and Order*, University of Chicago Press, Chicago.
- Herzfeld, M. (1997), *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State*, Routledge, London.
- Hlady Rispal, M. (2002), *La méthode des cas: Application à la recherche en gestion*, Eds de Boeck. Université, Bruxelles.
- Houtum, H. van. (2005), The Geopolitics of Borders and Boundaries. *Geopolitics*, 10(4), 672-679.
- Houtum, H. van. (2010a), Waiting Before the Law: Kafka on the Border. *Social & Legal Studies*, 19(3), 285-297.
- Houtum, H. van. (2010b), The Janus-face; on the ontology of borders and b/ordering. *Simulacrum, tijdschrift voor kunst en cultuur*, 18(2/3), 124-129.
- Houtum, H. van, and Boedeltje, F. (2009), Europe's shame: death at the Borders of the EU. *Antipode*, 41(2), 226-230.
- Houtum, H. van, and Boedeltje, F. (2011), Questioning the EU's Neighbourhood Geo-Politics: Introduction to a Special Section, *Geopolitics*, 16(1), 121-129.
- Houtum, H. van, Kramsch, O., Zierhofer W. (2005), *Bordering Space*. Ashgate, Aldershot.
- Houtum, H. van and Strüver, A. (2002), Borders, strangers, bridges and doors. *Space and Polity*, 6(2), 141-146.
- Houtum, H. van and Velde, M. van der (2004), The Power of Cross-Border Labour Market Immobility, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 95(1), 100-107.
- Iosifidis, Th., and King, R. (1998), Socio-spatial dynamics and exclusion of three immigrant groups in the Athens conurbation, *South European Society and Politics*, 3(3), 205-29.
- Isin, E. F., & Nielsen, G. M. (2008), *Acts of citizenship*, Zed Books, London.
- Jarvis, C. (2000), The rise and fall of Albania's pyramid schemes. *Finance and Development*, 37(1), 1-29.

Jessop, B., Brenner, N., Jones, M. (2008), Theorizing sociospatial relations. *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(3), 389-401.

Johnson, C., Jones, R., Paasi, A., Amoore, L., Mountz, A., Salter, M., Rumford, C. (2011), Interventions on rethinking 'the border' in border studies, *Political Geography*, 30(2), 61-69

Jones, M. (2009), Phase space: geography, relational thinking, and beyond, *Progress in Human Geography*, 33(4), 487-506.

Jones, R. (2009a), Categories, borders and boundaries, *Progress in Human Geography*, 33(2), 174-189.

Jones, R. (2009b), Geopolitical boundary narratives, the global war on terror and border fencing in India. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 34(3), 290-304.

Kafka, F. (1990), *Letters to Milena*, translated by Philip Boehm, Schocken Books, New York.

Kapllani, G. and Mai, N. (2005), 'Greece belongs to Greeks! The case of the Greek flag in the hands of an Albanian student', στο R.N. KingMai - Schwander-Sievers, S. (επιμ.) *The New Albanian Migration*, Sussex Academic Press, Brighton, 153-72.

Karakasidou, A. (1997), 'Women of the family, women of the nation: National enculturation among slav speakers in northwest Greece'. στο P. Mackridge και E. Yannakakis (επιμ.), *Ourselves and Others: The Development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912*, Berg, Oxford.

Karakayali, S. and Tsianos, V. (2010), Transnational Migration and the Emergence of the European Border Regime: An Ethnographic Analysis. *European Journal of Social Theory*, 13(3), 373-387.

Kassimis, Ch. and Papadopoulos, A.G. (2005), The multifunctional role of migrants in the Greek countryside: Implications for the rural economy and society. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(1), 99-127.

Kaufmann, V. (2002), *Re-thinking Mobility*. *Contemporary Sociology*, Ashgate, Aldershot, Hants.

- King, R. (2005), Albania as a laboratory for the study of migration and development. *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, 7(2), 133-155.
- King, R. (2008), Across the sea and over the mountains: Documenting Albanian migration. *Geographical Journal*, 119(3), 283-309.
- King, R. Uruci, E. Vullnetari, J. (2011), Albanian migration and its effects in comparative perspective. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(3), 269-286.
- Konidaris, G. (2005), 'Examining policy responses to immigration in the light of interstate relations and foreign policy objectives: Greece and Albania', στο King, R., Mai, N. and Schwandner-Sievers, S. (επιμ.) *The New Albanian Migration*, Sussex Academic Press, Brighton, 64-92.
- Kramsch, O. (2002), Reimagining the Scalar Topologies of Cross-border Governance: Eu(ro)regions in the Post-colonial Present. *Space & Polity*, 6(2), 169-196.
- Kramsch, O. (2011), Along the Borgesian Frontier: Excavating the Neighbourhood of "Wider Europe". *Geopolitics*, 16(1), 193-210.
- Lambek., M. (2011), Catching the local. *Anthropological Theory*, 11(2), 197-221.
- Lavie, S. and Swedenberg, T. (2001), 'Introduction: Displacement, diaspora, and geographies of identity'. στο S. Lavie και T. Swedenberg (επιμ.) *Displacement, diaspora and geographies of identity*, 1-25.
- Law, J. (1994), *Organizing Modernity*, Blackwell, Oxford.
- Law, J., (1999), 'After ANT: complexity, naming and topology'. στο J. Law and J. Hassard (επιμ.) *Actor network theory and after*, Blackwell, Oxford, 1-14.
- Law, J. and Urry, J. (2004), Enacting the social. *Economy and Society*, 33(3), 390-410.
- Lawson, J. (2011), Chronotope, Story, and Historical Geography: Mikhail Bakhtin and the Space-Time of Narratives. *Antipode*, 43(2), 384-412.
- Lazaridis, G. and Wickens, E. (1999), 'Us' and the 'Others': ethnic minorities in Greece. *Annals of Tourism Research*, 26(3), 632-55.
- Lefebvre, H. (1991), *Critique of Everyday Life*, Verso, London.

Lianos, T.P., Sarris, A.H. and Katseli, L.T. (1996), Illegal immigration and local labour markets: The case of Northern Greece. *International Migration*, 34(3), 44-84.

Lyberaki and Maroukis, (2005), Albanian immigrants in Athens: new survey evidence on employment and integration. *Southeast European and Black Sea Studies*, 5(1), 21-48.

Malcolm, N. (1999), 'Mitet e identitetit kombëtar shqiptar', στο *Roll i miteve ne historinë e Shqipërisë*, ed. Përpejka, nr. 15-16, Tirana.

Marcus, G. E. (1998), *Ethnography through Thick and Thin*, NJ: Princeton University Press, Princeton.

Martinez, E. (2009), Violence, Business, and Identity in the Borderlands: Chinese-Mexicans in Mexicali, Mexico. *Cultural Dynamics*, 21(1), 79-101.

Massey, D. (2010), *Is the world getting larger or smaller?* Open Democracy. Ανάκτηση 22-11-2011. Διαθέσιμο στο:

http://www.opendemocracy.net/globalization-vision_reflections/world_small_4354.jsp.

Mayer, M. (2008), To what end do we theorize sociospatial relations? *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(3), 414-419.

Meinhof, U., H. Armbruster, and C. Rollo. (2002), 'Identity discourses on East-West borders in Europe: An introduction'. στο *Living (with) Borders: Identity Discourses on East-West Borders in Europe*, (επιμ.) U. Meinhof, 1-13, Ashgate, Aldershot.

Mignolo, W. D. and Tlostanova, M. (2006), Theorizing from the Borders Shifting to Geo- and Body- Politics of Knowledge. *European Journal of Social Theory*, 9(2), 205-221.

Moscovici, S. (1984), 'The phenomenon of social representations'. στο RM Farr and S. Moscovici (επιμ.) *Social Representations*, Cambridge University Press, Cambridge.

Mountz, A. (2011), Border politics: spatial provision and geographical precision. *Political Geography*, 30(2), 65-66.

Muller, B. J. (2011), Risking it all at the Biometric Border: Mobility, Limits, and the Persistence of Securitisation, *Geopolitics*, 16(1), 91-106.

Murdoch, J. (2006), *Post-Structuralist Geography*, SAGE, London.

Neuman, L. W. (2007), *Basics of Social Research Qualitative and Quantitative Approaches*. 2nd edn. Pearson Education, United States of America.

Newman, D. (2006), The lines that continue to separate us: borders in our borderless world. *Progress in Human Geography*, 30(2), 143-161.

Newman, D. and Paasi, A. (1998), Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. *Progress in Human Geography*, 22(2), 186-207.

Nikas and Aspasios, (2011), The changing characteristics and the maturity of Albanian emigration to Greece. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(3), 287-301.

Nora, P. (1989), Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire, *Representations*, 26, 7-25.

Ohmae, K. (1990), *The borderless world: power and strategy in the interlinked economy*, Harper Business, New York.

Ohmae, K. (1996), *The end of the nation-state: the rise of regional economies*, Free Press, New York.

Oza, R. (2007), Contrapuntal geographies of threat and security: the United States, India, and Israel. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25, 9-32.

Paasi, A. (1996), Inclusion, exclusion and territorial identities: the meanings of boundaries in the globalizing geopolitical landscape. *Nordisk Samhallsgeografisk Tidskrift*, 23, 3-16.

Paasi, A. (1998), Boundaries as social processes: Territoriality in the world of flows. *Geopolitics*, 3(1), 69-88

Paasi, A. (2003), Region and place: regional identity in question. *Progress in Human Geography*, 27(4), 475-485.

Paasi, A. (2005), 'The Changing Discourses on Political Boundaries Mapping the Backgrounds Contexts and Contents' στο H.V. Houtum, O. Kramsch and W. Ziehofer (επιμ.), *B/ordering Space*, 17-31.

- Paasi, A. (2008), Is the world more complex than our theories of it? TPSN and the perpetual challenge of conceptualization. *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(3), 405-410.
- Paasi, A. (2009), Bounded spaces in a 'borderless world': border studies, power and the anatomy of territory. *Journal of Power*, 2(2), 213-234.
- Paasi, A. (2011a), Borders, theory and the challenge of relational thinking. *Political Geography*, 30, 62-63.
- Paasi, A. (2011b), Geography, space and the re-emergence of topological thinking. *Dialogues in Human Geography*, 1(3), 299-303.
- Paasi, A. and Prokkola, E.K. (2008), Territorial Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life in the Finnish–Swedish Border Area, *Space and Polity*, 12(1), 13-29.
- Panagiotou, R. (2011), Albania and the EU: from isolation to integration. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(3), 357-374.
- Papastergiadis, N. (2006), The invasion complex: the abject other and spaces of violence. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 88 (4), 429-442.
- Papastergiadis, N. (2010), Wars of mobility. *European Journal of Social Theory*, 13(3), 343-361.
- Prokkola, E.K. (2009), Unfixing Borderland Identity: Border Performances and Narratives in the Construction of Self. *Journal of Borderlands Studies*, 24(3), 31-38.
- Radu, C. (2010), Beyond border-‘dwelling’: Temporalizing the border-space through events. *Anthropological theory*, 10(4), 409-433.
- Rajchman, J. (2000), *The Deleuze connections*, MIT Press, Cambridge, MA/London.
- Relf, E. (1976), *Place and Placelessness*, Pion, London.
- Rovolis, A. and Tragaki, A. (2006), Ethnic Characteristics and Geographical Distribution of Immigrants in Greece. *European Urban and Regional Studies*, 13(2), 99-111.
- Ruli, G. and Belortaja, S. (2003), ‘Albania: the difficult road towards lasting growth’,

στο *Monitoring Albania's path to European integration*, Friedrich Ebert Stiftung, Tirana, 1-12.

Rumford, C. (2006), Theorizing borders. *European Journal of Social Theory*, 9(2), 155-69.

Rumford, C. (2008), Special issue editorial: citizens and borderwork in contemporary Europe. *Space and Polity*, 12(1), 1-12.

Rumford, C. (2011), Seeing like a border. *Political Geography*, 30(2), 61-69.

Sack, R. (1992), *Place, Modernity and the Consumer's World*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Salter, M. (2007), 'We Are All Exiles: Implications of the Border as State of Exception', paper presented to the Standing Group on International Relations Conference, Italy.

Sayer, A. (1988), The new regional geography and the problem of narrative, *Environment and Planning D*, 7, 253-276.

Sayer, A. (1989), 'On the Dialogue Between Humanism and Historical Materialism in Geography', στο Kobayashi, A. and Mackenzie, S. (επιμ.), *Remaking Human Geography*, Unwin Hyman, London.

Searle, J. (1995), *The Construction of Social Reality*, Allen Lane, London.

Shapiro, M. (2008), Jessop et al's more is better: a political rejoinder. *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(3), 411-413.

Sheller, M. Urry, J. (2000), The city and the car. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24, 737-757.

Sheller M, Urry J, (2006), The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A*, 38(2), 207-226.

Sin, C. (2003), Interviewing in 'place': the socio-spatial construction of interview data. *Area*, 35(3), 305-312.

Sitaropoulos, N. (2004), 'Freedom of Movement and the Right to a Nationality v.

Ethnic Minorities', *European Journal of Migration and Law*, 6(3), 205-223.

Soja, E.W. (1996), *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Blackwell, Oxford.

Soja, E.W. (2005), 'Borders Unbound. Globalization, Regionalism, and the Postmetropolitan Transition', στο H.V. Houtum, O. Kramsch and W. Ziehofer (επιμ.), *B/ordering Space*, 33-46.

Somers, M. (1994), The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society*, 23(5), 605-49.

Struver, A. (2002), Significant Insignificance - Boundaries in a Borderless European Union: Deconstructing the Dutch-German Transnational Labor Market. *Journal of Borderlands Studies*, 17(1), 21-36.

Struver, A. (2004), 'We are only allowed to re-act, not to act', στο O. Kramsch, B. Hooper (επιμ.) *Cross-Border Governance in the European Union*, Routledge, London, 25-40.

Struver, A. (2005a), 'Bor(der)ing Stories Spaces of Absence along the Dutch-German Border'. στο H.V. Houtum, O. Kramsch and W. Ziehofer (επιμ.) *B/ordering Space*, 207-221.

Struver, A. (2005b), *Stories of the 'boring border': The DutcheGerman Borderscape in people's minds*. LIT Verlag, Munster.

Thrift, N. (1985), 'Files and Germs: A Geography of Knowledge', στο Gregory, D. - Urry, J. (επιμ.) *Social Relations and Spatial Structures*, Macmillan, Basingstoke.

Triantafyllidou A., Veikou M., (2002), The hierarchy of Greekness ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy. *Ethnicities*, 2(2), 189-208.

Urry, J. (2000), *Sociology Beyond Societies*. Routledge, London.

Urry, J. (2005), The Complexity Turn. *Theory, culture & society*, 22(5), 1-14.

Vaiou, D. (2011), Gendered mobilities and bordercrossings: from Elbasan to Athens. *Gender, Place & Culture*. iFirst article, 1-14.

Vattimo, G. (1992), *The Transparent Society*, Polity Press, Cambridge.

Velde, M. van der and Houtum, H. van (2004), 'De-politicising labour market indifference and immobility in the European Union' στο Kramsch O. and B. Hooper (επιμ.) *Cross-Border Governance in the European Union*, Routledge, 41-55.

Vila, P. (2003), Processes of identification on the U.S–Mexico border. *Social Science Journal*, 40(4), 607-625.

Vullnetari, J. (2007), *Albanian Migration and Development: State-of-the-Art Review*, Working Paper 18, International Migration, Integration and Social Cohesion in Europe (IMISCOE), Amsterdam.

Vullnetari, J. and King, R. (2011), Gendering remittances in Albania: a human and social development perspective. *Gender & Development*, 19(1), 39-51.

Werlen, B. (2005), 'Regions and Everyday Regionalizations From a Space-centered Towards an Action-centered Human Geography', στο H.V. Houtum, O. Kramsch and W. Ziehofer (επιμ.) *B/ordering Space*, 33-46.

Wiles, J., M, Rosenberg, and R. Kearns (2005), Narrative analysis as a strategy for understanding interview talk in geographical research. *Area*, 37(1), 89-99.

Williams, R. (1961), *The Long Revolution*, Chatto and Windus, London.

Yuval-Davis, N. (1997), National-spaces and collective identities: borders, boundaries, citizenship and gender relations (Inaugural lecture), The University of Greenwich, London.

Γιαννέλη Τάνια

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

Albanian Institute for International Studies, <http://www.aiis-albania.org/>

Άροσις από το 1954. Αυθεντικά Ελληνικά Προϊόντα, <http://www.arosis.gr>

GALLUP Balkan Monitor Insights and Perceptions: Voices of the Balkas,
<http://www.balkan-monitor.eu>

Κέντρο Ελληνικής Γούνας Α.Ε. Ερευνητικό Ινστιτούτο, <http://www.furs.gr>

Υπουργείο Εξωτερικών Γενική Γραμματεία Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων & Αναπτυξιακής Συνεργασίας, Υπουργείο Εξωτερικών, <http://www.agora.mfa.gr/>